מלינוב-מרוויץ

*

טרוביץ

קובץ זה הוא השלישי בסדרת תרגומי יידיש מתוך ספרי זיכרון של קהילות בווהלין. סדרה שראשיתה בתרגום פרקי היידיש מתוך ספר הזיכרון לקהילת קוריץ.

אני בת ליוצאי ווהלין (קוריץ, לוצק). בשנת 2010, נטלתי חלק במסע השנתי של ארגון יוצאי קוריץ בישראל לאוקראינה. בעקבות המסע והחותם העז שהטביע בי, נסחפתי לעשייה זו של תרגום, במטרה לפתוח צוהר נוסף לדורות של צעירים שאינם דוברים יידיש ועשויים באחד הימים לבקש מידע על בני משפחה.

תרומתי הצנועה לשימור זכר הנספים בני ווהלין.

בשנים האחרונות אין ועד פעיל בקהילות מלינוב ומרוויץ ובקהילת טרוביץ ולא יכולתי לשתף אותם ולקבל את ברכתם.

*

בחרתי לחבר בקובץ זה תרגומים מתוך שני ספרי הזיכרון משום מיעוט החומר ביידיש בספר טרוביץ ומשום שקהילה זו נמנתה על הקהילות שהיו כפופות לקהילת מלינוב. כל ספר עומד לעצמו עם שער ותוכן עניינים נפרד.

הערות הובאו בגוף התרגום. הערות בסוגריים עגולים ( ) הן של הכותבים או העורכים, הערות בסוגריים מרובעים [ ] הן שלי.

המתרגמת

מלינוב-מרוויץ

פרקי יידיש מתורגמים לעברית

מתוך: ספר מלינוב-מרוויץ

2013

פרקי התרגום בספר זה נכתבו ביידיש ונדפסו בספר מלינוב-מרוויץ
חיפה: ועד יוצאי מלינוב-מרוויץ בישראל, תש"ל 1970

פורמט דיגיטלי

תרגום ועריכה: אסתר וינשלבוים

בשער: רחוב רובינסקה

ס פ ר

מלינוב־מרוויץ

ערך יצחק זיגלמן

הוצא על־ידי ועד יוצאי מלינוב־מרוויץ בישראל
ארויסגעגעבן דורך דעם מלינאוו־מערוויצער לאנדסלייט קאמיטעט
אין ישראל

תש״ל — חיפה — 1970

לזכר הנספים בני קהילות ווהלין

סוניה ומנדל טייטלמן, חיפה **מלינוב – קהילה בין-עיירתית**

מלינוב – עיירות סביב לה

לקהילת מלינוב היו כפופות העיירות: מרוויץ, אוסטרוז'ץ, בֶּרֶמְלי [בורמל], דמידובקה, טרוביץ. בכפרים סביב העיירות חיו משפחות בודדות של יהודים. פרט למרוויץ שלא הייתה מרוחקת ממלינוב יותר מקילומטר אחד, היו שאר העיירות, בהתחשב בתנאי התחבורה שהיו אז, רחוקות למדי, וכך גם הכפרים שסביבן.

המרחק בין מלינוב לאוסטרוז'ץ היה 15 ק"מ, לדמידובקה – 20 ק"מ, לברמלי – 30 ק"מ, מרחק גדול למדי. העיירות בסביבה, השתייכו לקהילת מלינוב. באופן לא משפטי היו היהודים בעיירות הנמנות לעיל ובסביבתן, קשורים לקהילה באמצעות תשלום המס השנתי, בבחירת גבאי הקהילה ובפרטים נוספים. בנוגע לחובות האזרחיות לממשל המקומי, היו ערכאות רשמיות, למשל ראש המועצה המקומית, שכל אחד השתייך אליהן באזור שלו. מנקודת מבט יהודית פנימית לא אפשר המרחק ליהודי העיירות בסביבה לחוש שהם שייכים לקהילת מלינוב, ולא לכולם היה קשר של ממש לקהילת מלינוב. לא אחד התייחס אל "הזכייה בגורל" של מלינוב במורת רוח, והאמת היא ששתי העיירות דמידובקה וברמלי היו גדולות ממלינוב מבחינה מספרית, ורק בגלל המצב הגאוגרפי נפלה הבחירה על מלינוב להעניק לה את חזקת הקהילה. הממשל האנטישמי, אף הוא דרש זאת כדי שיהיה פיקוח על המוסדות היהודים, ומלינוב הייתה הקרובה ביותר לדובנה, עיר המחוז. מובן מאליו שהעיירות לא יכלו לעשות שבת לעצמן, לפיכך נאלצו העיירות הנזכרות להתקשר פה אחד, לקהילה אחת. קשרי המשפחה רבים למדי היו עוד קודם ליצירת הקהילה הבין-עיירתית המשותפת.

בחירות לקהילה

יצירת קהילה יהודית במלינוב שתפרוש חסותה על העיירות סביב, לא הייתה דבר של מה בכך.

עד אז לא היה לשום עיירה מִנהל יהודי עצמי. כידוע, תמיד היו למִנהלות היהודיות העצמיות בערים עניינים רבים, לפיכך היה מן ההכרח לנהל מנגנון שלם עם מחלקות שונות. הקהילה הייתה אחראית

לענייני דת ורבנים, ענייני חתונות וגטין, ענייני שחיטה, צרכים סוציאליים, בית הקברות ועוד. תמיד הייתה עמוסת בעיות.

בעיר גדולה, רוכזו העניינים שנמנו לעיל באותה עיר, והנהלת הקהילה יכלה לפקח עליהם ביתר קלות. שונה היה הדבר בקהילת מלינוב. לקהילת מלינוב, שהעיירות הנידחות וסביבתן כפופות לה, היו קשיים גדולים כשרצתה לקיים פיקוח.

בחירות לגבאי הקהילה, מן ההכרח היה לקיימן בכל עיירה בנפרד, ולא אחרת. כמובן, נוצרו בכל עיירה מפלגות: אורתודוכסית, ציונית-אורתודוכסית, ציונית סתם ובונדיסטית. תארו לעצמכם שאת הגבאים היה צורך לבחור מתוך מספר הבוחרים הקטן. לא חסרו כמובן קופצים לתפקיד גבאים. איך בוחרים? בקיבוץ אנשים קטן כל כך תוהו ובוהו גדול כל כך... בקשיים גדולים וחלקית ללא ניסיון – משום שהעניין עוד היה חדש לחלק ניכר מן האוכלוסייה היהודית – זה נעשה איכשהו, ונבחרו גבאים. ואז החלה הבחירה של רב הקהילה. כאן, רואים אתם, כבר לא היה הדבר פשוט כל עיקר, הגבאים הם שבחרו, ולא האוכלוסייה בכללה; אִתם אי אפשר היה להסתדר בקלות משום שהיו טוענים שונים למשרת הרב.

מי יהיה הרב הכללי?

המועמד הראשון למשרת רב הקהילה, היה רבהּ של מלינוב, הרב גורדון הי"ד (אגב, הוא היה מן הקרבנות הראשונים אצלנו, והובא לקבורה סמוך לכפר קוצה). המועמד התאים מאוד מכמה טעמים. חיסכון: תמיד במקום, ללא הוצאות הדרך, ללא קשיים פיזיים וטכניים שהנהלת הקהילה סבלה מהם, כרגיל על חשבון הקהל. נוסף לכך, הוא היה תלמיד חכם, נבון מאוד ובא למלינוב מן העולם הגדול, מלובלין, וצבר בחייו ניסיון רב, במסחר ובעניינים חילוניים. הוא זקף לזכותו תכונות נכבדות, ובאמת היה ראוי לאותה אצטלה, אך קמו גם מתנגדים, ואלה באו מכל השכבות, מן האורתודוכסים ומן המחנה המתקדם. המחנה האורתודוכסי לא יכול להסכים לדברים רבים, אף שטרם היה להם למדן חריף כל כך בעיירה. הם לא יכלו להבין איך יתכן שלמדן גדול שכזה, רב, יהיה מודרני כל כך. לדידם של חסידים, זה נחשב מודרני. החוגים המודרניים וחוגי הסוחרים באוכלוסייה מצאו בו פסול אחר, למנוע הפקדת משרת הרב בידיו, נעוץ היה בזה שמץ של קנאה ושנאה.

הרבנים במלינוב ובעיירות אחרות לא הצליחו להסתדר עם שכרם, עד היום אינני יודע מי שילם להם אותו. בכל עיירה היה נהוג תוסף פרנסה: נרות ושמרים, כמו גם חלק בתשלומי שחיטה, ולרבנים אחרים היו אפילו חנויות קטנות ופונדקי בירה. הרב של מלינוב עסק גם, נוסף לנרות ולשמרים, בהלוואות בריבית (בהיתר עסקא). וכשעוסקים בענייני כספים, אין פלא שיש גם קנאה ושנאה, ונמצא רגע מתאים לבוא עמו חשבון. המתנגדים מצאו, בבחירות דמוקרטיות חשאיות, את המקום הנכון להתחשבן עם הרב, ובסתר. אין אפוא פלא שסיכויו להיות רב קהילה כשלו לאחר הבחירות.

ואז הובאו בחשבון הרבנים משאר העיירות, ובכל אחד מהם נמצא הפסול שלו. הרב של טרוביץ, ר' מרדכי-נטע אקרמן היה בעל הסיכויים הגדולים ביותר. יהודי מעורב עם הבריות, איש-העם כמו שאומרים, ונוסף לכך למדן גדול ופיקח. הוא זומן פעמים רבות לדיני תורה גדולים, שעסקו בסכומי כסף מן היותר גדולים, ובעניינים שונים בכלל, ובכל מקום זכה להוקרה על פשטותו ותבונתו. הוא זכה במשרה ונשאר רב הקהילה עד הסוף. כשכיהן במשרה בקהילה זכה לשם ולכבוד גדולים עוד יותר.

אצל הרב של מלינוב

לרב של מלינוב נגרמה לבד מהפסד ממון גם פחיתות כבוד. לא פעם היו חיכוכים בין הרבנים ובעלי-הבתים של מלינוב ובין הרב של מלינוב, בעניינים שונים שהבסיס להם היה עניין רב הקהילה. ואפשר לומר, ככל הזכור לי, שבערך מן הזמן ההוא ואילך, לא גרם שום סכסוך בקהילה לחילוקי דעות, כמו המחלוקת בדבר משרת רב הקהילה. נוצרו אי-הבנות ניכרות בין הרב של מלינוב הרב גורדון ובין הרב של מרוויץ. גיסו של הרב ממרוויץ היה חתנו של פסח השוחט, ודומני שגם לרב של מרוויץ ולגיסו ממלינוב חלק בכישלונו. הם באו חשבון עם הרב של מלינוב על שהוא, הרב של מלינוב, היה בשעתו נגד בואו למרוויץ כרב. הרב של מלינוב חש בכך. העיקר, שלום בית בין הרבנים כבר לא היה עד תחילת המלחמה העקובה מדם (שאז ממילא התמוטטה הקהילה וכל מה שסביבה).

וכשם ששלום בית בין הרבנים לא היה, גם שלום הבית בקרב האוכלוסייה המקומית נפגע. מצד שני, הנוצרים בסביבה שעמם היו

קשרי מסחר ופרנסה – גם ביחסים עמם חלה התדרדרות. רוחו היטלר ימ"ש הגיעה אט-אט עד אלינו, אל העיירות הקטנות של פולין, והפריעה את החיים והפרנסה של האוכלוסייה. וכשהאוכלוסייה נקלעת למצוקה, הדבר פוגע גם ברבנים המתפרנסים מן הציבור.

ואכן פרנסתם הורעה כל הזמן. האופק של האוכלוסייה היהודית התקדר יותר ויותר בעבים שחורים. כל אחד חש בזה בתחומים שונים. כבר שמענו שעושים פוגרומים ביהודים. פה הכאת יהודים בבתי הספר הגבוהים, שם הצבת משמרות ליד חנויות של יהודים כדי שקונים נוצרים לא יקנו אצלם. כל זה השפיע כאמור על רבנים, שוחטים וכלי קודש אחרים.

רצוני להזכיר שיחה שקיים הרב בשבת לאחר התפילה, בעת קידוש, בשבתו עם מקורבי העיר, כשהוא שוקע בשיחת תורה כדרכו בקודש. שבועות ספורים לפני האסון, כחודש לפני 22.6.41, ומבלי שדובר כלל בנושא, העלה הרב עצמו את הנושא ואמר: "רצוני לומר יהודים חביבים, דעו, מקום בו נופל אדם חלל, הוא מקום קדוש, ואין צורך לנסות בשל כבוד המת להעבירו לקבר ישראל". כל הנוכחים החליפו מבטים וחשבו בתמיהה: מה שייכת האמירה לישיבה זו בקידוש? עד שמיעה היה גיסי נחום טייטלמן. ולאחר מכן היה האירוע: הוא היה מן הקרבנות הראשונים. חזרנו על כך פעמים רבות בפליאה, ניבא, וידע מה ניבא.

תם ונשלם. תמה פרשת הרב של מלינוב. הרב של מלינוב עם משפחתו הידועה אינם עוד, בעלי-הבתים של מלינוב אינם, גם לא מסורות עבר יפות שמהן התגבש נוער יהודי נאה כל כך; ודווקא בזמן האחרון, ככל שקרב הכיליון, התעצמה פריחת הנוער של מלינוב ומרוויץ. וכך גם בעיירות שהשתייכו לקהילת מלינוב, וגורלן כגורל מלינוב. לבת הזקונים של הרב ממלינוב, דבורה, היה אותו סוף כמו לאחרים. בת אחת של הרב, טוּבָשֶׁה, שהסתתרה מפני הרוצחים, ניצלה ושבה אתנו למלינוב לאחר השחרור. כעבור זמן קצר שב מרוסיה בחור, קרוב משפחתם, בחפשו שרידים ממשפחת הרב, מצא את טוּבשה ולקח אותה עמו. הם התחתנו בפולין או בגרמניה והיגרו לאמריקה. גם שני בנים של הרב שלמדו בישיבה, ובבוא הרוסים אלינו ב-1939, פונו עם בחורי ישיבה רבים ליפן ומשם לאמריקה.

רבנים אחרים

הרב של מרוויץ. היה גם שוחט, איש צעיר בעל ניסיון מועט כרב, לא היו לו סיכויים להיות רב הקהילה, לכך הייתה נחוצה, נוסף לידע רבני, גם התמחות רבנית, ולזה הוא עוד היה צעיר למדי. גם הוא הלך בדרך כל היהודים שלנו שם, עם משפחתו שכבר אז הייתה גדולה.

בעניין הרבנים של דמידובקה, ברמלי ואוסטרוז'ץ, אינני זוכר מה קרה אז, אם הוצגה מועמדותם ואם התאימו לתפקיד. הרב של טרוביץ, שנבחר לבסוף, היה כאמור המתאים ביותר, ונשא בכבוד בתואר: "רב דקהילת מלינוב והסביבה".

מזכיר הקהילה היה יהודי מדמידובקה בשם קצבמן. היו גם עוזרים שאינני זוכר כבר את שמותיהם. אני יודע גם שליפא גלפרין, שנפטר בישראל, עבד שם זמן-מה. שמות הגבאים: ממרוויץ, היה זה שמאי פאריז'ק, ממלינוב – חיים-יצחק קיפרגלוז, מטרוביץ – אחי נחמן טייטלמן ומברמלי – אלתר מיוּשֶׁווֶר. את הנותרים אינני זוכר.

הסוף

שקיעת הקהילה החלה בשנת 1939 עם כניסת הצבא הסובייטי למלינוב. אני, אשתי סוניה ורבים אחרים, התהלכנו אז כמו בעולם התוהו, נושענו בבת אחת וירדנו מגדולתנו. נושענו, משום שהיה עלינו איום להיכבש בידי הגרמנים ימ"ש, אלמלא הסכם מולוטוב-ריבנטרופ החשאי. ושפלנו ושום שהיה זה סופם של היהודים שחיו ממסחר ובמיוחד אלה שהיה להם רכוש כלשהו. כך קרה גם עם הארגונים הציונים שהתמוטטו.

עם בוא הצבא הסובייטי, היה לי, כמורשה רב שנים של קק"ל, ארכיון גדול למדי, שרפתי אותו בתנור, כדי שחלילה לא יישאר זכר. גם מוסדות אחרים בטלו והתמוטטו מעצמם באותו זמן, משום שעם בוא הסובייטים אלינו, באה הישועה ומיותר לחזור על הכול שוב. בו-בזמן חש כל יהודי באינסטינקט, גם אם לא הודיעו לו מן השלטונות, שצריך להפסיק ולהתחיל הכול מחדש. כך אמנם עשו, החלו להסתגל בהדרגה לעבודות שונות, והדברים חזרו למסלולם לכאורה. היו עוד אחדים שלא יכלו להשלים עם הגורל במהירות, אך נאלצו, ובמוקדם או במאוחר, הסתגלו. גרוע ביותר היה למזדקנים שחיו כל ימיהם ממסחר,

באורח החיים הישן, והיה עליהם לעבור במהירות, בגילם המתקדם, למלאכה ועוד לפרנס ממנה את המשפחה.

כמובן היו רבים שלא השליכו את עיסוקיהם הישנים, והמשיכו בהם בחשאי כדי שיהיה להם קיום. נוסף לעונש חמור שאיים על מי שנתפס, לא היה זה מן הדברים הקלים וגם לא מציאה גדולה. יותר מכל סבלו כלי הקודש שיצאו קירחים מכאן ומכאן. השלטונות לא היו סובלניים כלפיהם והאוכלוסייה, שתמכה בהם בימים כתיקונם, לא יכלה, עם כל הרצון הטוב, להגות במצבם באותו זמן.

כך היה גם בעיירות סביב מלינוב. התנועה הייתה בדרך כלל חופשית ונסעו מעיירה לעיירה אל קרובים ומכרים, אף שהנסיעות ברכבות היו כרוכות בסכנת נפשות.

כך חיו העיירות הקשורות לקהילה, ואותו הלך רוח– פסימי מאוד, שרר בכל מקום. בערים הגדולות שסביבנו: דובנה, רובנה ולוצק לא היה טוב יותר. החשובים באותן ערים גדולות ירדו מגדולתם בימים הראשונים לכניסת הרוסים. הם נשדדו בעדינות, ותוך זמן קצר שולחו יהודים רבים בלי לדעת לאן. מעטים מהם חזרו. טוב יותר היה מצבם של היהודים ממעמד הביניים ומן המעמד הנמוך, הם הסתדרו איכשהו בדרכים שונות.

הבערה הגדולה שמה קץ לכל זה. היא לא הבדילה בין עני לעשיר, זקן או צעיר ובין המינים, אם היו יהודים. ומתוך הביטחון היהודי, הלכו יקירינו ואהובינו לקידוש השם. הצורר ימ"ש איחד והשמיד את כל העיירות של הקהילה כמעט באותו יום, ובלי אומר ודברים קרה הכול באותו אופן. חיו יחד, סבלו יחד ואבדו יחד.

מתוך הפרק: היו עיירות שתיים... עמ 16 – 24

סילביה בארדיטש-גולדברג חתונה במלינוב

זה היה לאחר שבועות. יום קיץ נאה. העיר כמרקחה. חייקה של אהרן הנפח, מתחתנת היום עם חתן מלוצק, בנו של משה החזן, חזן גם הוא. הגרף שולח כרכרה שלו, עם שני צמדי סוסים מקושטים בסרטים ובפעמונים, לקבל את החתן ואת המחותנים; כך נוהג הגרף בכל בעלי-הבתים המחתנים בת. במקרה זה היו לחתן גם הכליזמרים של לוצק. הכליזמרים של אוליק כבר היו נוכחים – להם יש חזקה. אנשים היו סקרנים לראות חתונה עם שתי חבורות כליזמרים.

אני התארחתי, כמדי שנה, אצל סבא-סבתא. אומרת לי סבתי: "סילקלה, התרחצי קצת, אלביש לך את השמלונת החדשה, נעליים חדשות, אקלע את צמותייך בסרטים יפים ותלכי אתנו לחתונה". מאוחר יותר היא מורה לי לא להתלבט בין הרגליים, היא וסבא צריכים להתגנדר.

אני יוצאת לי אפוא מגונדרת לרחוב. בבית הסמוך, בגינה אצל חיים מילייר, עומדים גברים ונשים, ילדים וסתם פרחחים. כולם רוצים לראות את החתן השוהה שם. ליד מדרגות הכניסה עומדים הכליזמרים מלוצק. אני נדחפת ומפלסת דרכי בתוך הקהל הגדול ומזהה מבין הכליזמרים את אייזיק עם החליל, השכן שלנו. הוא מחבק אותי, נושק לי ואומר: "סילקלה, רקדי לפניי כפי שאת עושה זאת בבית". אני לא מחכה שיתחננו אליי, והוא מורה לחבורה לנגן ניגון חתונה שמח – "פריילֶכְס". ואני רוקדת, טופפת ברגליי לפי הקצב. הקהל מוחא כף בהתלהבות, ואני שומעת אומרים: "הנה ילדה מעיר גדולה."

מכריזים: "פנו דרך, החתן בא!" מופיעים שני גברים המוליכים את החתן אל הכלה. הכליזמרים מנגנים, החתן הולך, הכליזמרים והקהל הרב הולכים בעקבותיו אל ביתה של חיסה, שם שוהה הכלה. כשנכנסים לביתה של חיסה, ישובה הכלה על כורסה, והחדר הגדול גדוש מחותנים; הכלה מוקפת מחותנות מגונדרות. הבדחן של אוליק, ר' לייזר, יהודי גבוה ומכריס במעיל שחור ובכובע צילינדר גבוה, מתקרב אל הכלה ומתחיל כמנהגו, בקול הבס המצלצל שלו, בניגון עצוב: כלונת, כלונת... אז מתחיל איציק, הכליזמר החירש מלוצק, לנגן בלהטוטים בכינורו המכשף, על המיתרים הבוכיים. כולם מתייפחים בקול, מנגבים עיניים, מוחטים אפים; הכלה בוכה עמם.

לאחר הושבת הכלה, התייצבו הנערות בחוץ, בידיהן נרות צבעוניים דולקים. את החופה וארבעת המוטות אוחזים בחורים, ידידים קרובים של הכלה. הרב, ר' הֶניכל, נתן חופה וקידושין. קולו היפה הצטלצל ברחבי המקום. לאחר מכן מברכים את החתן-כלה – תחילה בעברית, לאחר מכן ברוסית וביידיש. קוראים הידד, ומשליכים עליהם ממתקים. לפתע מופיעה דודה רחבת גוף, חלה קלועה בידיה, מרקדת אל מול החתן-כלה.

בתוך הבית התיישב הקהל על ספסלים אל שולחנות ארוכים; גברים לחוד, נשים לחוד. נערים ונערות יחד. קבוצת נשים מגישה את המאכלים הטעימים שהכינו המשרתות רחל פאוֶוֶשֶׁס ולייבציכה; לאפייה ולבישול שלהן יצא שם גדול. מגישים דגים ממולאים, מרק זהוב, מעיים שמנים, מאכלים צלויים ומבושלים. לפני הגברים מעמידים יי"ש 90%. הם מתענגים ולא חולף זמן רב והם בגילופין. רוקדים ריקוד מצווה עם הכלה.

לאחר מכן יוצאים החסידים ובעלי-הבתים הכבודים בריקוד חסידים נלהב. סבי, איצי סְטָרוסְטָה [ראש העדה], יהודי גבה קומה בעל זקן אדום יפה, מסורק ושני חודיו מבודרים לצדדים, בקפוטה ארוכה, מגפיים גבוהים – רוקד על שולחנות ועל ספסלים. הנה מכניס אותו למעגל, לייביש של גרשון, יהודי שזקנקנו צר וחיוכו רחב. ומצטרף המשגיח איציק-לייב, יהודי גבה קומה בעל זקן אפור-לבן, בקפוטה מבד אטלס שחור, גרביים ארוכים לבנים, נעליים קצרות חצאיות – מראהו פטריארכלי. המעגל מתרחב כל הזמן, רקיעות הרגליים מתחזקות. הם קלועים זה בזה בשרשרת קדושה ובשירה. הכליזמרים מגבירים את עצמת הנגינה עוד ועד. הקהל עומד על הספסלים, מסתכלים ברוקדים. לבסוף הם מתיישבים עייפים. הכליזמרים מנגנים ניגוני ריקודים למען נשים. אחר כך באים נערים ונערות ורוקדים יחד: ואלסים, מזורקות, וינגרקים, קרקוביאקים, פאלייספאנים; רוקדים עד אור הבוקר.

נהוג להוביל את המחותנים בליווי כליזמרים לביתם. המוזיקה יפה באופן מיוחד, נשמעת בכל הרחוב. חלק מן הנשים השכנות ערות, מצפות לשמוע את המוזיקה הנשארת זמן ממושך בזיכרון. כך נסתיימה החתונה של חייקה בת הנפח בעיירה מלינוב.

מתוך הפרק: היו שתי עיירות... עמ' 27 – 29

סוניה ומנדל טייטלמן חסל קהילת מלינוב-מרוויץ

עם כל העם היהודי שחרב, עִם בית ישראל, אנו מבכים גם את בית מלינוב-מרוויץ הקטן שלנו. קטן בכמות אך גדול באיכות. אחינו ואחיותינו היקרים, מעיירות קהילת מלינוב-מרוויץ שלנו, שנספו בלהבות עם קיניהם משכבר. לנצח נצחים נקרעו מאתנו ללא רחמים יקירינו ואהובינו, בשעה ששכנינו זה שנים, התחממו משרפת גופותינו, ועוד הוסיפו חומר בערה לאש הגדולה. אנו, שריד ופליט, לא נשכח זאת לעולם. לא אנו ולא ילדינו בארץ ישראל המשוחררת שלנו ובעולם כולו. איך נפלו גיבורים!

איך נוכל להעלות על הדעת שכל עדת יהודי קהילת מלינוב: מלינוב, מרוויץ, טרוביץ, ברמלי, דמידובקה, אוסטרוז'ץ ופליטי טורקי-סוקוליקי והיהודים הבודדים בכפרים – אינם ולא יהיו שם עוד?! איך נדמה בנפשנו שהשבילים בהם דרכו אחינו ואחיותינו והשקו אותם בזיעה ובדם – מגודלי עשב עתה, ורגל יהודי כבר לא תדרך בהם?! איך נדמה בנפשנו שהילדים היקרים המעודנים, שמאמץ רב הושקע בחינוכם, כבר אינם שם, ולעולם לא יהיו?! לעולם לא יקיימו עוד בקהילת במלינוב ובעיירותיה שבתות וימים טובים, ולעולם לא יאירו עוד מבתי יהודים נרות שבת וחג; לעולם לא יישמעו שם הצחוק העליז של הנוער היהודי וגם לא שירי ציון שלהם.

לא נפגוש עוד בשחרי בקרים צוננים, יהודים וטליתות בידיהם ממהרים לבית הכנסת הגדול היפה החם. לעולם לא יישמעו עוד התפילות הנלבבות שלהם ודמעותיהם, שהיו שופכים על בקשותיהם השונות; לא נראה יהודים המשכימים עם שחר לסליחות, להתכונן לימים הנוראים; לעולם לא נראה את ריקודי הדבקות שלהם סביב הבימה, בשירה, ידיהם שלובות זו בזו, לאחר "לחיים" כללי. לעולם כבר לא תהיה שם שמחת חתן-כלה יהודית. לעולם כבר לא יתקבצו ממקומות מרוחקים אל קברו של הצדיק מקרלין, לשפוך שם את מרי לבם.

אינם עוד אנשי העמל, בעלי העגלות שהיו משכימים בבוקרי החורף הקשים לעבודתם המפרכת, להוביל תבואה מן הסוחרים המקומיים לדובנה, לוצק או רובנה – ולעולם כבר לא יהיו שם. אין עוד מי שילך אל קברי אבות בבתי העלמין שבהם טמונים האבות והסבים מדורות רחוקים. ואין לשרידי החרב אפשרות לבקר בקברי האחים, אלוהים

היודע אם נותר מהם זכר, הרוצחים-העוזרים לבטח רצו למחות אותם, כתם פשעם שלהם. אין זכר לשבילים שיקירינו דרכו בהם מאות שנים, מדורי דורות. אין גם יד חזקה שתעניש את המוני הרוצחים ועוזריהם על שפיכת דם חפים מפשע. מי האיש שיוכל להוציא לפועל עונש כזה, של מידה כנגד מידה? ובמה אפשר לנחם את העם היהודי המיותם? אנחנו שבעי רצון מהקמת מדינת ישראל, מה שדורות שקדמו לנו, ביקשו במשך אלפי שנים בדם ודמעות ולא זכו לו, ואנו שארית הפלטה זכינו לו.

תם ונשלם, חסל קהילת מלינוב לעולם.

מתוך הפרק: היו שתי עיירות... עמ' 42 – 43

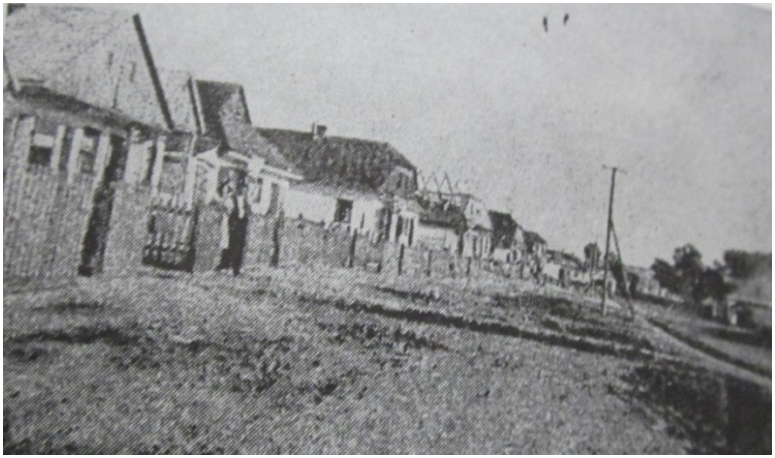

רחוב השוק

ישראל (סול) ברגר, שיקגו **העיירה מלינוב**

העיירה מלינוב שבה ביליתי את שנות ילדותי, אני מודה לך עיירה אהובה שלי על האפשרות שהענקת לי ללמוד בחדר שלך, בבית הספר שלך, בבית המדרש שלך. עזבתי אותך ערב פרוץ מלחמת העולם הראשונה ונפלתי לבור השומן הגדול של ארצות הברית של אמריקה. אך נשבעתי, לעולם לא לשכוח אותך.

מי יוכל לשכוח?

את הקולות הנלבבים המהדהדים ובוקעים מבית התפילה הקטן – הקלייזל של סטולין בסגנון התפילה החסידי.

כשבא רבי להתארח וערכו את הסעודה בבית המדרש – והחסידים חטפו את השיירים שהותיר הרבי. וכשעשו "לחיים" ויצאו בריקוד – מי נתן דעתו לדאגות המחר?

אלפים של פתקי בקשה – קְוִיטְלך, שהוטלו בדמעות אל תוך התיבה הקדושה בשטיבל [מבנה על קבר של צדיק] בבית העלמין.

כמה חסידים היו באים ממרחקים ומארץ ישראל, חסידים בגרביים לבנים, בקפוטות מבהיקות ובשטריימלים של פרווה – לקיים בשטיבל של סטולין סעודות ולעלות לקבר כל שנה ביארצייט?

את הבכי המר והזעקות כשעזב בן משפחה את העולם, וקולות התוגה של העניים: "צדקה תציל ממוות".

מפגשי חתן-כלה ומחותנים ביום חתונה; הכליזמרים, הבדחן, טקס החופה סמוך לבית המדרש!

"העוזר" בעל הכתפיים הרחבות הנושא את הילדים לחדר; איצי מחלק המים, האסל ושני דליי המים הענקיים על כתפיו המצומקות.

בית המרחץ של מלינוב. כשהיו מפצירים בפייסי הבלן לקבל אגד זרדים תפוח כהוגן; מטפסים לספסל העליון וקוראים בקול: "פודאוואי נוך א שֶׁפֶלֶה" [הבה, עוד דלי!] ובגב מאדים יורדים להצטנן במקווה.

הבוץ העמוק – "הבּלוֹטֶס" במלינוב; הכפור בחורף כשהיו האצבעות "מתאהבות" בידית הדלת בשעת פתיחתה.

האחים הלפרין והמוצרים המיובאים הטעימים, שהגרף היה בא אליהם במרכבה שסוסיה רתומים בשורה עורפית, לערוך קניות.

הדרשן ודרשותיו שהאינטליגנציה בלעה כל מילה שלו. ובא פעם ליטאי ודרש כשהוא הוגה מילים שְׁניות בשִׁין, מי יכול להבין את שפתו?

כשפייסי השוחט נטל לידיו את השופר בראש השנה, רעדו החלונות, ובלא אף תו אחד שגוי – תקע בו.

להשתטח בערב יום כיפור על השחת שריחה רענן ולחטוף הצלפות "בשוט הקדוש".

כמה אנשים חיממו את גבם בחורף לפני הקמין של בית המדרש? כמה בעלי-בתים לא קיבלו "מפטיר" ולא תפילה ליד כותל המזרח?

המראות בחוץ כשהכשירו את הכלים לפסח.

הרוקח שהלך להתפלל רק בימים הנוראים.

החנויות הקטנות שניצבו במסכנוּת בציפייה לקונים; בעליהן היו מתרוצצים להשיג גמילות חסדים במקום כלשהו.

בני אהרן עם הסוסים והכרכרות הקלות, שהיו מובילים את האדונים הפקידים ליעדיהם.

קולות האורגן והפעמונים בכנסייה הנוצרית שבלב השוק.

שירי העם בעלי הלחנים היפים, שהיו האיכרים והאיכרות שרים בשובם לבתיהם מן הקציר.

לטייל למרוויץ בשבתות; היריד בשוק; הרופא הפולני; הגרף של מלינוב ואחוזתו; הנהר היפה; הגשרים; בית המרקחת; הדואר; עורך הדין פינחסוביטש; משפחת גולצהקר; האטליז - - -

מתוך הפרק: חיים ונעורים עמ' 63 – 64

דוד פישמן, בולטימור **הי׳ה הייתה עיירה, מלינוב**

אולי נותר שם עוד זֵכר; אם כן, הריהו ניצב מבויש, מחולל ומטומא בידי רשעים למיניהם. אין שם עוד יהודי שידליק את נר התמיד; לא נשמע שם עוד "לכה דודי" של שבת ו"הוא רחום" של ימי חול. הלבנה שם ללא יהודים – אין מי שיחדש את החודש. הנהר שאליו הלכו אבותינו וסבינו ל"תשליך" – גם הוא איננו. גם לא חורשת האורנים שמלאה בני נוער ממלינוב וממרוויץ, ושירה, ויכוחים וגם אהבות – החיו אותה. בל נשכח את עצי הערבה שסיפקו הושענות. והחנווני ממלינוב שישב מודאג, מצפה לגוי טוב, קונה. השוק של מלינוב והנוסעים לדובנה (מול החנות של ברכה-בתיה). ונוסף לכך הירידים הרועשים.

נו, והיהודים יראי השמים שלנו וגם האפיקורסים שהיו במחילה מחללים שבת. ובחורינו הקרתנים ועיניהם החולמניות שהיו מסתכלים אל על, לעבר העולם הרחב.

ולשקצים הכפריים אין עתה סוכות שיוכלו ליידות בהן אבנים. קשה לקלוט ולתאר שאכן כך היא מלינוב שלנו: ללא יהודים, ממש מתה, מתה. רוצה הייתי לדעת אם לפחות בבית הקברות נותרו קברים.

מתוך הפרק: חיים ונעורים עמ׳ 65

סילביה בארדיטש-גולדברג חסידות סטולין במלינוב

ר' יצחק סְטָרוסְטָה

כידוע, היו יהודי ווהלין בימים עברו חסידים ונהגו כחסידים משום שהחסידות שלטה בווהלין. בעיירה מלינוב השתייכו החסידים לכמה רביים שבאו לבקר בעיירה ושהחסידים היו נוסעים אליהם. מרבית החסידים במלינוב התייחסו על הצדיק מסטולין-קרלין, אחד מהם היה סבי, ר' יצחק סְטָרוסְטה [ראש עדה], כפי שכינוהו במלינוב. יהודי תלמיד חכם בעל הדרת פנים, יהודי יודע נגן, מחשובי בעלי-הבתים במאה הקודמת [המאה ה-19] במלינוב, שהיה מוכר ומכובד גם בסביבה.

ר' יצחק היה חסיד סטולין נלהב מאוד. אפילו כשכבר היה אב לשישה ילדים, היה נוסע אל הרבי, לסטולין, לחגים, משאיר את משפחתו לבדה. בשובו מן הרבי היה ר' יצחק מספר במשך תקופה ממושכת מעשיות ונסים על הרבי ועל פגישותיו עמו, הטישים שערך ועל שהותו בחצר הרבי. חסידים האזינו ועשו כמוהו, גם הם נסעו אל הרבי לגמוע מן המעיין האמתי.

ר' יצחק בורך במעלה נוספת: קול מופלא ורגש בתפילה; הציבור אהב את תפילתו לפני העמוד, והיו באים מלוצק וממיזוץ' להזמינו להתפלל בימים הנוראים כשליח ציבור. ר' יצחק ביקש בתפילותיו, בכל כוחו ורגשותיו, למען הקהל, ושר ניגונים של ר' אהרלה מקרלין ושל בנו.

ר' יצחק חי במלינוב שלו בשלווה ומתוך חסידות, והסתפק במה שהאל בירך אותו בו. כשהשיא את בתו הבכירה בתיה, לקח את חתנו יחיאל לביתו, להיות סמוך על שולחנו, הכניס אותו אל השטיבל של סטולין ולימים לקח אותו עמו לסטולין אל הרבי לחג. ר' יחיאל התפעל מאוד מן הרבי מסטולין והפך חסיד נלהב שלו.

ה"יארצייט" של ר' אהרלה מקרלין במלינוב

זכתה מלינוב. בבית הקברות שלה נחו עצמות הצדיק ר' אהרן, שנודע בשם ר' אהרלה מקרלין, נכדו של ר' אהרן הגדול, מתלמידי המגיד ר' דב-בר ממזריטש ורובנה. על הקבר הוקם אוהל, "ציון", אליו נהרו כל השנים, עד להשמדה הנאצית, אלפי חסידים להתפלל ולהתייחד עם זכר הצדיק שלהם. שנים השגיחו על נר התמיד באוהל, החסידים הזקנים ר' אברהם הולצֶס ור' יצחק-לייב.

מסבי, ר' יצחק, שמעתי מה סיפרו זקנים צדיקים על הפטירה: פעם, לאחר שבועות, בא הצדיק למלינוב. כמנהגו, התאכסן אצל ר' חיים למלס. הרבי התעכב בעיירה שבוע בערך, קיבל את החסידים שבאו לברכו בשלום ולזכות בברכתו, תוך שהם משלמים דמי "מעמד" כנהוג. בעיר רחש-בחש מרוב חסידים שמילאו כמעט את כל הבתים בשל ביקור הצדיק. כשעמד הרבי לנסוע מן העיירה, הורה לרתום את הכרכרה שלו. אך יצא מן החדר, התקדרו השמים עבים. החסיד שב על עקבותיו ואמר: "שמי שלי התקדרו עבים, באה העת". הוא התפלל, אמר "וידוי" ושכב על המיטה. לא חלף זמן רב והוא נלקח אל פמליה של מעלה. העיר רעשה ונעטפה אבלות. מיד נשלחו מברקים לחצר הרבי ולמשפחתו. אורגנה לוויה גדולה עם הספד מר. חסידי קרלין-סטולין מספרים אגדות רבות על אודות לוויה זו.

אני נזכרת בביקוריי כילדה, אצל סבי ר' יצחק בימי היארצייט של ר' אהרלה, שמועדו י"ז בסיוון. באו הרבי הצעיר מסטולין והפמליה שלו, ושהו בבית סבא. משעת בוקר מוקדמת החלו ללכת אל קבר הצדיק, אמרו תהילים, כתבו פתקים בהם הביעו בקשות ותחנונים. ביניהם היו גם אימהות יהודיות שהרבו לבכות ולהתחנן. אנשים באו ואנשים עזבו את העיירה. התיישבו לספר מעשיות על הנסים-ונפלאות של הצדיק – שהתקיימו. האמונה והביטחון היו גדולים, וגם לא-יהודים הושפעו מן הצדיק היהודי. תוך כדי שיחה נוטלים קצת משקה ואוכלים משהו, לאחר מכן הולכים שוב אל השטיבל, עד שבא הזמן לשוב הביתה. איש-איש בנפרד, במין ביטחון שזכותו של הצדיק תעמוד להם והבקשות יקוימו. המצוי עוד האוהל על קבר הצדיק? מי יודע!

מתוך הפרק: חיים ונעורים עמ' 80 – 82

סוניה ומנדל טייטלמן אנשים בעיירה

על חופי איקווה וסטיר בחלק הפולני של ווהלין, בין הערים קרמניץ, רובנה, דובנה מצד אחד, לוצק, קובל, לודמיר מן הצד השני, מצויות העיירות שהשתייכו לקהילת מלינוב: מרוויץ, טרוביץ, אוסטרוז'ץ, ברמלי, דמידובקה; בראשן מלינוב, שליד דובנה. היהודים המעטים שגרו בכפרים סביב העיירות, השתייכו גם הם לקהילת מלינוב. קהילת מלינוב – בראשה הרב אקרמן מטרוביץ, והיושב ראש יוסף ברגר, שנפטר קודם שסיים את כהונתו (אחריו מילא את תפקיד היושב ראש חיים-יצחק קיפרגלוז עד תחילת מלחמת העולם השנייה) – התמוטטה כידוע עם כניסת הצבא הסובייטי לאזור שלנו ב-17.9.39.

אני, מנדל טייטלמן בן אברהם-לייב ורבקה ואשתי סוניה בת יוסף ושפרה, נולדנו בראשית המאה ה-20 בעיירה מרוויץ. פלג צר וקילומטר בערך של דרך לא סלולה הפריד בין מרוויץ למלינוב. חצץ ביניהן גם כביש סלול, שנמשך מרובנה לברסטצ'קה דרך דמידובקה לעבר ברודי שהייתה עד סוף מלחמת העולם הראשונה עיר אוסטרית.

מבט על מרוויץ

בעיירה הקטנה מרוויץ, שבה הלכתי לחדר והתחנכתי, לא היו מבנים רשמיים כמו: דואר, מועצה מקומית, כנסייה וכדומה, מבנים אלה נמצאו במלינוב הסמוכה. עם זאת היה לה תמיד אופי של עיירה. היו בה עד מלחמת העולם הראשונה שלושה בתי מדרש, בית מרחץ ומקווה, שני שוחטים ורב וכלי קודש אחרים כמו חברה קדישא ובית קברות. הגם שהעיירה הייתה קטנה מאוד (בערך 400 נפשות), היה שם שוק שבו היו מרוכזות החנויות העיקריות, ובו בזמן התקיימו שם אחת לכמה שבועות ירידים שהיוו מקור פרנסה חשוב לחלק גדול מן האוכלוסייה היהודית.

אוכלוסיית העיירות היהודית נחלקה לשניים: חסידי טריסק וחסידי אוליק. לחסידי טריסק השתייך החלק הגדול והעשיר של היהודים במקום, ומיעוטם – לאוליק. לא חסרו חיכוכים שגרמו לא אחת למריבות רציניות ואף לחילופי מהלומות, בדבר נוסחי התפילה וכדומה, עד אשר ביום בהיר אחד, בשנת 1903, עלה באש – בגלל שרפה בבית של שכן – בית הכנסת הגדול הכללי, שנודע במבנהו היפה. זה הביא

לכך שחסידי טריסק בנו לעצמם קלויז נפרד, ומאז שרר שלום בית בעיירה, וכבר היה בית כנסת לטריסק וגם לאוליק, כמו גם בית כנסת קטן באתר בית הכנסת הגדול שנשרף.

מקורות הפרנסה של האוכלוסייה היהודית המקומית היו שונים. לחלק היו חנויות צנועות כמו: ברזל, בדים וסחורות למען האוכלוסייה המקומית והכפרית שסביב. חלק קטן עסק בסחר תבואות, בהמות ומוצרים כפריים אחרים. כמחצית מן האוכלוסייה התפרנסה מעבודות בנייה עונתיות (בקיץ), חלק קטן למדי עסקו בתעשיית בית זעירה (סנדלרים, חייטים) והיו עובדי אדמה ספורים. אינטליגנציה מקצועית לא הייתה. הרופא של מלינוב, ויסלצקי, שירת את האוכלוסייה המקומית ואת כל האוכלוסייה הכפרית שסביב. בעיירה היה רק חובש, ר' זייליק רופא. נוסף למקצועו הוא נאלץ לעסוק בספרות בקרב האוכלוסייה המקומית הכללית, בתו חנה סייעה לו, כדי לעזור לפרנסת המשפחה.

העוני הגדול ששרר בעיירה, לא הפריע לצמיחת צעירים כבודים בעלי שם בעולם כמו למשל: אהרן פירר, בנו של סנדר השוחט, ואחיו שהיו חבריי: שמריה, אריה ויונה. אהרן ושמריה נספו בפוגרומים של דניקין במוסקבה ובקייב, והאחרים בידי ההיטלריסטים ימ"ש. גם גיסי בן-ציון גרובר, תלמיד של ביאליק, ומאירקה קובילנסקי, קהת גכטמן ומלך זידר, הירש-לייב מרגוליס ואחרים שלצערי אינני זוכר את שמותיהם.

רמת הלימודים בעיירה הייתה נמוכה מאוד. עד מלחמת העולם הראשונה היה הירש-לייב מרגוליס התלמיד היחיד שביקר בבית ספר תיכון בדובנה; אחרים, מתי מעט, נאלצו ללמוד לימודים אקסטרניים. עיקרם של הלימוד והחינוך היה אורתודוכסי נוקשה: בחדרים, אצל המלמדים המקומיים, ובישיבות בעולם הרחב, בהן ביקרנו גם אני ואחי נחמן וחברים אחרים שלי. לחינוך גבוה יותר וחילוני לא זכינו, כך דרשו הורינו.

אף שהעיירה הייתה שרויה בדלות רבה, שררה ברובה אווירה של שמחה שנוצלה בכל הזדמנות: תנאים, חתונות, בריתות, חגים ושבתות.

היו חברות צדקה שונות כמו: חברת גמילות חסדים, חברת ר' מאיר בעל הנס קופסה לטובת ארץ ישראל, חברת לינת צדק (לינה אצל עניים חולים), חברת הכנסת כלה וחברת קונה ספרים; זו האחרונה לצורך ספרי קודש. כל זה הוביל לאחווה חברית ולעתים תכופות ניצלו זאת לשמחת חברים.

רצוני להזכיר גם את התעשייה שהייתה בעיירה. הייתה זו כפי שכינוה: "האלייניצה" (תעשיית שמן), היא הופעלה באנרגיה של סוסים. בית הבד הגדול ביותר היה אצל זליג ווארצל. אחריו האחים תלי וגדליה הלמן ויעקב רוניס והאחרון יעקב חרץ; בית בד כזה היה גם אצל פינחס מטיס, אך ללא הצלחה ולפרק זמן קצר. הייתה עוד תעשייה לעיבוד צמר אצל משה שכנא. היו כמה קצבים שעשו את מלאכתם ברפתות המקומיות ומכרו את הבשר בבתי המגורים. היו כמה בעלי עגלות שאף פעם לא הצליחו להוציא את פרנסתם מעבודתם ונאלצו תמיד לחפש פרנסות נוספות; והן היו מגוונות.

בזמן מלחמת העולם הראשונה

בשנת 1914, בתחילת מלחמת העולם הראשונה, שהיתי בישיבה בברנוביץ' – הייתי אז צעיר מאוד, זה לא מנע את שהותי רחוק כל כך מן הבית – ובעל ותק של שנתיים בישיבה ברובנה ובסטולפצי. את שנות הילדות היפות ברובנה ובסטולפצי לא אשכח כל חיי, תמיד הן רעננות בזיכרוני. הגם שמצבם החומרי של הוריי היה טוב, ראשונים בעיירה, הלכתי בהוראת הרבי מטריסק "לאכול ימים" אצל בעלי-בתים בעיר כנהוג ביישובי היהודים באותם ימים.

בשנים הראשונות של מלחמת העולם הראשונה נשביתי בידי הגרמנים של צבא הקיסר וילהלם, בשהותי בישיבת ברנוביץ'. הצבא הגרמני התבצר באזור ברנוביץ' לאורך אזור רוסיה הלבנה. הכיבוש שלהם הִקשה אז על תנועת האוכלוסייה האזרחית, למען הביטחון ומטעמי זהירות מחשש לריגול, החליט הממשל הצבאי בהסכמת הממשל האזרחי, לפנות חלק ניכר מן האוכלוסייה למחוזות עורפיים, שנכבשו כבר קודם לכן בידיהם, כמו פולין למשל. כרגיל הראשונים להיות שעירים לעזאזל היו החלשים והבודדים. לתוך זה נפלתי אני עם חברי שמחה זטלמן שהוא עתה ברוסיה. לאחר שני ימי נדודים בקרונות פאר קרים, הובאנו, ב-1.1.1916, קפואים למחצה לאוסטרוב-מזובייצקי

בקרבת ורשה. שיכנו אותנו בקסרקטיני הצבא הרוסי בקומורוב סמוך לאוסטרוב.

התזונה הדלה שקיבלנו שם מן הממשל הצבאי גרמה מחלות כמו טיפוס אבעבועות וכדומה. המצב נמשך כשישה חודשים, עד שבוקר אחד הובלנו, כל המפונים, לרכבת, הסיעו אותנו, והוצבנו בקבוצות של 15 איש, בחצרות הפריצים שבסביבה.

הפריץ סיפק לנו בטובו עבודה ובו-זמנית חילק לנו מנת מזון דלה להיזון ממנה. החלה תקופה חדשה של רעב ומצוקה ועבודה קשה; אך ללא ייאוש, יום השחרור הן יגיע. אני וחברי שמחה זטלמן היינו הצעירים בחבורה והתנסינו בתעלולי הרעב יחד עם הבוגרים. זה נמשך עד 1918, עד למהפכה הרוסית, התחלנו לחשוב על שיבה הביתה. בהגיענו הביתה למרוויץ, לאחר גלגולי הזמן ההוא, כשהשלטון התחלף כל שני וחמישי, היו בעיירה לאחר המלחמה, רק שלושה בתים.

לאחר המלחמה

הוריי שזכו לאחר ייאוש לראות אותי חי – פרט לכך שהמלחמה רוששה אותם מאוד, אחי הצעיר נטע טבע כשרחץ בנהר איקווה – חיבקו אותי שעות ארוכות ללא מילים, כשדמעות בעיניהם; לא ניתן לתאר את השמחה. חברי שמחה פגש במלינוב את שני אחיו: פסח ואפרים (היגרו לבולטימור, ארצות הברית) וגם אחדים מבני המשפחה, מפני שמלינוב לא נפגעה כמעט מן המלחמה, מרבית הבתים נותרו על עמדם. העיירה, למעט מה שעבר עליה מחילופי שלטון תכופים: ההטמן פטליורה, בולשביקים ופולנים – הייתה במצב טוב למדי מבחינת הפרנסה. אפשר לומר שמאותו זמן ואילך הפכה מלינוב מרכז לעיירות שסביב, במיוחד למרוויץ. מרוויץ שנמחקה לחלוטין מן המפה מחמת המלחמה, והיה עליה להתחיל לבנות עצמה מחדש, הייתה תלויה במלינוב בכל. מרוויץ אמנם נבנתה מחדש בהיקף קטן, ואף היו לה עד מלחמת העולם השנייה שתי מפלגות ציוניות, ימנית ושמאלית, ושני בתי מדרש, רב, שוחט– אך דופק חיים רציני של עיירה, לא היה בה עוד; הכול, הכול עבר למלינוב. בית הספר, הדואר וכמובן המשרות הממשלתיות הרשמיות ומקורות הפרנסה, הכול במלינוב. היו במרוויץ משפחות ספורות שפרנסתן מצויה, אך החלק היותר גדול – פרנסתו

וקשריו היו במלינוב. גם מלינוב עצמה ניגשה לבנייה מחדש בתקופת הממשל הפולני הסדיר, שהחל למעשה רק בשנת 1921.

עד לשנה זו לא חסרו רדיפות וחרדה. לא חסרו התנפלויות של כנופיות מקומיות, שנסתיימו תכופות בשוד וברצח. גם הצבא הפולני הלא-סדיר, מצא ביהודי קרבן, לרוב היהודי מן העיירה הקטנה הלא-מוגנת. משנה זו ואילך, החל, מה שמכונה כביכול, התקופה הטובה; לכמה בתי סוחרים ובעלי מלאכה חדרה אמנם קרן אור.

הוריי בנו בית בד, אף שמעולם לא התאימו לעיסוק זה. חייהם, כאילו בירושה, היו חיי סוחרים בהיקף גדול; בכל זאת שגשגו ועברו לתעשייה המודרנית, דהיינו, טחנת קמח ובית בד מופעלים באנרגית מנוע. היה שגשוג בזמן הראשון, אך כפי שציינתי, הם לא היו האנשים המתאימים והעסק החל לשקוע. לאחר מכן חולק העסק, חלק הועבר לאוסטרוז'ץ, ושניהם לא צלחו. הממשל האנטישמי לחץ מאוד במסים גבוהים, מהם סבלה כל האוכלוסייה היהודית בפולין. שר האוצר אז, גרבסקי הנודע לשמצה, הודאג מעט מאוד מכל הסבל הזה. כיוון שהתקופה הנורמלית מנעה מסוחרים יהודים רבים את "עסקי הרוח" הקלים שלהם, מי שהיו לו מעט חסכונות פנה להשקעות, בעיקר בטחנות קמח. כך למשל: במרוויץ הקים זליג ווארצל עם שותפים – טחנה כזו. במאנטין הקימו טחנה – האחים פישר. במלינוב הקים יוסף גולדברג, נוסף לבית בד ששגשג יפה, גם טחנה. לשִבחו יש לומר שבזכות כישרונותיו שלו ושל בנו גרשון, הם שגשגו עד מאוד, יותר מאחרים בסביבה. באתר של בית הבד, הם בנו תחילה מבנה עץ, לשמש כטחנה, תוך זמן קצר בנו מבנה גדול ויפה בן ארבע קומות, שבו התקינו טחנה גדולה יפה, ודירת מגורים בסמוך. והטחנה שגשגה מיום ליום יותר ויותר.

פריחה כלכלית והמדיניות ההרסנית של הממשלה

הטחנה גם החלה לספק לעיירה חשמל לתאורה, ויהודים אחדים קיימו קשרי מסחר מסוימים עם הטחנה. משפחת גולדברג וחתנם שיקה גולצהקר התרחבו מאוד, אך במקביל שקעו הטחנות הקטנות עד מאוד, וככל שהחלו החיים לחזור לשגרה, כך היו פרנסות האוכלוסייה היהודית קשות יותר. היו כמובן הבדלים בין משפחה למשפחה. משפחת חיים נקונצ'ניק (חיים דאנציס) שגשגה יפה למדי עם מחסן העץ שלה, שלאחר המלחמה ההרסנית הפיק רווחים נאים של חומרי

בנייה. שגשגה גם משפחת נח-משה שכטמן ובנם שמעון בראש, שלאחר חתונתו עם פסי רוניס בנה לעצמו בניין אבן יפה למגורים ולבית הבד שלו. הוא היה עסקן חברתי מקומי של הבנק השיתופי, שלא על מנת לקבל פרס. ראוי להזכיר גם שהיה במרוויץ בנק שיתופי לעזרה בניהולם של ישראל ווארצל, שמאי פאריז'אק, חיים ניישטיין ומנדל לומֶר (גם אני נטלתי חלק), הוא התמוטט עם בוא הסובייטים. שמעון שכטמן היה גם עסקן ציוני. אני זוכר עדיין כשבא אליי עם יודל מאטוֹיק להפקיד כספי קרן היסוד, גם במרוויץ הייתה קק"ל, ואני הייתי המורשה עד מלחמת העולם השנייה.

שגשגו גם סוחרים אחדים: אברהם גלמן (אברהם של בתיה) וחתנו דוד, יעקב גולצהקר וילדיו ומשה גולצהקר ומפעל הסודה שלו (משה של יואל), ביניש שוורץ, חיים גלר רבינוביץ, מאיר קוואסגאלטֶר וגם שלמה מארֶר, חיים גולצהקר, בני וואלאך, בני ליפה גלפרין ואחרים. אל מלינוב בא לגור אז רופא, ד"ר פינק מסָנוק, שניהל חיים יפים. נוסף לכך הייתה שורה של סוחרים קטנים יותר ובעלי מלאכה. הם נחלקו למעמדות שונים, מי במצב חומרי טוב יותר ומי פחות.

לא נפקד מקומו של מעמד עניים שנתמך לעתים קרובות למדי בהלוואת מן הבנק שהוקם, הבנק האמריקאי שהיה במלינוב, ובו היה גיסי נחום טייטלמן (עלה לישראל) יושב הראש והממונה על העזרה לנזקקים. פרק זמן מסוים הייתה חברת האוטובוסים בבעלות היהודים (האחים פישר) ורק בלחץ המתיישבים הפולנים, שהונהגו בידי אנשים זרים, הוצא הדבר מידי היהודים, ומתיישב פולני בשם שידלובסקי, שהייתה לו אגב אישה יהודייה מאוסטריה, הפך בעלים יחיד. הוא היה מיודד עם האוכלוסייה היהודית בעיירה, אך זה לא שיפר בהרבה את מצב הרוח של היהודים המקומיים. כשהגזרות האנטישמיות של השליטים האנדקים [המפלגה הלאומית-דמוקרטית] גברו, סייעה אחוותו כלפי היהודים, מעט מאוד. וככל שחלף הזמן, כלומר סמוך יותר ל-1939, כשהיטלר ימ"ש כבר הניח את ידו על ארצות מערב אירופה, חשו בזה אף היהודים במרוויץ ובמלינוב, יותר ויותר.

לא חסרו עצות אנטישמיות כנגד היהודים, שהסתיימו באורח פטלי כלפי האוכלוסייה היהודית. מצבו של הסוחר היהודי היה קשה מאוד: מצד אחד מן הממשלה ומדיניות ה"אוֹוֶשֶם" שלה [owszem מדיניות של חרם כלכלי, אפליה אנטישמית, גירוש היהודים מעמדותיהם

הכלכליות], מדיניות שינקה לא רק את רווחי המסחר, אלא את כל אפשרויות הקיום, שתוך זמן קצר התמוטטו, ומצד שני מן היחס האנטישמי הנורא של הנוצרים. כך נהרס אחי שיקה, עד שנאלץ לעזוב את מרוויץ, גם אצל אחי נחמן היה אותו מצב. נוסף לאסונו האישי הנורא, מוטטה אותו שיטת המיסוי של השלטון. דודי חיים-מאיר ובניו, התרוששו לחלוטין בגלל המסים. זה היה המצב גם במלינוב ובסביבה היהודית כולה. היחידים שעוד פרחו לכאורה, שמאי פאריז'אק, שלמה שרמן וגצל ומנדל שטיינברג, וגם אני עצמי ועוד אנשים ספורים במרוויץ ובמלינוב. אלמלא המלחמה ב-1939, היו נהרסים במוקדם או במאוחר בין כה וכה בגלל עמדת השלטון כלפיהם כיהודים.

מדיניות ההרס קיבלה אופי המוני ביחס ליהודים בפולין כולה. ידיעות מעציבות נתקבלו מכל פינה בארץ, בכל מקום דיברו על נישול יהודים מפרנסותיהם, לעתים במכות אכזריות ובנגישות. ואם לא די בזה, נוספה הגזרה של גברת פריסטאר על השחיטה הכשרה. זה הגיע לכך שבקרטוז-בֶּרֶזה הוקם מחנה ריכוז, שהיה מיועד ליהודים בלבד. חיקה זאת השכן הגדול ימ"ש. מצב היהודים הורע לאין שיעור מיום ליום, והלך הרוח הדיכאוני נעשה גרוע יותר ויותר.

האוכלוסייה האוקראינית, שדוכאה גם היא במידה מסוימת בידי השלטון הפולני – הייתה שותפה בגרימת רע ליהודים, וישבה בחיבוק ידיים לנוכח הסימנים הכחולים שהותיר פטליורה בגופנו זה מקרוב. כך נמשכה החרדה עד 1.9.1939, כשהחלה המלחמה של צבאות היטלר ימ"ש כנגד פולין. גם אז לא רצו הפוליטיקאים האנטישמים השוטים שיהודים ייטלו חלק בהתקוממות שלהם כנגד החיה הגרמנית. גם בימיה האחרונים של פולין, טרם קריסתה, נשמעו צלילים אנטישמים: "הבוז לסיוע היהודי לפולין". ויחד עם השבר המהיר של המדיניות הפולנית האנטישמית המטופשת, נחת האסון על האוכלוסייה היהודית. פולין רוסקה תוך ימים ספורים ונכבשה בידי צבאות היטלר ימ"ש, וליהודים החל הגיהינום האמתי, שאינני מסוגל לתארו.

מתוך הפרק: חיים ונעורים, עמ' 90 – 99

ס' מ' ט' [סוניה ומנדל טייטלמן] תקופות בעיירה

בימי עבר

מספר היהודים בעיירה מרוויץ שליד מלינוב באזור דובנה, היה בערך 350-400 נפש; אנשים, נשים וטף. בערים, בהן היה יישוב יהודי גדול יותר, נהג הממשל האזרחי המקומי לרשום לידות ופטירות; שונה היה הדבר במרוויץ. למרוויץ לא הייתה הנהלה עצמאית מעולם, כלומר לא הייתה לה קהילה יהודית, ולאחר מלחמת העולם הראשונה נקשרה מרוויץ למלינוב. לאמתו של דבר הייתה זו עיר אחת.

סידורי רישום הלידות היו לפי הסכם בין הרב מטעם של דובנה, מרגוליס, ובין סנדר שוחט, שפעם בחודש בערך היה מוסר את לידות הזכרים, לפי תאריך פרשת השבוע, והרב מטעם מרגוליס רשם בספרי העדות שלו בהתאם לתאריך האזרחי. הממשל קיבל תמצית כדי לדעת על מועדי הגיוס לשירות חובה צבאי. זה ביחס לזכרים. שונה היה הדבר בלידת נקבות; הן לא היו חייבות בשירות צבאי, לפיכך לא נרשמו בידי איש. גם רישום פטירות זקנים, אנשים שאינם חייבים עוד בשירות צבאי, לא היה בו צורך, להוציא מקרה של פטירת אדם צעיר.

מתכונת זו נהגה עד 1914-1915 בערך, לפני כשני עשורים, למיטב זיכרוני, הייתה המתכונת שונה לחלוטין.

עד לזמן ההוא נהג שיוך של עיירות יהודיות לערים הגדולות יותר. כך למשל השתייכה מרוויץ לאוליק, מרחק 25 ק"מ ממרוויץ. כשנזקק אדם לתעודת לידה פנה לאוליק אל הממשל האזרחי. כאמור שונה הדבר לאחר 1920, כשאצלנו כבר שלטו הפולנים; אז כבר בוצעו העניינים הרשמיים במועצה המקומית במלינוב, בעזרת ה"סולטיס", ראש העיירה, שהיה עליו למסור במדויק פרטים על שני המינים, זכרים ונקבות, ופטירות בכל גיל ללא יוצא מן הכלל. ראש העיירה במרוויץ עד מלחמת העולם השנייה, היה אחי יעקב-יוסף, הוא נשא במלוא האחריות לנעשה בעיירה, כלפי הממשל: מסים, תעודות לידה וכדומה. הממשל המקומי אף דרש מכל ראשי הכפרים והעיירות לשאת סימן שֶׁרד (כובע), אך רובם לא חבשו את הכובעים, והחזיקו בהם לטקסים רשמיים. הם גם קיבל שכר מזערי. אני זוכר עדיין תפקיד זה של יהודים

בעיירה שלנו בתקופת שלטון הצאר, שניים אני זוכר: נח-סְטָרוסְטָה ושלמה-נפח-סטרוסטה [ראש עדה].

לאחר המלחמה

הדור החדש שצמח לאחר מלחמת העולם הראשונה בעיירות שלנו, נשם קדמה מנקודת מבט חיצונית ופנימית. בהיותם, בזמן מלחמת העולם, פליטים ברוסיה הצארית הגדולה ספגו מן המקום, החיים והאוויר – הדבר השפיע במובנים רבים על היהודי מן היישוב הקטן. כמעט כל תושבי העיירות שלנו הרי היו פליטים. בשובם ממלחמת העולם הראשונה, ראו היהודים, למרבה הצער, שלא נותר זכר מן העיירה שלנו, למעט שוחות לאורך הנהר איקווה ושוחות עתודה במרחק-מה מן הנהר. בתי העיירה שימשו את הצבא לבניית חפירות מגן ובשל כך נמחקה העיירה בשלמותה מן המפה.

לאחר המלחמה, בשנת 1918, כשהחלו הוריי לחשוב על שיקום, הם לא חשבו על בנייה במלינוב, למרות שהאוכלוסייה הכללית במלינוב כבר שבה לבתיה שלא ניזוקו כמעט. היו לכך סיבות רבות והחשובה מהן אולי – כי כך ציווה הרבי.

דבר הרבי היה קדוש ויקר בעיני הוריי. הוא הורה לחפש במקום בו איבדו. אין שואלים כמובן מדוע. ראוי להזכיר עד כמה הרחיקה האמונה ברבי אז: הוריי קברו סכום כסף גדול, מטבעות זהב, קודם בריחתם ממרוויץ. בשובם, מיד חיפשו את המטמון, לאחר חיפושים ממושכים, לא העלו דבר. כשפנו אל הרבי, שגר אז ברובנה, לקבל ברכה למציאת האוצר, הוא הבטיח, והורה להמשיך בחיפוש. חזרו וחידשו את החיפושים, ומצאו. מובן שהמענק לרבי היה מובטח, והמופת הפעיל על הוריי לחץ לבנות מחדש את מרוויץ החרבה.

ואם מי שהיה גביר העיירה בונה מחדש את החורבות, סימן שטוב הדבר. בהדרגה עשו כמותו גם אחרים. אחי יעקב-יוסף ומשפחתו שעדיין הייתה קטנה והדוד מרדכי ומשפחתו, היו מן הראשונים לבנות. הייתה התנגדות לבנייה מחדש של היישוב היהודי, מצד שכנים גויים מקומיים, שונאים אנטישמים. אך כוח הרצון החזק והבטחותיו הטובות של הרבי גברו על הכול.

אט-אט ניגשו עוד ועוד תושבים לשעבר של מרוויץ, לבניית בתים ולשיבה לביתם הישן, מרוויץ. לא אחת היה על המתיישבים מחדש להתמודד עם צרות וקשיים שונים. מחלות שלאחר מלחמה כמו: טיפוס, טיפוס הבטן, ששלטו כמעט בכל הארצות שעברו מלחמה, לא פסחו על מרוויץ, וגבו קרבנות יקרים כמו: ארקה צוויק, אשר שרמן ואחרים. כמעט כולם חלו במחלות אלה בצורה קלה או חמורה.

עם חילופי השלטון, באזור שלנו הוא התחלף מדי פעם – בולשביקים, פטליורה, הפולנים – חלה בשנת 1920 התייצבות. הפולנים נשארו בשלטון עד תחילת מלחמת העולם השנייה. מצב הבריאות והפרנסה החל להתייצב. כך למשל הקימו הוריי בית בד שהפך עם הזמן לטחנת קמח ממונעת שנסגרה לבסוף לחלוטין והוריי היו בשנים האחרונות במצב קריטי.

יש לומר שהמצב הכלכלי הקשה שפגע במרבית האוכלוסייה, עם יוצאים מן הכלל מועטים, היה גורם משמעותי בכך שאנשים נשארו במרוויץ עד להשמדה. אנשים מוכשרים כמו דודני בן-ציון גרובר ואחרים – אלמלא המכשול החומרי שלא אפשר לנסוע משם, ודאי היו משליכים הכול והיו יוצאים אל העולם הרחב; כישרונות הרי היו להם. כך נטחנו כמו באבני רחיים האנשים הטובים והחשובים ביותר.

מתוך הפרק: חיים ונעורים, עמ' 99 – 102

ס' מ' ט' [סוניה ומנדל טייטלמן] מקור קיומנו

נסקור בקצרה את המקורות לכוחנו הרוחני והחומרי. וכיוון ש"אם אין קמח אין תורה" ננסה לתאר את מקורות היניקה החומרית שהיו היסוד לרוחנית.

בעיירה הקטנה שלנו, כמעט ללא יוצא מן הכלל, נהגו אותן צורות חיים. כמובן לא כולם היו באותו מצב, אך המקורות – כמעט זהים. מסחר ומלאכה וחלק קטן למדי, חקלאות. ואצל החקלאים המעטים, לא הייתה החקלאות מקור פרנסה עיקרי, אלא תוספת לפרנסה. את רכושם צברו בשל כישוריהם וחריצותם, אף שלא היו חקלאים מלידה.

מסחר

מרבית היהודים בעיירות שלנו חיו בעיקר ממסחר. בקהילת מלינוב היו ספורים בלבד, ואני מדגיש, ספורים, שאפשר לומר עליהם שפרנסתם מצויה. רבים, פרנסתם לא באה בקלות והיו כאלה שלאחר כל מאמציהם נותרו ללא פרנסה. וכיוון שעומדים אנו בפרנסה ממסחר, נצביע על הבדלים, ולאחר מכן נכתוב על בעלי המלאכה והחקלאים. ההבדל בין שלושת המעמדות של העוסקים במסחר היה כמעט בכל הענפים. הסיבה העיקרית הייתה התחרות, שהייתה גדולה כל כך שעד היום אינני מבין איך החזיקו מעמד אלה המכונים חזקים יותר. זה היה רק בתחבולות, בדרך הישר ההגיונית אינני יכול לתאר לעצמי כלל איך הייתה לאוכלוסייה היהודית אז פרנסה.

בענף התבואה, מקור הפרנסה העיקרי באזור שלנו, אני זוכר אירועי מסחר שבדרך הישר היו אמורים לגרום גירעונות גדולים, מעולם לא הייתה דרך ישרה. סוחר התבואה, שילם כמעט תמיד עבור סחורה שערכה מאה זלוטי למשל – מאה ועשרה וכך הלאה. מאין הותיר לעצמו רווח, אינני זוכר עד היום. כל ימיו באו רווחיו בנס. וכל זה מעבודה קשה עם כל המשפחה, יומם ולילה, עבודה שאיש כיום לא היה מסוגל לבצע. לא אחת היה סוחר כזה אומר, שעתה, לאחר התנהלות שכזו, הוא כבר בטוח בנזקו של השכן, ונזקו של השכן היה הרווח שלו. ומובן שלכל עסקה, ללא יוצא מן הכלל, היה שותף גדול, המס חסר הרחמים.

מסים כבדים ומדיניות דחיקת הרגל

פרק המסים נחרת עמוק בגופו ובנשמתו של הסוחר היהודי מטעמים רבים. לא היו אלה מסים על רווחים בלבד, אלא גם על הרכוש, מחזור קנייה-מכירה וכמובן על הרווח. הסוחר היהודי נאלץ להתחרות בגורמים שונים, הן בחבריו והן בממשל האנטישמי שמגמתו העיקרית הייתה לרושש את הסוחר היהודי, מה שאילץ את הסוחר להצטרף לתחרות. מירוץ זה הכריח את הסוחר לעבוד קשה ולהרוויח מעט, ולתת בכך לממשלה סיבה לגבות מס מחזור גבוה יותר, המחזור נעשה בידי היהודים ואם המחזור היה גדול, אות הוא שגם ההכנסה הייתה גבוהה; וכי צריך סיבה טובה יותר למצוץ את יתרת הלשד מן העצמות?

לא כך היה אצל הסוחר הנוצרי, אתו התחשבנו בצורה שונה לחלוטין. הממשלה תמכה בו, ליד חנויותיו לא הוצבו משמרות שובתים, להפך, תמכו בו מכל עבר. זה בלבד מראה מה קשה היה מצב הסוחר היהודי בכלל והסוחר בעיירה הקטנה בפרט. רק בנס יכול הסוחר היהודי לשרוד בזמן ההוא, במיוחד בסוף שנות ה-30, כשהמלחמה הייתה על הסף, וסוכני היטלר ימ"ש כבר הרעילו את אירופה ברעל שלהם, פולין בכלל זה. המצב היה ללא מוצא, האוכלוסייה היהודית הכללית חשה בזה, הסוחר היהודי במיוחד.

בענפים אחרים, כמו עסקי הברזל, תעשיית הטקסטיל, הממשלה האנטישמית העניקה זיכיונות למיני ברזל ופח למועסקים נוצרים במחירי תחרות, וכך גזלה מן הסוחר היהודי את לחמו. המצב היה בלתי נסבל, הסוחר היהודי בארץ כולה חש בזה. דיכוי נפשי וחומרי פגע באוכלוסייה היהודית כולה ובסוחר היהודי במיוחד.

מצבם של בעלי המלאכה לא היה טוב יותר; גם בעל המלאכה נדחק מעמדות הפרנסה שלו. צצו מדי פעם עוד ועוד בעלי מלאכה נוצרים, בכל המקצועות ובכל מקום, בעיר ובכפר, בכוונה לדחוק את רגלי היהודי מפרנסתו. לא דחקו את בעל המלאכה בקצב מהיר כמו את הסוחר היהודי, אך זה לא פסח עליו, בכל תחום ניסו לדחוק את רגליו.

רצוני להוסיף, מה שהיה במידה ידועה גורם תחרות, אף שמצד אחר נשא רווח, היה היריד. ירידי מלינוב ששמם נישא למרחוק מעבר למלינוב וסביבתה – ואכן בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם

הראשונה העניקו ליהודים תעסוקה ופרנסה רבה – התכווצו לאחרונה בכל הנוגע ליהודים, והגיעו הדברים לכך שכבר אפשר היה לקיים ירידים גם ללא יהודים. סוחרים נוצרים צמחו כפטריות לאחר הגשם, בכל הענפים, לא כל שכן סוחרי סוסים ופרות, שהיו לאחרונה לרוב.

גזרות

הגזרות לא צמחו וניתכו על ראשי היהודים במפתיע, האמת היא שהחלו עוד בשנים הראשונות של המאה [ה-20]. כמובן בקצב אטי יותר ובהפסקות שהותירו רושם של זמנים יפים למדי. הזמנים היפים היו קצרים, ובעיקר היו השפלות חשוכות בגוונים שונים, משום שעדיין לא באו מכל האוכלוסייה הנוצרית. אצלנו הייתה האוכלוסייה מעורבת: יהודים, אוקראינים, רוסים, צ'כים ופולנים, שררה ביניהם יריבות קשה. בערבוביה זו עוד ניתן למצוא גם ידיד טוב, אולי לא מאהבת מרדכי כמו משנאת המן – הזדמנו לנו לעתים שותפים לצרה. החיכוכים בין האוקראינים והפולנים היו תופעה שכיחה. האוקראינים, רוב ברור, ראו תמיד בפולנים כובש זר, ועד הסוף לא הסכימו לשלטונם. והכלל הוא שבמקום ששניים מתקוטטים, נהנה השלישי, וכך נהנינו אנחנו. אולי היה בזה לסייע לאפשרויות הקיום, משום שהפרטים הנמנים לעיל אינם מאפשרים להבין איך בכלל שרדו הסוחר ובעל המלאכה היהודי.

היו יוצאים מן הכלל, מעטים. היה בעל טחנת קמח; אף שהיו גם טחנות קמח של נוצרים, הייתה טחנת הקמח היהודית נותנת הטון בעיירות, וממילא גם יצרה קשרים. היו גם יהודים בעלי הון גדול יותר שהאוכלוסייה הנוצרית נזקקה לו לא פעם.

יהודים הלוו לנוצרים כסף בריבית, סייעו להם לרכוש שדות ויערות מבעל האדמה הגדול, לחתן ילדים, לבנות בתים, ולבסוף נותרה הדלות אצל נותני הלחם. בתחילת שנות ה-30 הוקמה ועדה, כלומר ועדה לשמיטת חובות חקלאיים. המגמה האנטישמית שלה הייתה לפגוע ביהודי ולשחרר את החקלאי המסכן, שהיה שקוע בחובות כבדים בגלל רכישת שדות רבים, יערות וכדומה. מגמת הוועדה הייתה לשחרר את החקלאות מן העול הכבד, וכך לרושש את היהודי, וזה הושג. כשהחזיק יהודי בשטרי חוב של נוצרי, די היה שהנוצרי יודיע שנתן שטרות כאלה, ואיש כבר לא יכול להטרידו בהם.

מבול גזרות ומשפטים ניתך על ראש האוכלוסייה היהודית, זה הקיף את מרבית האוכלוסייה היהודית שהתרוששה לאחר הגזרה. היו מקרים שבעל החוב דרש עונש או החזר כספי על אחוזי הריבית הגבוהים שנתן למלווה היהודי. לא היה עליו לאשר זאת בעדות או בהוכחות אחרות; די שהלשין בתוספת מילות ערעור נמרצות, ופסק הדין היה לטובתו. כך גברו הגזרות מיום ליום בדרכים ובדרכי עקיפין שונות.

בשנת 1939 הורע המצב מיום ליום, לא דיברו על פרנסה משום שכבר התנסו בדבר חמור מחוסר פרנסה. ובמה הסתיים העניין על כך מיותר לחזור שוב.

היהודים הספורים שהייתה להם חלקת אדמה, לא יכלו גם הם להוציא ממנה פרנסה. הייתה במלינוב משפחה קולטון, פחחים בעלי אדמה, בני פייוול קריצר ובני נקונצ'ניק בעלי אדמה. במרוויץ: לשמואל לאקריץ, חלקת אדמה קטנה, לגיסיו, חלקות קטנות, לגצל שטיינברג חלקת אדמה בפֶרוֶרֶדיוו, לשפירא חלקת אדמה בלידיחובקה, לאייזיק וולף נכס גדול יותר ועוד אחדים שאת שמותיהם אינני זוכר, וזה לא היה מקור פרנסתם הראשי, אלא תוסף פרנסה. אין לשכוח את פייוול ברגר כבעל אדמה ואת אברהם גרין וגם בייניש שוורץ, כמו גם בני הכפרים פרוורדיוו, סמורדוב, נאטְשיץ, פיאן.

כך חי לו נזר האוכלוסייה היהודית בעיירות שלנו את חייו באשליות ובנחשלות רבה, ולרוב שמח בחלקו, אף שמקור פרנסתו נדיר שהיה לו יסוד בריא. ואיך חינכו אנשים את ילדיהם – שכישרונותיהם ולעתים הידע, לא נפלו משל אחרים – חידה בעינינו עד היום. מה היו השורשים מהם ינקו, פרט לקלויז ולגמרא? סוד זה נטלו עמם, בלכתם באורח כה טרגי מן העולם. וכשם שחייהם היו קשים ומרים כך היה סופם קשה וטרגי. לידיים הרצחניות הנזעמות לא היו רחמים על הפרחים היקרים של עמנו, שחינוכם עלה בקשיים כה רבים, וזהרו דווקא מתוך הצרות.

מתוך הפרק: מן ההווי עמ' 102 – 108

ס' מ' ט' [סוניה ומנדל טייטלמן] מבני קהילה במרוויץ

כיצד בנו בעבר, בימים כתיקונם, מבנה קהילה במרוויץ? התיאור יפליא ודאי רבים, אף בני עיר הזוכרים עדיין את הנוהג בעיירות הולדתנו. לספר על כך אפשר רק החל מן השנים הראשונות של מאה זו [ה-20] עד 1939, ראשית מלחמת העולם השנייה. עם תחילת המלחמה כבר לא חשב איש על עניינים ציבוריים, האוכלוסייה בכללה, לא הייתה רגועה עוד, כולם חשו שיקרה משהו בעתיד הקרוב.

תחילה שאפו יהודים לבנות בית כנסת ולאחר מכן מקומות קודש דומים. לא יכלו לתת דעתם למוסדות תרבות סתם, בגלל ההוצאות הגבוהות שנדרשו לכך ובגלל מכשולים נוספים, אחד מהם: שהממשל האנטישמי ודאי היה שם אבני נגף בדרכם בתואנות שונות, לעתים טעמים הומניטאריים ולעתים סניטריים. בקיצור, לא ניתן לחשוב על כך. ועל מה כן? אפשר ומותר היה לחשוב על בית כנסת! לזה הסכים גם הממשל האנטישמי, שהיה בדעה שאנשים מאמינים הם גם אלה המתפללים לשלומה של מלכות. וכי נחוצים אנשים טובים מזה? וכי נחוצים אנשי תרבות, שהם גם יהודים?

לא הייתה אפוא בעיה לבנות בית כנסת. מלינוב לא ניזוקה במיוחד בעקבות מלחמת העולם הראשונה, גם לא מבני הציבור, הכול הועמד על מכונו בעזרת תיקון קל.

מרוויץ לעומת זאת, שנמחתה כליל מן המפה במלחמת העולם הראשונה, אותה נאלצו לבנות מחדש. תוך בניית הבתים הראשונים ניגשו בו-זמנית לבניית בית כנסת. אף שהאפשרויות היו מצומצמות חשו מתי המעט דחף גדול וצורך לכך. יש לדעת, בזמן הוא היה בית כנסת לא רק מקום תפילה אלא גם מקום מפגש חשוב, ובין תפילה לתפילה היו משוחחים קצת בענייני דיומא, על חיי היום-יום. לא היה מועדון טוב מבית כנסת, ומובן שהורינו קידשוהו בתפילותיהם ובתלמודם. צמא זה לבית כנסת החלו לממש השבים הראשונים לאחר המלחמה; באמצעים צנועים ניגשו לבנות בית כנסת.

דגם הבנייה לא היה כמו היום בעולם הרחב אלא פשוט יותר; דירות פרטיות פשוטות ומבני ציבור פשוטים. ראשית, לפנות את הקרקע משאריות בית הכנסת השרוף ולאחר מכן להניח יסודות ולבנות. היו אז

בעיירה שישה בעלי-בתים, עם זאת ניגשו למלאכה. עשו הכול: חפרו, הובילו, מרחו הכול בכוחות עצמם. נעזרנו באחד איוון צאריק. משה פישמן, מנהל עובדי הכביש, הכיר אותו והמליץ עליו כמי שעובד כשלושה. וכך אמנם היה, הוא עבד בחריצות וביושר ועזר לנו בעבודתנו הקשה עד שהבניין הדל היה במצב שניתן היה להתכנס תחת גג ולהתפלל. בערב ראש השנה כבר התפללנו בבית כנסת מכוסה גג, חסרו עוד מתקנים סניטריים. חלף זמן ניכר עד שאלה הותקנו. היה זה מבנה הצבור הראשון שקבוצת אנשים קטנה בנתה באמצעיה האחרונים.

עם הזמן החלו בני העיירה, כמו בעיירות אחרות לאחר מלחמת העולם הראשונה, לשוב לביתם הישן. למרוויץ שבו יותר ויותר תושבים קודמים שנדדו ממקום למקום בזמן המלחמה. הם בנו לעצמם בקתות קטנות ומרוויץ קיבלה שוב צורת עיירה. וכרגיל, עם גידולה החלה האוכלוסייה לדאוג לבית כנסת נוסף משום שבראשון כבר היה צפוף ובמקרים רבים פשוט חסר אוויר לנשימה.

כידוע, היו בעיירותינו כמה מיני חסידים ובמקום צפוף נתגלעו לא פעם חילוקי דעות בגלל מנהגים חסידיים שונים; עד שנתקבלה, ביזמת קבוצה קטנה, החלטה לגשת לבניית בית כנסת שני. אמרו ועשו, התנפלו בהתלהבות על המלאכה והתגברו על הקשיים הכספיים והפיזיים ובניין בית הכנסת (נוסף על הראשון, שמשפחות ספורות כמו אבי, ר׳ אברהם אריה טייטלמן, דודיי ר׳ חיים מאיר טייטלמן ר׳ מרדכי טייטלמן ר׳ יוסף גרובר, אחי יעקב-יוסף טייטלמן ונטע רייכמן, בנו קודם לכן) הוקם. רבים מן המתפללים התאמצו מעבר ליכולתם והשלימו אותו.

כרגיל השתתפה כל העיירה בהושטת עזרה, והמתפללים – מעבר ליכולתם. אני זוכר שהיה שם יהודי, יוסף שמש, שהשקיע מעבר לכוחו של בן אנוש כדי שיהיה קיום לבית התפילה הקטן. היו כבר בעיירה בתי כנסת קטנים של טריסק ושל אוליק. בין שאר המתפללים נזכיר את המתפלל ר׳ מוטי פינס, עובד בעבודות בטון ורעפים, שעמל קשה לפרנסתו עם כל משפחתו. להאזין לתפילותיו ולאמירת תהילים בציבור שלו, במתיקות שכזו, היה תענוג שטעמו עוד בפי ואינו יוצא מראשי – כאלה ודומים היו אז.

עוד מבנה ציבור נבנה במרוויץ, ובמאמצים רבים – בית מרחץ. היה במרוויץ בית מרחץ, מטעם סניטרי ומטעמים יהודיים, עד מלחמת העולם הראשונה. לאחר המלחמה היה הרוס כמו בניינים אחרים. ברצותה לסדר למען העיירה בית מרחץ, כדי לא להיות תלויים במלינוב, חיפשה מרוויץ מקור להוצאות הבנייה, ומצאה. סמוך לבית המרחץ הקודם, היה שטח ציבורי שחלקו נתפס בידי משה שוורצמן, החליטה הקהילה להחזיר לעצמה חלק מן השטח התפוס בידי משה בחינם, ולמכור אותו. וכך עשו: נטלו ממנו בכוח חלקת גן ומכרו אותה למנדל ויינר. הוא שילם טבין ותקילין אך למרבה הצער לא השתמש בה בשל הפרעות שונות. גם הכסף שקיבלו ממנדל עבור השטח נעלם בלי שנעשה בו שימוש. הייתה מעורבת גם יד אנטישמית במניעת הקמתו של בית המרחץ. הממשל נימק זאת בטעמים סניטריים, אך הבסיס היה אנטישמי. לא היה בכוחו של הקיבוץ הקטן והדל של מרוויץ לצייד בית מרחץ במאת האחוזים של הכללים סניטריים, והוצאות שכבר היו, ירדו לטמיון.

כך סבלו עיירות יהודיות עניות, נדיר שהאירה קרן אור בבתיהם. על מועדוני נוער כלל לא יכלו לחשוב ובמקרים מסוימים השתמשו בבתי הכנסת. שם נפגשו בקבוצות גדולות, שם הסדירו עניינים שונים. גם מפגשים ציוניים נערכו שם. כך חיה ויצרה העיירה הענייה מרוויץ, כמו עיירות קטנות רבות באוקראינה ובפולין.

מתוך הפרק: חיים ונעורים עמ' 108 – 112

הלן לדרר, ארצות הברית **בסבלות מלחמת העולם הראשונה**

זה היה בזמן מלחמת העולם הראשונה. יום חורף קר, כפור צורב, שלג עמוק. הגרמנים מתקרבים אל עיירתנו מלינוב. מוציאים את כולנו מן הבתים. החיילים דוחסים אותנו כסרדינים אל הפלוש של בית המדרש. אנו שרויים בדאגה גדולה – בשל אי-הידיעה למה לצפות. שתיים בלילה. רוח זעף מיללת כמו שדים מרקדים. נשמעת דפיקה. מתייצבים חיילים עם רובים. מצווים על כולם לצאת לרחוב.

ניצבות עגלות שסיפקו החיילים: "העמיסו מה שתוכלו על העגלות ואתם – בואו ברגל". הסוסים גוררים עצמם בקושי בשלג העמוק, נשים וילדים משתרכים בעקבות העגלות בדרך לוורקוביץ'. ידי כולם מלאות צידה לדרך, משהו להאכיל בו את הילדים. אמי גיטל של פסיה-חוּליה נגררת עם ארבעה ילדים קטנים בוכיים. גם דודתי שרהקה של פסיה-חוליה, הולכת עם בתה הקטנה דבורלה ונושאת משהו בשתי ידיה. לאחר הליכה של כמה וירסטאות, מתבוננת שרהקה סביבה – הילדה איננה! קמה זעקת שבר, מהומה, שרהקה שבה על עקבותיה בריצה. החיילים עם הרובים מגרשים אותה ואומרים שהאוסטרים כבר מטילים עלינו פצצות תאורה; הם יראו את הליכתה ויירו. היא זוחלת חזרה ומוצאת את דבורהלה בשלג, מעולפת!

יום. אנחנו מגיעים לוורקוביץ'. נכנסים אל קרוב משפחה, נחמן לייב. אין מקום להניח סיכה על הארץ. שם מצוי סבי, לייביש גרשונס, שתי בנותיו חנה-גיטל וחיה ועוד פליטים – למעננו אין מקום; וללכת אין לאן. קפואים, עייפים. בסופו של דבר רואים כיסוי של מרתף – המקום הפנוי היחיד. מניחים שם כסת ונשכבים באפיסת כוחות. למחרת יוצאים לדרך לאוזירַן. דרכנו לשם היא פרק בפני עצמו. באוזירן נודע לנו שעלינו לעלות לרגל לרובנה. בתלאות רבות ומאמץ הגיעו אחדים מאתנו לרובנה. בשום בית ברובנה אין מקום לאנשים נוספים; כל הבתים מלאים פליטים עד אפס מקום.

אנחנו עומדים, אמי עם הילדים, שרהקה ובתה הקטנה ובתיה של חיה-מלכה, אישה הרה הרועדת מסכנה שכמותה מקור.

אומרים: גוי מאריך את הגלות. תארו לעצמכם, לידנו עומד עגלון והוא מדבר יידיש כמונו. אוהב ישראל. נותן כסף לרב לעזור לעניים. ומלאך

זה בדמות אדם, לוקח את כולנו תחת חסותו. דהיינו, הוא לוקח אותנו אליו בדלת אחורית – כדי שאשתו האנטישמית לא תראה. שם אנחנו מחלצים את עצמותינו העייפות.

בצאתנו לרחוב נודע לנו על הג'וינט, ועד לעזרה מאמריקה; שם מחלקים חבילות מזון לכל פליט שווה בשווה. אמי עומדת בתור, ותודה לאל, יש כבר מה לאכול.

בתיה של חיה-מלכה, נתקפת צירים ובייסורים גדולים יולדת במרתף ילד. העגלון מחזיק אותנו אצלו ארבעה חודשים ודואג לנו. שמו יינשא על שפתיי תמיד.

בקיץ נסוגו האוסטרים, וחזרנו, בעיקר אנשי מלינוב, הביתה. אני נשארתי אצל דודנית, גיטל סאטיוֶר, ולמדתי אצל אותם מורים של ילדיה. במלינוב הופיעו דניקינים, אמי רצתה אותי בקרבתה; שבתי הביתה.

אימה רבה וסבל היו מנת חלקנו עד שהגענו לאמריקה. תודה לאל שהכול היה בשנות הנעורים; אפשר היה לשרוד זאת. מי ייתן והדורות הבאים יֵדעו זמנים טובים יותר ושלום בעולם אחת ולתמיד, אמן.

מתוך הפרק: מן ההווי עמ' 147 – 148

ברוך מרן, בולטימור **מצווה, אפיזודה**

זה קרה ב-1921 במלינוב. היו אז שנים חסרות מנוח. מלחמת העולם הראשונה נסתיימה, אך התנהלו עדיין קרבות עקובי דם בין הבולשביקים ובין הצבא הפולני. העיירות הקטנות, במיוחד העיירות הפולניות-אוקראיניות, התנסו במוראות "זה יוצא וזה בא", הנה הבולשביקים ומיד נכנסו הפולנים, כך היה הממשל עשוי להתחלף פעמים אחדות בשבוע אחד.

מלינוב הייתה כפי הנראה בעלת חשיבות אסטרטגית עוד בזמן המלחמה הגדולה, וקרבות האוסטרים-רוסים הותירו בעיירה סימנים נוראים – בתים חרבים ושרופים. לא ניתן להכיר את העיירה. ארובות גבוהות שחורות מזדקרות. הצלבים על קברי החיילים הנופלים בלב העיירה, הטילו אימה.

עם זאת אזרו משפחות יהודים רבות אומץ, החלו לשוב לעיירה וניגשו במרץ לשיקום ההריסות ולכינון מחדש של חיים תקינים. די להיות פליט בנכר!

ועתה לסיפור מעשה אופייני לאותו זמן לא תקין:

היה קיץ. העיירה כבר הייתה ריקה שבועיים. כלומר, לא היה שלטון. "האסטרטגים" שלנו אמרו מראש שהבולשביקים עוד יחזרו, וכך אמנם היה. יום בהיר אחד – ויבואו, והנה הם כאן. הבולשביקים שוב נכנסו לעיירה – לשני הרחובות הראשיים, לשוק ולרחוב בית הכנסת. הם התייצבו עם העגלות והסוסים – מורעבים, עייפים ומלוכלכים, בגדיהם מרופטים. מיד נעשו בני בית בעיירה. ריח זיעת חיילים וסוסים נישא באוויר. הקלחת בה התבשל מרק החיילים הוסיף ניחוח משלו.

רבים שוכנו בבתים. החייל ששוכן בביתנו, היה בחור יהודי מרובנה, אבי הכירו מיד. התברר שלפני שנתיים היינו שכנים של הוריו ברובנה. הוא, החייל, היה אז סטודנט. אביו היה חזן בעיר. לשאלת אבי מה מעשיו בשיירה הרוסית, ואיך קורה שבנו של חזן הוא בולשביק, השיב הצעיר בקיצור:

"יש מהפכה בעולם... עלינו להיאבק למען עולם טוב ויפה יותר. חברתי גם היא אתי, בשיירה. היא עובדת בלשכה".

"כך? – שואל אבי – יש לך כלה? האם היא לפחות נערה יהודיה?"

"כן, גם היא מרובנה, ומסורה בלב ונפש למאבקנו".

"אילו שמעת לי גרישה, היית מעמיד חופה עם חברתך! דווקא כאן אצלנו, עם אנשים קרובים המכירים את הוריך – אומר אבא – וכי דבר פעוט הוא, משהלה, חזן בית הכנסת הגדול? שכה אחיה, זה לא יזיק למהפכה שלך. במקום להתגלגל עם חברה, וכי לא עדיף עם אשתך?"

"אין זה הזמן להתמסר לזוטות שכאלה ר' בן-ציון – משיב הבחור – וגם אסור. הרי תדע עם מה זה מריח?"

אבי לא אבה לשמוע על כך. יומיים עמלו הוריי על החייל לשכנעו, נתנו להם מזון ומשקה, כמעט לקחו מאתנו הילדים פת אחרונה מפינו, בתקווה שיסכימו להצעת אבי ויעמידו, במהירות האפשרית, חופה.

וכפי הנראה זה אמנם הועיל. הוחלט להעמיד חופה מהר ככל האפשר, משום שמפה לשם, או הזוג יתחרט או השיירה תעזוב. את החופה צריך היה לקיים בחשאי, על מנת ששום חייל לא יראה ולא ישמע. ואסור שייוודע למפקד. חופה שתהיה "שקטה" לכך לא היה על בן החזן לחשוש משום שכליזמרים לא ניגנו, שום בדחן לא "הושיב" את הכלה ורעש כפות וצלחות לא נשמע. זו באמת הייתה חופה "שקטה".

בחדר קטן, מואר אך במעט, שרצפתו זה עתה כוסתה חומר צהוב לכבוד השמחה, עמד איש הצבא האדום היהודי עם חברתו תחת חופה וחזר מילה במילה בקול רועד: "הרי את מקודשת לי..."

אבי ע"ה, היה מסדר הקידושין, הוא היה לבוש בקפוטת השבת השחורה שלו. פניו זהרו. נכחו במעמד ר' פסח שוחט וכמה בעלי-בתים נוספים. אמי ושכנות אחדות פרשו על השולחן נייר לבן נקי והגישו ארוחת ערב נאה – שני מליחים ולחם, ותה לקינוח. בתנאים ההם הייתה זו סעודה כיד המלך.

לאחר ארוחת הערב התפזרו כולם מרוצים; פניהם העידו על כך. במיוחד הכלה, שלא התאפקה והזילה דמעה לאחר החופה. הם הודו בלבביות, אמרו לילה טוב, יצאו מן הבית אל הלילה האפל והלכו

חבוקים, בשתיקה. הם נאלצו ללון על גבי העגלות, משום שכל רגע עלול היה לבוא הצו לצאת. וכך אמנם היה.

למחרת בבוקר, הצצנו מבעד לחלון, רחוב בית הכנסת ריק. שקט הס, אין זכר לחייל. לא הבולשביקים לא הפולנים.

מדובנה הודיעו לנו שהפולנים כבר בעלי בית שם. ויהודים חוששים לצאת לרחוב משום שגוזרים זקנים של יהודים. באותו שבוע נכנסו אלינו למלינוב כ-200 חיילים פולנים. יהודים חששו לזקָניהם. מה צורה הייתה בזמן ההוא ליהודי בלא זקן? אך קרה נס, שום זקן לא ניזוק. אבי אמר אז שהוא בטוח שבזכות המצווה הגדולה שעשה בהשיאו את חייל הצבא האדום, נשמרה העיירה מרע, והיהודים בעיירה נותרו עם זקָניהם.

מתוך הפרק: מן ההווי עמ' 149 – 152

זיכרונות. באים לנגדי ידידים ומכרים פניהם נוהרים ומחויכים, מלאי חיים, שמחים, מאושרים. שיר על שפתותינו, צועדים אנו אל היער של הגרף לקטוף ענבי שועל, ללקט אוכמניות, תותים, דומדמניות... הלבבות הולמים יחד בקצב, מלאי תקווה. הנה שמואליק מנדלס, מלא שאיפות, זה עתה שב הביתה מישיבה בנכר, מעלה הצעה להקים להקת חובבים. ואכן ניגשנו בהתלהבות להקמת הלהקה.

הלהקה כללה את דבורה ברגר, פייגלה שלומס, פייסה זוטלמן, הניה של חיה-מלכה, גרשון גולדברג, פֶּסה רוניס, איציק של ינטה בריינדלס, שאול הכורך, שרהקה ומלכה של שולמן, יהודה-לייב בנו של למדן, ממשפחה מיוחסת גדולה, האחים הרציק ושמעון, האחיות חייקה ופפה ושמואליק מנדלס עצמו, הבמאי הלא מוכתר, החל לחלק ולהתאים לכל אחד את תפקידו. כמאפר הצטיין בלהקה יאקל צירולניק. ההכנסות היו קודש לעניים ולחולים.

*

בחדר. את הדור שלנו הקימו המלמדים והמורים הקפדנים, שממש הקריבו עצמם למען התלמידים ונטעו בלבותיהם אידאלים יפים ביותר ועקרונות מוסר נאצלים, המבוססים על התורה הקדושה. הגם ששיטותיהם היו מיושנות, מבוססות בעיקר על השוט, בכל זאת החדירו את התורה לראשים.

אני זוכר את עונשי הרבי שהיה מצליף בתלמיד בפלג גופו התחתון העירום, והאחרים היו נעמדים ממול ומוחאים כפיים בשירה:

אחוריים מוכים \ בכל הברכות מבורכים \ מראש אחד, גדול הוא \ אל ראש שני יצֵאו...

והתלמידים-סטודנטים הקטנים לא שבתו, לא ידעו מחאה מה היא, רק בלעו בדממה את הדמעות הזולגות, כבשו בתוכם את הבושה ו... המשיכו בלימוד. ואותם מלמדים הוציאו אל עולם הרחב, שורה ארוכה של תלמידי חכמים וגאונים.

ואיך אפשר לשכוח את השמירה על יולדת, מקום אליו הובילו ילדים לקריאת שמע לפני הברית, והמיילדת לייבציכה הייתה מחלקת לכל ילד עוגית. מעולם לא קרה שהצליח מי מהם לחטוף במרמה שתי עוגיות, בטענה שאחיו הקטן חולה, אלא אם נער זריז הצליח לפתח את קישורי סינרה הרחב, שבו החזיקה את האוצר, והעוגיות התפזרו על הארץ – וילדים חטפו...

*

גוטקלה מלמד, החמיר מאוד עם הילדים; הוא היה מצליף, צובט, מכה, הולם בלי רחמים. משה, מלמד של החומש והרשל, מלמד של הגמרא היו גם הם נוקשים למדי – גם הם לא חסכו סטירות, מכות מלוא היד. אצל אהרן גלזר, למדן מופלג, למדו האדונים, השמנת של העיירה: כותב שורות אלה, שיקה של משה-נחמן, דוד ניסֶלֶס, חיים איציקלס ואחרים. גם אצל הרב אהרן-שמואל, המורה, למדו נערים. מוטל [מרדכי] ציזיק היה "רוצח" של ממש, מחמיר במשמעת: הכריח ללמוד תנ"ך על-פה ועל כל חטא קטן היה סוטר לנער בפניו. ובדיוק אצלו הייתי מחויב ללמוד יחד עם אלף כץ ויצחק למדן.

מן המורים האריסטוקרטים אני זוכר שניים: שמואל כץ של הניה אהרלֶס ונחום שוורץ בנו של חיים-פרץ; הם לא הענישו את החוטאים על הגוף העירום, אלא בסרגל עץ על האצבעות ועל הידיים.

ראוי לציון, במשמעת ברזל זו ובעונשי הגוף, חינכו מלמדים אלה דור גאה ומעורר כבוד של יהודים, עסקנים חברתיים, אנשים שבעזרת תרבותם והאינטלקט שלהם הגיעו לדרגות הגבוהות ביותר בסולם החברתי, אנשים בעלי שם עולמי בתחומי תרבות רבים, בהם: שלמה מנדלקרן, יצחק למדן, אלף כץ ואחרים.

כן, יש געגוע אל הכלה הנאה – מלינוב. שם עמדה עריסתי; משם צעדתי את צעדיי הראשונים אל העולם הגדול. במאבקי הגדול ובנדודיי, בכל הגלגולים והשלבים שאני ומשפחתי עברנו – נשאתי את מלינוב בלבי. את עיירתי, היית נר תמיד שלי, שהאיר לי וחימם את דרך גלותי הארוכה כעמוד האש ליהודים במדבר. כבוד לך, מלינוב היפה שלי, נחמתי.

מתוך הפרק: מן ההווי, עמ' 156 – 158

סוניה ומנדל טייטלמן ימי חג העיירה

מרבית הגברים בעיירות של קהילת מלינוב – כמו בקהילות גלות אחרות – למן הצעיר עד הזקן שבהם, היו דתיים ושמרו על המסורת היהודית, מי יותר מי פחות. כל הגברים, מתלמידי בית הספר עד לסבים, באו להתפלל בבית הכנסת. חלקם הגדול באו גם לעת ערב לתפילת מנחה-מעריב. ובו-בזמן הלכו מי לשיעור גמרא, מי לשיעור משנה. אחרים חטפו שיחה בענייני דיומא, מסחר, מלאכה וסתם אירועים מקומיים. כך היה ביום חול במלינוב, במרוויץ ובעיירות הסובבות. בשבת ובחג הייתה להליכה לבית הכנסת ולעיירה כולה, עד לשנים האחרונות, חזות כמו לירושלים של מטה. דהיינו, בעיירה שלנו כמו בעיירות סביב – אף שרק כמה סמטאות היו מיושבות יהודים, ומסביב היה רוב מכריע של גויים – שררה מנוחת שבת מלאה. פה ושם נראתה עגלת גוי חולפת, אך בעיירה היה הכול נעול על מנעול בקפידה, הכול שבתי. איש-איש כפי יכולתו, לבושים בגדי שבת. בשעות הבוקר עד צהריים שהו בבית הכנסת. גם עזרת הנשים בבית הכנסת, הייתה מלאה נשים, בזמן ההוא.

לאחר התפילה, הבית כולו שבת וחג, מאכלים טובים. והיה מי שהביא, לפי המנהג, אורח עני לארוחת הצהריים, שכללה לרוב צ'ולנט ומאכלים שמנים. לעתים עשו קידוש בבית הכנסת או בבית פרטי בחברותא, לעתים קידוש של שמחה: בר מצווה, חתן, ברית וכדומה. ומשהתקרב חג, היו לכל חג עניינים נלווים. פסח, עם ההכנות: סיוד, הכשרה, אפיית מצות, הכנת שומן וביצים ועוד זוטות. גם בגדים נתפרו לחג. רגיל היה שפסח בביתנו הישן, בעל האקלים הקר, עשוי היה להיות צונן למדי ורטוב. שבועות לעומת זאת, לא היה דומה לו, נאה, חמים, מלא אור, יבש, ימים ארוכים, ירוק מסביב, ואוכלים מיני מאכלים, של חלב ושל בשר, ובלינצ'ס מסורתיים כמאכל עממי. בקיצור חג מלא שמחה, יותר מן האחרים, אף מן החגים הארוכים יותר.

כידוע, בחוץ לארץ נחוג כל חג לפחות יומיים. לאחר הפסקה ארוכה באו הימים הנוראים וסוכות. וכרגיל ראש השנה ויום כיפור על העיסוק בסליחות, עשרת ימי תשובה, כפרות, צום שנכנסו לעיירה עם תקיעת שופר ראשונה של חודש אלול. כבר מראשית חודש אלול הורגש בעיירה הלך רוח של תשובה.

בראשית המאה [ה-20], כשהוריי וסביי עוד חיו, זה נראה מחמיר יותר. אז שררו בעיירות שלנו חרדה ואימת יום הדין אמתיים, והיה לאירוע היקף גדול, אפשר היה לספר הרבה.

בשנות ה-30 של המאה [ה-20] זה כבר היה שונה, לא פחד וחרדה גדולים, אך עדיין במסגרת הדת והמסורת. סוכות ושמחת תורה לעומת זאת חגג כל הקהל ללא יוצא מן הכלל ברוב הדר ופאר. פרט לסוכה המסורתית שהיה לה מראה שונה אצל כל אחד, שררה גם אווירה טובה, כאילו קטפנו את יבולנו מן השדות ואנו נהנים ממתת האל ביד רחבה. במשפחות רבות ציפו לחורף הקר בעצב, משום שלא היו מצוידים בעצים להסקה ובבגדים חמים ואף לא בתפוחי אדמה. אך ככלל שררה אווירה טובה, וחגגו שמחת תורה ברוב פאר, עם משקאות חריפים ומאפים טובים ומיני בשר. החגיגות החלו מיד לאחר ההקפות בבית הכנסת. רוב הקהל התיישב לאחר ההקפות סביב שולחנות מכוסים מפות ועליהם עוגות לֶקאח ויי"ש וכטוב לב האדם ביין אחזו כתף אל כתף, שילבו יד ביד, ורקדו תוך שירה שעה ארוכה במעגל גדול סביב הבימה. אין לתאר את הדבקות ואת אהבת ישראל, אני זוכר עוד מימי ילדותי איך היה סבי ר' אשר חוגג שמחת תורה והכול בשפה הרוסית. (לא אבין עד היום למה רק בשפה הרוסית?). הוא היה אוחז בשמאלו בזקנו הארוך של הרשל גולדברג, ובימינו היה מוכן לסטור לו, ואומנם על כל אמירה לא מדויקת, העניק לו סטירה גדולה בפניו ואמר ברוסית: "טלית ותפילין פאדרוּקוּ וואזמי. בֶּלאיה רוּבַּחַה איוו סוּמקוּ וולאז'י, א דה טריסקה פאידוּ!" [טלית ותפילין קח ביד, חולצה לבנה אל התיק הכנס, לטריסק אלך] וחזר פעמים אחדות בכוונה. וסביבו עמדנו כולנו בשמחה, והתענגנו על המשחק המשעשע, ורק הצטערנו שיש לחכות לשמחה שכזו שנה שלמה (דאגות אחרות לא היו כנראה).

ואנו, כאשר גדלנו קצת, ונהגנו במקצת כאפיקורסים, כבר קיימנו מניין ציוני בשמחת תורה, ונדרים לטובת קרן קיימת, והיה בזה מעט התרסה לנוהג הדתי. וכשהייתה השמחה בעיצומה עברנו מבית לבית, בשירה ובקריאות כמו: "צאן קדושים", "לשנה הבאה בירושלים" וכן הלאה. ולסיום החג שוב התאספו כולם בבית הכנסת, התפללו מנחה בלחנים של חגים שונים, ואת החזן הלבשנו בתחפושת, העיקר שיהיה שמח! ראוי להזכיר, היה זה החג היחיד בשנה שהשמחה נערכה ברוב עם, גברים ונשים יחד, ללא הקפדה מצד זקני העדה; במשך השנה הקפידו על הפרדה. לסיום גם עלה לפעמים על הגג, לפני שנים, יהודי בטלית

ולולב, ישב על הארובה נענע בלולב ושר אריות שונות מן התפילות, וסיים בנענעו בלולב: "שונאים לי במזרח, מערב, צפון, דרום, תקוותי אלי שבשמים, שילכו כולם לעזאזל". הכוונה למלכות הרשעה של הצאר וגזרותיה האנטי יהודיות.

נסתיימו החגים החשובים, והיו עוד במהלך השנה, "חגי חול" כפי שכינו אותם. ראשון היה חנוכה, על טקסיו הדתיים בבית הכנסת; גם בבתים הייתה אווירת שמחה חגיגית. היה מאכל עממי, לטקס, שאכלו במיוחד בחנוכה, וגם המסורת של משחק הקלפים בחנוכה; זה לא בכל מקום. ובט"ו בשבט (ראש השנה לאילנות), הייתה מצווה לאכול מפרות הארץ, חרובים ותאנים, יותר כוונה מטקסיות. והגיע פורים.

פורים גם הוא מחגי החול, אך ניכר בכל המובנים, שהוא חג חשוב. הוא תפס מקום בראש כל חגי החול. פורים החל בתענית, וכבר באותו ערב קראו במגילה וחבטו בכוח בהמן, ובשעת מעשה חשו שנוקמים בהמנים של כל הדורות. עם השיבה הביתה מבתי הכנסת, שררה אווירת חג בבתים. למחרת, שוב בבית הכנסת, אל המגילה, ושוב בבית אל שולחן החג, ולעת ערב – סעודת פורים. רצוני לשבח את המסורת הנאה של משלוח מנות זה לזה. רוב האוכלוסייה היהודית בעיירה התגייסה לאיסוף לצרכים שונים ולקרנות, והיהודים תרמו ביד רחבה ולמעלה מיכולתם. זה היה המנהג בארצות הגלות במזרח אירופה.

חגי חול אחרים לא היו, למעט תשעה באב. אף שהוא יום אבל, בבית הכנסת הוסב למין מצב משונה: אבל הוא אבל, אך הצעירים גם השתובבו והעלו צחוק על השפתיים במנהג להשליך זה על זה בוז'יקים דוקרניים [? חיפושיות או אצטרובלים קיפודיים זעירים] ואבוי לבעל זקן ארוך, שלא נהג כבוד בצעירים, כל הבוז'יקים היו בזקנו, וקשה היה לשלוף אותם. תרצה או לא, אתה מחייך.

שמשי בתי הכנסת בעיירות שלנו נולדו לתפקידם, שמעולם לא היווה פרנסה רבת מזל. הם הסתפקו לרוב במגורים בצמצום בבית הכנסת, ובפרנסה בצמצום. עד היום לא אדע איך חיו מפרנסים אלה, וחינכו ילדים, בהם גם ילדים מוצלחים. במה האכילו וחינכו אותם.

שמחות נוספות נקשרו לבית הכנסת בהזדמנויות לא קבועות: בא רבי לעיירה, הכניסו ספר תורה לבית הכנסת, בר מצווה, חתן עלה לתורה, מדי פעם הרצאות מפלגתיות על ציונות. גם אלה הכניסו שמחת חיים.

רצוני להזכיר אירוע במלינוב. באחת השבתות בא נואם ממיזוץ'. בארץ ישראל התנהל אז משפט סטבסקי-ארלוזורוב. בעודו עומד עטוף בטלית ליד ארון הקודש – במקרה של הלשנה, תהיה זו שיחה בענייני דת – תוך שהוא נואם בקולו הרועד מלא הפתוס, צעק ריבה ליטווק מעזרת הנשים: "שקר". קריאת ביניים, והקהל נמלא מתח, ומיד התהוו מחנות. חלף זמן ניכר עד שנרגעו הרוחות, הנואם הרוויזיוניסטי כבר לא המשיך בדבריו. אירועים כאלה היו תופעה רווחת למדי. פרט לסקירות והבעת דעות שקוימו במקומות שונים בעיירה בין חברים מגוני הציונות השונים, ימין ושמאל ואחרים, נוהלו בבית הכנסת ליד הקמין החם, גם שיחות של בעלי-בתים באותם נושאים, מעולם לא הגיעו בהן לתמימות דעים.

שמחות אחרות, שנטלו בהן חלק כל שכבות האוכלוסייה המקומית: חתן עלה לתורה, בשבת נערך קידוש בבית הכנסת, אחרים עוד הוסיפו קידוש בביתם עם המקורבים. כך גם ברית. בהמולה גדולה יותר נערך טקס הכנסת ספר תורה לבית הכנסת. זה היה נדיר, אחת לכמה שנים, והשמחה לוותה בתופים ובמחולות, ומרבית האוכלוסייה השתתפה בו.

אצל החסידים בעיירה, הייתה שמחת חולין כאשר הרבי שלהם התארח בעיירה בביקורו השנתי. הוא התאכסן תמיד אצל פייוול ברגר, סמוך לבית הכנסת, ואנשי שלומנו ערכו לכבודו חג של חול. במשך שהותו במלינוב היו חסידיו מבקרים אצלו באכסנייתו, אחדים גם הזמינוהו לביקור בביתם, לרוב עשה זאת גיסי נחום טייטלמן. וכרגיל למקום אליו הלך הרבי באו חסידיו להנעים את הערב והיה מעניין ושמח. ראוי להזכיר, באחת השיחות עם הרבי, שמעתי בעצמי, שהוא תמך בעליה לארץ ישראל; בניגוד לרביים אחרים, שהתנגדו. הרבי ביקר גם במרוויץ משום שלפני מלחמת העולם הראשונה נהגו בה אותם סדרים כמו במלינוב, בתקופה האחרונה היה זה ביקור בן יום אחד.

כך ניהלה הקהילה היהודית בביתנו הישן את חייה מתוך שמחה, אם כי לדעתי אין להשוות לשמחות של השכנים הנוצרים. לעתים רחוקות בלבד הייתה שמחה שאינה מהולה בדמעות. תמיד היה על מה להזיל דמעות. היהודי לא נזקק לשבועה: "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי", שמחתו אף פעם לא הייתה שלמה. הזמנים הטובים והזוהרים ביותר לוו פחד ודיכוי. מתוך הרגל כבר לא שמו לב לדברים אלה והמשיכו בחייהם.

מתוך הפרק: מן ההווי, עמ' 161 – 166

בית הכנסת הגדול במלינוב — די גרויסע שיל אין מלינאוו.
צולם על־ידי א. הררי בחורף 1937/38.

ברוך מֶרֶן, בולטימור **אירוע בעיירה**

מי שנולד והתחנך בעיירה קטנה בווהלין, כמו עיירתי מלינוב, לא ישכח לעולם את שנות הילדות, את החדר ואפילו את סטירות המלמד, את בית הכנסת ולהבדיל בית המרחץ, את החגים מלאי השמחה והיופי, כמו חג האביב פסח, שבועות, שהעניקו תוכן רב כל כך לחיים. והטבע היפה סביב העיירה, והאוויר הרענן המענג בקיץ.

להודות על האמת לא היה האוויר בעיירה צלול ורענן כל כך, ריח השלולית הביצתית של משה מלמד שעמדה ירוקה כל השנה וברווזי העיירה השתכשכו בה, נמהל קצת באוויר הטוב ופגם בו. נוסף לכך כל אימת שרצתה, הייתה אישה פותחת את דלת המטבח ופלוף שפכה את המים המזוהמים לפני הדלת לרחוב. לפיכך כשרצו להתענג על אוויר טוב באמת, אוויר רענן, יצאו לטייל אל מחוץ לעיר, שם נפרשו שדות ריחניים וכרי דשא אל מול העיניים.

כנהוג בעיירות הקטנות, עמדו החנוונים בחנויות וציפו לקונים. חנוונים רבו ביניהם תכופות על קונה. התפייסו לקראת יום כיפור, ולאחר יום כיפור החלו הכול מחדש, בדיוק כבראשונה. אף בין בעלי המלאכה שררה תחרות.

גבירים בעיירה, ניתן למנות על אצבעות. הרוב היו קבצנים מהוגנים ונתנו שבח לאל על המעט שהעניק להם. עם בוא השבת באה מנוחה לנשמה ולגוף. בשבת היה יהודי מלך בביתו. הבית נקי ומצוחצח, האישה והילדים בבגדי שבת נקיים יפים, לכבוד השבת. האישה הענייה ביותר אפתה חלות לשבת, בישלה דגים והכינה צ'ולנט.

בשבת לאחר השינה היו יהודים מעודנים יושבים ברחבות אל השולחן, כיפה מזוהמת על הראש ארבע כנפות [טלית קטן] על הכותונת הלבנה, שותים כוס תה לוהט ומציצים בשעת מעשה בספר. ומנגד, בעלי המלאכה וסתם עמך, לא דקדקו מחשש לעבור את תחום השבת, הם נטלו את נשותיהם ואת ילדיהם וטיילו אל מחוץ לעיירה; השתרעו על העשב ושאפו לקרבם את האוויר המענג של שדה ויער.

השדות בחודש תמוז היו נפלאים, כשהשיבולים הגבוהות, בצבען הזהוב, נעו ברוח כגלי ים; ראשיהן נרכנים ממשא גרעינים שהבשילו.

יהודי העיירות, בעיקר סוחרי התבואה, היו יוצאים אז לטייל אל מחוץ לעיירה, לבחון את השדות. תלשו שיבולים אחדות, מוללו בכף היד, בחנו את הגרעינים והפגינו בקיאות; ובו-בזמן הוסיפו שאפשר כבר בקרוב לגשת לקציר התבואה. החנוונים וגם בעלי המלאכה ציפו בחוסר סבלנות לאיכרים שיקצרו את התבואה מן השדות ויהיה להם במה לקנות ולשלם חובות. אנו היהודים סיפקנו להם מלח, סוכר, טקסטיל, והם גידלו את השדות היפים הרחבים. תמיד קינאתי בהם. למה הם חיים כעם רגיל על אדמתם? ואנו היהודים חיים מן הרוח? כנער, עלה על דעתי, מה שלמדתי לא מכבר בחדר: לנו, היהודים, גם כן היו פעם אדמה ואיכרים משלנו. עד היום חש אני בטרגדיה שבפסוק: "ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו" [מוסף ליום כיפור].

שכיית החמדה בעיירה הייתה "החצר" – ארמון הגרף, למרות שאיש לא היה רשאי להיכנס לשם. הביטוי: "מה תועיל לי ידיעת פולנית אם אין מתירים לי להיכנס לחצר" היה נכון במקרה שלנו. מכל היהודים בעיירה, רק סבי זכה להיכנס ל"חצר" משום שהרשקו היה ז'יד (יהודי) מועיל. הוא היה קבלן ועבד למען הגרף. כשנזקקו היהודים לטובה מן הגרף, סבי הירש גולצהקר היה המתווך. כולם ידעו שהוא נושא חן בעיני הגרף והגרפינה. בעיירה דיברו על כך שהירש גולצהקר נושק לידה של הגרפינה כשהוא מברך אותה. סבי היה מספר לנו, הנכדים, סיפורי מעשה מופלאים על החיים "בחצר".

כשחלף הקיץ והופיע הסתיו, לבשה העיירה חזות עגומה. בגלל הגשמים והבוץ העמוק – הבֹּלוטֶס, נאלצו לשבת בבתים, בנפש נכאה. הטבע סביב נשתנה ללא הַכֵּר. עגמומיים ועירומים התנודדו העצים ברוח. הגנים כבר היו ריקים. אחרונים היו תפוחי האדמה שנחפרו ונערמו במרתפים לחורף הארוך, משום שבמהרה הייתה האדמה קופאת ושלג לבן כיסה את השדות למשך החורף. במיוחד הטיל הדבר אימה על המשפחות העניות. ההוצאות גדלו, היה צורך להכין עצי הסקה, לקנות בגדים חמים, בעיקר מגפיים שתועלתם הייתה מרובה.

בחורף הרבו יהודי העיירה לבלות בבית הכנסת. ישובים על הספסלים סביב שולחן ארוך, סמוך לקמין החם, למדו יהודים בחשק בערבים הארוכים, אפילו יהודים פשוטים היו מתיישבים בצד ומטים אוזן לשמוע דבר תורה.

בבית הכנסת אפשר היה להיוודע בדבר מחירי התבואה שהייתה ענף המסחר העיקרי, שכרו בעלי עגלות להובלת התבואה העירה. בבית הכנסת שוחחו על אירועי עולם ויכלו להיוודע על חדשות מן העולם. תכופות הייתה פורצת בבית הכנסת מחלוקת בעניינים קהילתיים. בסכסוכים כאלה היו תמיד שני צדדים, ובעיירה – תוהו ובוהו. זקן ונער נטלו חלק במריבות. אלמלא כן היו החיים בעיירה משעממים.

*

עתה, לאפיזודה שהעמידה את העיירה על רגליה. במלינוב, כשמלאו לבחורים 21, והיה עליהם להתייצב לגיוס חובה, היו ההורים מודאגים מאוד. וכי מי מן ההורים רצה שבנו יהיה חייל ויאכל טרֵפה ממטבח החיילים? אבות נאנחו חרש, אמהות פכרו ידיים. לא אנחנו, הבחורים חייבי הגיוס, צעירים עושים מטרגדיה קומדיה. לא לקחנו זאת ללבנו במיוחד. כדי להתחמק משירות היה אמצעי: להסתגף, כלומר לא לאכול ולא לשתות די, לחיות על צנימים יבשים בלבד ולשתות תה ללא סוכר; באופן זה אפשר היה לקוות למשמרת קצרה ולעתים לשחרור מוחלט. ארבעה שבועות נמשכו הסיגופים מרצון, כדי להעביר את הזמן התכנסו חייבי הגיוס כל לילה במקום קבוע וגיבשו תכנית לבלוי הלילי. בילוי זה כלל שוטטות, שירה מתחת לחלונות, במיוחד במקום בו היו נערות, תעלולים לבעלי-בתים מסוימים. לחייבי גיוס מותר, ומחלו להם משום שהם כבר נחשבו לכמעט חיילים.

באחד הלילות לא הייתה לנו, חייבי הגיוס, כל תכנית תחת ידנו. רצינו לעולל משהו שהעיירה תזכור. הלכנו אל שמואל, לץ העיירה (גיסו של יצחק למדן). שמואל כבר היה אז בחור ראוי לחופה. הוא נודע כיודע ספר, החדיר את הציונות לעיירה, ייסד בית ספר, ספרייה, בכלל ניסה להכניס חידושים לעיירה. הייתה כלפיו דרך ארץ. הוא אהב לעולל תעלולים לבעלי-הבתים ולכן כינוהו שמואל הלץ (השתקע בישראל). כאמור, הלכנו אל שמואל, הערנו אותו משנתו, ממש הוצאנו אותו מן המיטה. הוא שפשף את עיניו האדומות תמיד, הרכיב את משקפיו ואמר בקול מנומנם למחצה:

"נו חברה, אינכם צריכים לומר לי מה רצונכם, אני רואה בלחייכם הסמוקות ובעיניכם הבורקות, שאתם מבקשים לעולל משהו הלילה, לבטח אתם מבקשים את עצתי?"

"ניחשת" – השבנו כולנו כאחד.

"יש לי תכנית בשבילכם – אמר שמואל לץ – עכשיו חמישי בלילה, ומחר שישי, ערב שבת, ויהודים צריכים ללכת לבית המרחץ ביום שישי, לעשות מרחץ אדים לעצמותיהם ולהתרחץ לכבוד שבת. רוצה אני מכם שתסיקו את בית המרחץ הקהילתי, ויכנסו כל בעלי המלאכה והעניים חינם אין כסף; גם להם מגיע ליהנות ממשהו על פני האדמה. יעשו לעצמם מרחץ אדים הגון וירחצו לכבוד שבת, להכעיס, לבעלי-הבתים הכבודים; הן גם בבית המרחץ תפסו אותם יהודים נאים את הספסלים הגבוהים ביותר, איזה חוסר צדק חברתי!" צועק שמואל בזעם.

"צודק! – אומרים כולנו – והיכן ניקח עצים להסקת בית המרחץ?"

"יהיה עץ – אומר שמואל – תתפזרו ברחובות ובחצרות (לפני על בית הייתה פיסת חצר) ותלקטו עצים, מכל הבא ליד: ספסלים, שולחנות קטנים, בולי עץ, קרשים ישנים המתגוללים ליד הבתים, דלתות ישנות, כל מה שבוער באש. אני אומר לכם חברה, זה למען מטרה טובה, הירא והרך לבב ילך וישוב לביתו!"

מילותיו החמות השפיעו עלינו השפעה גדולה, וניגשנו בלהט נעורים להסקת בית המרחץ. ליקטנו עץ מכל הבא ליד וערמנו לערמה אחת סמוך לבית המרחץ. הערנו את הבלן שגם היה השמש בבית הכנסת הקטן של סטולין והקברן בעיירה, ומכל הפרנסות, עוד היה צורך לספק לו צרכי שבת. הורינו לו לגשת מיד לעבודה ולהסיק את בית המרחץ שיהיה חם. עזרנו לו למלא את המקווה במים, השלכנו את בולי העץ לתוך שני הקמינים הגדולים. הבלן נשמע לפקודתנו באימה והבטיח לנו לבצע את דרישותינו: להכניס, למען השם, חינם את כל בעלי המלאכה והעניים היהודים לבית המרחץ.

עם שחר התפזרו החברה חייבי הגיוס עייפים, אחד-אחד, לבתיהם לחטוף תנומה.

למחרת, ביום שישי בבוקר, נודע בעיירה מה עוללו חייבי הגיוס. אחד מסר לשני: לזה חסר ספסל, שולחנון, בול עץ – שהיו מונחים שנים סמוך לדלת. גידפו כל אחד באבי אביו. ילדי החדר שבדרך כלל שוחררו

ביום שישי בצהרי היום, גם להם נודעה החדשה, הם התרוצצו ברחובות וצעקו: "יהודים, כניסה לבית המרחץ חינם!"

בעלי מלאכה שזה עתה באו מרופשים בבוץ מן הכפרים בהם התגוללו, נטלו בחטף לבָנים נקיים של שבת ומיהרו לבית המרחץ. יהודים התענגו על האדים החמים על גבי הספסל העליון וצעקו: "פודאוויי! פודאוויי!" שמשמעו: התז עוד מים חמים על האבנים הלוהטות להגביר את החום. "הצליפו בעצמכם יהודים, יתפקע לו ר' יוסלה ברגר מכעס" – צעק שלמה, הסנדלר החיגר. "אי-אי-אי זה טוב – צעק שעיה האדמוני – כבר מזמן לא היה לי מרחץ כה מענג! משה תן לי הצלפה נוספת בצד ימין, זה מתמוסס בכל איבר". "תבוא ברכה על החברה חייבי הגיוס, שבזכות זה ישוחררו ויהיו יהודים בבית" – מריעים כולם.

בעלי-הבתים הכבודים, החרימו, לא הלכו באותו יום שישי לבית המרחץ. הסקנו מזה שכבר יהיה "שמח" בבית הכנסת של טריסק. וכך אמנם היה.

בשבת בבוקר, מיד לאחר תפילת שחרית, עלה השמש על הבימה והכריז שר' יוסל למלס הגבאי, יש לו דבר-מה חשוב לומר, שיהיה שקט, והלם בידו בדוכן. מיד עלו לבימה שלושת היוסלים כולם: יוסל מאירס, יוסל למלס ויוסל ליפֶכֶס. הם היו הוועד שדאג לצרכים קהילתיים.

הראשון שדיבר היה יוסל למלס, בעל הדעה הגדול ועסקן מסור, יהודי נאה גבה קומה, בעל כרס לא קטנה, שעורר דרך ארץ אצל יהודים. הוא הלם בכעס בדוכן וקול הבס העמוק שלו נשמע כרעם:

"רבותיי, יהודים! דעו לכם שה"שקצים", חייבי הגיוס, כמעט העלו באש את בית המרחץ. עמל רב כל כך הושקע בו, שמעתם על הפקרות שכזו? לבית הכלא הייתי שולח אותם על גנבת עץ".

מיד נשמעו קולות נאצה עד להחריש אוזניים. הוריהם של חייבי הגיוס חשו אשמים, המסכנים, וכפסע היה שיוציאו את הזעם עליהם, משום שאנו "האשמים" הסתלקנו מיד. בקיצור, כמעט הגיעו דברים למהלומות. בעלי המלאכה והצעירים החסונים חברו יחד בשטיבל התחתון, מוכנים להפעיל את אגרופיהם החזקים. וכאן התערב ר' יהודה-לייב למדן (אביו של הסופר העברי הנודע יצחק למדן), יהודי

שכשמו כן הוא – למדן גדול וירא שמים וכולם כיבדוהו. הוא הפסיק את תלמודו, החליק את הטלית שעל ראשו, רק חלק מפניו הציץ, פרש את ידיו והחל להתחנן אל הקהל לרחמים: "רבותיי אני מבקש מכם שיהיה שקט! הרי זה חילול השם שיהודים יריבו ביניהם, ועוד במקום קדוש. מה שייך, הם כבר עוללו את הדבר, הרי זה עניין אבוד! ככלות הכול הם הרי ילדים יהודים, ועשו בעצם מעשה חשוב: יהודים עניים התרחצו לכבוד שבת, זו מצווה גדולה. בזכות זה יעזור השם והם ישוחררו משירות ויהיו צעירים יראי שמים בבתי הוריהם".

בעלי-הבתים נרגעו מיד ומחלו לחייבי הגיוס על תעלול השקצים שלהם. אם ר' יהודה-לייב למדן אומר חייבים לציית.

מתוך הפרק: מן ההווי עמ' 188 – 194

שייט על נהר איקווה

סוניה ומנדל טייטלמן לחם ועצים להסקה

כל חייהם היו אחינו ואחיותינו דחוקים באמצעי מחייה. לא היה הבדל גדול בין עשירים לעניים. אלה שהיו לכאורה בעלי אמצעים טובים יותר והיו להם אפשרויות לקנות לעצמם 4-5 עגלות עצים להסקה לחורף, גם עבורם הייתה ההוצאה גדולה אך בלתי נמנעת. ללא עץ לא יכול איש לשרוד. הקור היה גדול. לא להסיק, משמעו סכנת חיים – עלולים היו פשוט לקפוא. ולילדים מסוכן הרבה יותר.

ואם היה כסף לעגלת עצי הסקה, עוד הייתה בעיה לנסר ולבקע את העץ; גם מקום אכסון לעץ היווה בעיה. גם קמינים היוו בעיה. הכול בעיירות היה פשוט מאוד. קמיני לבֵנים בנויים היטב היו נדירים, נאלצו להסתפק בתנור שעמד לרוב במרכז הבית, כדי שיחמם מסביבו כמה שיותר. השתמשו בו לחימום ולבישול. כל תנור, נבנה בו מעין תנורון ששימש לשמירה על חום האוכל. ובשבת לאחר שהגויה הסיקה את התנור, היה בתנורון מקום לחמם את הצ'ולנט. כרגיל הכינה כל משפחה צ'ולנט בתנור האפייה שהיה בכל בית לאפיית לחם וחלות.

אפו בדרך כלל ביום שישי – חלה לשבת ולחם לכל השבוע. הלחם היה המזון העיקרי בבית, כמאמר העם: אם לחם ומים זמינים, ברעב לא חשים. אפו הכול ביום שישי כדי להדגיש את קדושת השבת. במשך השבוע לא נחוצים מטעמים; די לגרש את הרעב. שבת – זה כבר עניין שונה. הכול היה לכבוד שבת.

נוהג זה גרם לא אחת קנאה-שנאה מצד שכנים גויים. הייתכן? מאין לוקח השכן העני, המטופל בילדים – חלה לבנה?

מתוך הפרק: מן ההווי עמ' 195

שירלי ג'ייקובס, ברונקס **אירוע אמתי במלינוב מימים עברו**

אמי בתיה, בתו הבכורה של איצה סטרוסטה, סיפרה לי: במלינוב הייתה משפחה אהרלס; אנשים נכבדים מאוד. היו הניה, חיה, זלדה, משה. לבן הבכור, דניאל, הייתה חנות ברזל; לימים בא משה במקומו. דניאל זה היה מקיף סחורה לצ'כים שגרו בכפרים הסמוכים. בחורף קנו בהקפה, ושילמו את החוב לאחר קציר.

פעם בא אל דניאל צ'כי וביקש שילווה לו כסף. הצ'כי לא היה עני ודניאל הלווה לו. זמן לא רב לאחר מכן, בא הצ'כי ביום חורף קר אל דניאל ואומר אליו: "אם רצונך בחוב, בוא אתי לביתי ואשלם לך הכול". האם ליבה, מתחננת שלא ייסע; אשתו ההרה דבורה, נופלת על צווארו שלא ייסע – קור אימים. אך דניאל מתעטף בפרוות כבשים ובכובע פרווה – קוּטְשֶׁמה, ויוצא לדרך. הצ'כי הבטיח להחזירו בו-ביום.

בבית דממת מוות. שתי הנשים חסרות מנוח. לא חדלות להסתכל בדלת. היום חלף. כבר לילה ודניאל איננו. בוקר – והוא עדיין לא חזר. לקחו סוס ומזחלת ויצאו אל הצ'כי. על הדרך מצאו את דניאל – הרוג. העיירה כולה התאבלה. עשו עם המת חסד של אמת; נאלצו לקבור אותו בבגדיו. רק כובע הפרווה חסר.

כעבור ימים אחדים פשטה בעיירה שמועה, שרואים את דניאל משוטט ברחוב. הוא דניאל מהלך בעולם התוהו. כל פעם סיפר מישהו אחר, שדניאל בא אליו בחלום ומצווה עליו ללכת למקום מסוים שבו מונח כובע הפרווה, לקחת אותו ולהכניסו לקברו.

זה נמשך זמן-מה. אנשים התייראו ללכת בלילה; את סבי, הובילו לבית הכנסת. לבסוף החליטו לקחת את הרב ומניין בעלי-בתים וללכת למקום שעליו הורה דניאל בחלום. ואכן מצאו שם את הקוטשמה. עשו כמצוותו. ויותר לא ראו את דניאל, לא ברחוב, לא בחלום.

(דבורה אשתו ילדה בן. קראו לו "ברודר" [אח]. לימים נישאה למוטיה-מאיר. נולדו להם ילדים. אחד הבנים נמצא כאן, קוראים לו "זון" [בן]. ואח אחר נפטר באמריקה).

מתוך הפרק: מן ההווי עמ' 196 – 197

דוד פישמן, בולטימור **בעיירה**

אם תשאלוני מה אכלתי אמש לארוחת ערב, בפירוש אינני זוכר – אך את העיירה מלינוב, בראשית המאה ה-20, זוכר אני במדויק, בעיקר את החורף עד ימי פורים; את הבוץ, השלג והכפור, את אנשי השוק, החנוונים בקפטנים, באדרות שער, בכובעי פרווה ובמגפיים וערדליים על הרגליים. החנוניות עם סירי הגחלים לחימום וכפפות הצמר השלמות, ללא חיתוך לאצבעות. הירידים הדו-שבועיים והגויים השיכורים לאחר היריד – אך זהו פרק נפרד. האחרים בעיירה שהו בבתים ליד התנורים המוסקים; הכינו לעצמם תפוחי אדמה ודג מלוח.

בערב, לאחר מנחה-מעריב, הייתה העיירה שוממה כמעט, מנומנמת וחולמנית. אך איש לא ישווה לנערים שהלכו בערב לחדר עם עששיות. הלכו בשירה, להפיג את הפחד מפני גוי או סתם כלב זועף. ולימים, כבר בוגר יותר, כשלמדתי אצל מוטל ציזיק בבית הספר, יחד עם יצחק למדן, היינו מספרים לעצמנו מיני מעשיות דמיוניות מעוררות אימה, מלאות אמונות טפלות, על משוגעים, לצים, רוחות רפאים וכדומה. על מתים היוצאים מקבריהם בדיוק לאחר חצות וגודשים את בית המדרש. לעתים גם נמצא מת במקווה, בדיוק כשאישה צעירה הלכה לטבול.

עומדת לנגד עיניי התמונה, יצחק למדן יושב שעוּן, מקשיב לכל ואומר: "אינני מאמין בשום סיפורי סבתא". ככל שהייתה המעשייה מפחידה יותר כן נצמדנו זה לזה יותר. והכול כדי לשמוע בעיקר על גנבים, גזלנים, צוענים, שודדי יער, זאבים, חזירי בר, כלבים שוטים, חתולים שחורים ומכשפות שיש להן שליטה על יולדות.

מתוך הפרק: מן ההווי עמ' 198

ברוך מֶרֶן, בולטימור **הגרמופון של חייקל שניידר**

כשמספרים שאצל סבי, הירש סלובודר, היה גרמופון עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, מתקבל הדבר על הדעת. יהודי גביר, החזיק בחכירה את הדואר, את הספירט, את בית המטבחיים, את הנהר, ומושב בקיר המזרח בקלויז של טריסק! אך באיזה אופן הגיע אל חייקל, חייט נשים מטופל בילדים, גרמופון? אין זאת אלא שקיבל את הגרמופון בירושה מאביו שלמה שניידר. נשאלת שוב השאלה: איך מגיע גרמופון אל שלמה שניידר? איזה חייט יכול היה להרשות לעצמו לוקסוס שכזה?

ועליכם לדעת שהגרמופון היה עתיר שנים. ואיך יצא הגרמופון שלם מפגזי מלחמת העולם הראשונה, הרי זה פשוט נס. אולי רצה ריבונו של עולם שחייט עני יהיה בעל גרמופון, על אפם ועל חמתם של היהודים הכבודים, ויהיה לו במה להתפאר? וחוץ מזה – שיהיה לשכנים העניים העונג ליהנות מיוסלה רוזנבלט לפחות מעל גבי תקליט; למלינוב לא הרבו לבוא חזנים טובים לתת קונצרט.

ביתו של חייקל שניידר, עמד ברחוב שקולנה – כלומר רחוב הקלויז, במרחק שלושה בתים מן הקלויז של טריסק. קיר ימין של בית חייקל, נשען על ביתו של לייב סטולר. אולי משום כך לא התמוטט ביתו של חייקל שניידר שהפגזים הותירו אותו רעוע? ביתו של לייב סטולר לעומת זאת היה חזק; בהיותו נגר, לא חסך מסמרים ולוח פה וקרש שם, וביתו נראה חזק יותר והאריך את שנותיהן של שתי הבקתות. חייט היודע להחזיק ביד רק מחט – מה יכול היה לתרום לחיזוק הבית?

בין ביתו ובין בית ר' שמעון סלובודר הייתה סמטה בוצית צרה; העיירה הייתה כמעט כולה סמטאות בלבד. סמטת הרבי, סמטת השוחט, הסמטה של נוסֶלֶה, הסמטה של משה טויבס, הסמטה של חיים למלס – כל הסמטאות הוליכו לשוק, כלומר אם עברתם את הסמטה בשלום ולא השארתם ערדל במעמקי הבוץ. רק בסמטה של חייקל הייתה התנועה גדולה יותר; לסמטה יצא שם בעיירה. היציאה אל השוק לא באה בקלות: תחילה צריך היה לעבור בזהירות רבה סמטה ארוכה, שרוחבה כמעבר אדם אחד; בצד אחד היה קיר האורוות של ר' וולף של נטע-בר, מן הצד השני הייתה מעין מחיצת תיל דוקרני, שגידרה את הגינה של אישטֶלֶה; יצאתם מן הסמטה בשלום – בָּרכו "הגומל".

עוד מעלה הייתה לסמטה: פניתם ימינה, מיד הייתם בקלויז הקטן של חסידי סטולין, ויכולתם לקפוץ למנחה-מעריב, גם אם לא נמניתם על חסידי סטולין. אך אם נחוץ היה לכם לצאת לשוק, היה עליכם לפנות שמאלה; הסמטה שהוליכה לשוק, מול הכנסייה הפולנית, נקראה סמטת טוביה של נטע-בר. בסמטה זו נדרשה אסטרטגיה מיוחדת: היה עליכם להיאחז בקירות הבית – וְלא, נכנסתם במחילה לבוץ מסוג אחר, בסמטה זו נערם תמיד גל זבל; וכיוון שביתו טוביה של נטע-בר היה נמוך, היו החלונות בגובה הרגליים, ולא במכוון ראיתם מה מתבשל בתנור. ואם יצאתם בשלום מסמטה זו עליתם על הגשרונים, והיה עליכם שוב להיזהר ולשמור על שיווי משקל. וכשאישה כבדת משקל החליקה לא פעם ורגלה שקעה בבוץ, הייתה מגדפת חרש לעצמה: "מי שהמציא את הגשרונים שלא יזכה לעולם הבא".

כן, היכן אנו אוחזים בסיפור הגרמופון של חייקל? בשבתות, בערבי הקיץ החמים, כשבבתים שררו חום ומחנק והזבובים הציקו מאוד, היו בני הבית יוצאים אל מתחת לכיפת השמים. ההורים היו מתיישבים על ספסל, שניצב איתן ליד כל בית, והזאטוטים השתרעו על הארץ והקשיבו למקהלת הצפרדעים - - - בערבים כאלה נהג חייקל לפתוח לרווחה את חלונות הבית ולהפעיל את הגרמופון. מיד התפשט על פני החצרות והסמטאות צליל קולו המתוק של חזן. אט-אט החלו אנשים להתייצב ליד החלונות ושאפו לתוכם במצמוץ שפתיים את פרקי החזנות. החיסרון היה, שהגרמופון התיישן והתקליטים נשחקו; הגרמופון היה גונח וקולם של החזנים נחלש יותר ויותר, רחמנות על חייקל. ופעם במוצאי שבת, כשחבורת לצים החלה לשים לצחוק את התקליטים השחוקים וקראה קריאות לגלוג: "ר' חייקל תן לחזן גוגל-מוגל, הוא צרוד המסכן" או: "הגרמופון שלך מוציא את נשמתו" – הדבר חרה לחייקל מאוד, הוא ניגש אל החלון, שרבב את ראשו, חירף ונזף בחברה כהוגן: "בני בלייעל, פרחחים! מה אתם חושבים לכם, וכי מחויב אני לספק לכם חזנים?! מה רציתם, שאסע ללמברג ואקנה למענכם תקליטים חדשים? לא תזכו לכך!"

ובחמה שפוכה טרק את החלון. זה היה קונצרט הגרמופון האחרון בעיירה; הגרמופון של חייקל נדם לנצח - - -

מתוך הפרק: מן ההווי עמ' 199 – 201

ברוך מרן, בולטימור **העולה הראשון בעיירה**

בשנת 1921, כשגילה ר' משה פישמן, משה טויבֶּס כפי שכינוהו אצלנו בעיירה – יהודי בגיל העמידה, בעל זקנקן אדמוני קצר, איש נמרץ – לכמה מידידיו סוד: הוא מתעתד לנסוע (קראו לזה אז: לעלות) עם אשתו וילדיו לארץ ישראל, פשטה החדשה בעיירה מיד.

תחילה לא האמין איש. אך משהוברר שלמשה טויבס יש כבר "ניירות", דרכון וכל האישורים הנחוצים, וכבר החל למכור את תכולת ביתו, החלה העיירה להאמין. דיברו על האירוע החשוב, בבית הכנסת, בשוק, אפילו הגויים מן הכפר סלובודה, שעמם סחר ר' משה, מסרו זה לזה בתמיהה: "מושקו "ידוט דו פלסטיניי" [מושקו נוסע לפלשתינה] להיות עובד אדמה יהודי.

ילדים בחדרים דיברו בהתלהבות וקינאו במשפחת פישמן הנוסעת לארץ ישראל. הם ידרכו על האדמה הקדושה, שלמדו עליה לא מכבר בחומש. הם יאכלו תפוזים, חרובים ותאנים.

יהודי העיירה סברו אחרת. "צריך הרי להיות משוגע – טענו – איך קם יהודי בעל משפחה, בית נאה משלו, אורווה, פרה, סוס, וחנות מכולת קטנה נוסף לכך, יהודי שפרנסתו מצויה, בעל-בית מכובד שיש לו מושב בקיר המזרח בקלויז של טריסק, איך הוא קם והורס את עצמו ויוצא לארץ רחוקה שוממה, בה ערבים פראים מתנפלים, הורגים ושודדים?"

ידידים התווכחו עמו: "הייתכן ר' משה, מה אתה עושה? אסור לך להרוס את עצמך". ר' משה, לא היה מן האנשים שאפשר לשכנעם. "נמאסנו על הפולנים ועל הגויים החוליגנים, המוז'יקים. לא אוכל לשאת את פרנסות האוויר – אמר – רחמנות על החנוונים היהודים העניים העומדים בחנויות מצפים לקונה. אני יכול לעבוד בשדה. אהיה מושבניק (עובד אדמה) ובעזרת השם אחיה ויהיה לי מה לאכול. אני רוצה לעבוד קשה, ובלבד שאחיה בארצנו החופשית" – הייתה טענתו.

בני ביתו של ר' משה טויבס היו חמישה: הוא, אשתו חיה, שני בנים ובת אחת. את בנו הצעיר ברל, לקחו עמם ידידים לאמריקה שנה קודם לכן; הבן הבכור דוד, בחור כבן עשרים, היה משגיח בחנות, אך ראשו לא היה נתון לכך; הוא שנא זאת, והזניח את החנות. מדי יום בלכתי

לבית הספר, נזדמן לי לחלוף ליד החנות, ותכופות נכנסתי לקנות משהו. דוד ישב תמיד וראשו בתוך ספר עברי או בעיתון, והיה זה כמעט חטא להפסיקו. בעיירה ידעו שהוא ציוני מוצהר. גופו חסון, אביו יכול לסמוך עליו, אם יהיה צורך יעבוד קשה.

את הפרידה מן המשפחה החלוצית הראשונה לא אשכח לעולם: בלילה האחרון, לפני נסיעתם, היה ביתם מואר כולו כל הלילה. יהודי העיירה באו להיפרד. הבית היה גדוש אנשים. רעש והמולה. התנשקו ובכו. בחדר נפרד ניצב המטען, ארוז בסלים גדולים ובשקים. התבוננתי בסל גדול והרהרתי: סל זה יהיה בארץ ישראל. באותו רגע רציתי להיכנס לתוכו ולהצטרף לנסיעה לארץ, שכל כך גירתה את הדמיון הצעיר שלי; התגעגעתי לארץ אבותינו. קבוצת תלמידים מבית הספר ואני בתוכם, המורה איזנברג (לימים חבר קיבוץ עין חרוד, ליד בלפוריה, שבה משה טויבס שלנו הוא מושבניק) עמדנו ושרנו שירים עבריים ולבסוף "התקווה". הציבור התפזר בהדרגה, במשיכת כתף: "מה שעולה על דעתו של משה טויבס!"

למחרת בבוקר, בלי שים לב לכפור החריף ולשלג העמוק, שוב התאספו סקרנים ליד הבית. אחדים סייעו בהוצאת המטען ובהעמסתו על מזחלת רחבה, בשעה שעגלון גוי לבוש אדרת שער עבה וברדס לראשו ועמד התבונן במחזה המפתיע.

ר' משה והילדים התלבשו בפרוות עבות חמות ועלו למזחלת. הגוי הצליף בסוסים, והמזחלת זזה ממקומה. הקהל צעק אחריהם: "סעו לשלום! שלום! שלום!" המזחלת פנתה לכיוון הכביש המוביל לדובנה. בדובנה עלו לרכבת ומשם כבר הייתה הנסיעה מהירה יותר.

הקהל התפזר במהירות. רק קבוצת אנשים קטנה נשארה עומדת בחצר הקטנה המרוצפת ובדקה את הבית ואת האורווה שנראתה עתה שוממה מאוד, ריקה ועגומה. התקרבתי אל חבורת האנשים, רציתי לשמוע מה ידברו.

"ואני אומר לך – הפר יענקל של משה את הדממה – הוא יצטער על כך לנצח. ראו איזו תכולה מכר כאן האיש".

"אין ספק" – הסכימו האחרים, רקדו וחיככו רגל ברגל כדי להתחמם במקצת.

"בדבר אחד יש לקנא במשה ובמשפחתו, הם נוסעים אל ארץ חמה ולא יקפאו כמונו" – אמר יענקל של הירש.

"זה כן" – הוסיפו כולם ומיששו כיסיהם, אם יש ברשותם מפתחות לחנויות, והלכו לפתוח את החנויות הקטנות.

חלפו שנים אחדות. נבואת הפסימיסטים, שמשה טויבס יברח מארץ ישראל וישוב למלינוב, לא נתקיימה, למרות השנים הראשונות הקשות שעברו עליו ועל משפחתו. העיירה קיבלה פריסות שלום שמשה התיישב במושב בלפוריה (בעמק) ועובד קשה מאוד. אך כל אחד הוסיף שמשה הוא יהודי ארץ-ישראלי ולא ישוב למלינוב.

בשנת 1938, בבואי לארץ ישראל החלטתי שאני חייב לראות את ר' משה, שהעיירה ליוותה בשנת 1921 בתחושת צער לארץ ישראל וסברה שמשה טויבס יצא מדעתו.

בבלפוריה לא התקשיתי למצוא אותו. נעמדתי במרכז הכפר ובחנתי את החצרות משני צדי הדרך. הבתים הקטנים הלבנים בעלי הגגות האדומים ורפתות הבטון מאחורי כל בית והתרנגולות הלבנות בלולים. הצצתי לכל חצר ואמרתי לעצמי: אחפש את החצר היפה ועשירה ביותר, משום שחצרו של משה פישמן במלינוב הייתה העשירה ביותר. נכנסתי לחצר הראשונה שמצאה חן בעיניי ואכן שם עמד ר' משה לבוש בגדי עבודה. הכרתיו מיד אף שכבר היה לבן כמעט והזקין מאוד. הוא עמד ליד הרפת וספר אלומות חציר לפרות. הייתה שעת צהריים.

"שלום אדון פישמן"– אמרתי בעודי מתקרב אליו.

"שלום וברכה. מי אתה? מה שמך?" – הוא שואל אותי כשהוא תוקע את הקלשון בערמת החציר, והושיט אליי את ידו המיובלת.

"אני – אומר אני אליו – נכדו של הירש סלובודר, בנו של בנצי".

"כך, נכדו של הירש סלובודר? – שמח – אם כך הרי אנו קרובים. סבא שלך ו... שלי, נו מה זה חשוב? בוא היכנס הביתה, רחץ ידיך וסעד לבבך, תאכל משהו ואז תספר לי על מלינוב, מה שלומם שם". הוא גר עם בתו וחתנו, שסייעו לו בעבודות השדה. אשתו כבר לא חיה אז. ישבנו ושוחחנו ארוכות. הוא חקר אותי על כולם. הזכרתי לו מה

חשבה העיירה על נסיעתו לפלשתינה, הוא התחייך, אך מיד השתנתה הבעת פניו וכמעט בכעס אמר:

"בטלנים שכאלה, מה הם יושבים עוד בחנויות? מדוע אינם נמלטים? למה הם מחכים, שהיטלר ישמיד אותם חלילה? מי יודע, אולי כבר מאוחר מדי" – הוסיף באנחה. הוא הציץ בשעון וגילה שכבר כמעט זמן לחלוב את הפרות.

"עכשיו בוא אתי החוצה אל החצר, אראה לך את המשק שלי" – אמר בנימה של גאווה. הלכתי בעקבותיו והרהרתי לי: כמה צודק וחכם היה בשנת 1921 וכמה לא נבונים היו מבקריו. יש אמת רבה בדבריו הפשוטים של משה. אולי כבר באמת מאוחר מדי?

"רואה אתה את התרנגולות הלבנות – הוא מורה באצבע – הן מטילות ביצים יותר מאשר התרנגולות של הגויים באוקראינה, והפרות שלנו אין להשוותן אל הגוייות – שלנו שמנות ויפות יותר ומניבות יותר חלב. ואם תרצה, הן גם חכמות יותר ומבינות עברית". הוא הדגים ואמר לאחת הפרות: "שחורה תני רגל", והיא הרימה רגל. "אני אומר לך, בארץ ישראל אפילו הפרה חכמה". "אוירא דארץ ישראל מחכים" – הוספתי.

בשנת 1952 שוב נפגשתי עם משה, המושבניק מבלפוריה, באמריקה. הוא בא בטיסה לביקור של שלושה חודשים אל שני בניו, כלותיו ונכדיו הגרים בבולטימור. הוא כבר היה אז כבן 78. הוא ביקש מבניו להובילו ולהראות לו חוות אמריקאיות. בחן אותן והוסיף: "חוות יפות מאוד, אך שלנו, בארץ ישראל יפות יותר".

מעל לשלושה חודשים לא רצה משה מבלפוריה לשהות באמריקה. הוא התגעגע הביתה. בלעדיו, טען, לא יתנהל משקו כסדרו. בקרוב יש לקצור את החציר ועליו להיות נוכח.

הוא לקח עמו מתנה לבית הכנסת שלו בבלפוריה – ספר תורה. "צריך תורה ועבודה בישראל" – אמר בחיוך. נפרד מכולם בלבביות וביקש שיסעו למדינת ישראל.

מתוך הפרק: אנשים ונופים עמ' 220 – 225

יעקב הולצהקר [גולצהקר], תל אביב **עיירתי מלינוב**

מלינוב הצטיינה בחן ובהדר. רחובות נקיים ועצים פורחים שצמחו משני צדי הדרך. במיוחד ניכר הדבר במאי; כשהניצנים החלו לפרוח היו אנשים ממש משתכרים מן הניחוחות. העיירה נראתה אז כיער פורח. יש לזכור גם כי במלינוב נהגו יהודים לשתול עצים ליד הבית או בגינה.

הנהר איקווה זרם דרך מלינוב והוסיף את חנו. צעירים וזקנים היו באים לרחוץ בנהר או להתחמם בשמש לאחר יום עבודה מפרך. היו שם גם משחקי ספורט שונים, בילוי לנוער. הגשר שעל הנהר הוביל אל ארמון הגרף, והוסיף אף הוא את יופיו.

מבחינה תרבותית ניצבה מלינוב על רמה גבוהה. היו לה, פרט לבית ספר פולני כללי, כמה "חדרים" ובית ספר "תרבות" שבהם יכול כל נער במלינוב ללמוד. כאמור, היו לנוער אפשרויות ליהנות ממועדוני ספורט שונים, תחרויות ספורט – גם עם עיירות אחרות בסביבה.

במלינוב היו כמה תנועות ציוניות: השומר הצעיר, בית"ר ואחרות. היו מתכנסים ומבלים, קוראים ספרים, מאזינים להרצאות ציוניות שונות. התקיימו גם טיולים, למשל בל"ג בעומר הלכו ליערות הסמוכים לבלות את היום וחזרו הביתה בלילה. בחורף היה הנוער מחליק בהרים לאור הירח. המפלגות היו מארגנות מופעים והצגות.

למלינוב היו שני בתי כנסת – בית הכנסת של סטולין ובית הכנסת של אוליק, וגם בית מדרש; ובאו להתפלל בהם מכל המעמדות וללמוד תורה עד שעת לילה מאוחרת. בשבתות היו בתי הכנסת גדושים מתפללים; במיוחד ניכרה הצפיפות בימי חג. חרות בזיכרוני בית המדרש שבו התפללתי עם אבי עליו השלום, שהתפלל לפני העמוד בקולו הרם והמתוק. אני זוכר גם איך ישב עם יהודים מחברת משניות, ולמד עד שעת לילה מאוחרת.

שמחת תורה. זכור לי שתמיד קיימו לילה ראשון של שמחת תורה אצל נחום טייטלמן. שם שררה שמחה של ממש. גם הוא נמנה על החברה משניות. היו יוצאים מבית הכנסת עם ספרי תורה, בריקוד ובניגון, בשרשרת ארוכה – לא היה לזה גבול. כך רקדו עד לביתו של נחום ושם ערכו סעודה אמתית. לאחר מכן שבו בשמחה לבית הכנסת.

יהודי מלינוב תפסו מקום ראשון במידותיהם היפות והיקרות: הכנסת אורחים, עזרת הדדית בכל צרה, וגם בחייהם הצנועים. היהודי בעיירה שלנו היה חרוץ, קיים את הפסוק: "בזעת אפך תאכל לחם". אני מזכיר בהזדמנות זו את דודי אברהם גלמן בעל המידות היפות. הוא הקריב עצמו למען הזולת שהיה במצוקה, בכל אשר יכול. גם הרבי שלי, מֶרין, השקיע את מירב מאמציו בכל ילד, כדי שיוכל ללמוד.

ואותם יהודים ישרים כמו יעקב גולצהקר – ביתו היה פתוח בפני כל יהודי נצרך, אף שהוא עצמו היה מטופל במשפחה גדולה. כך למעשה היו כל הגולצהקרים, משפחת אבי, כל אחד מהם הקריב עצמו למען הכלל. ואמי טובה, בתו של ראובן אוסטריוור, צדקנית בעלת לב טוב.

והיהודים כולם, יהודים טובים, בעלי מלאכה, סוחרים, סוחרים זעירים וגם אחוז של עובדי אדמה. כל אחד הוציא את פרנסתו בכבוד וביושר.

*

ומעט על מלינוב לאחר שובי מן הצבא האדום, לאחר החורבן הגדול של מלחמת העולם השנייה, בשנת 1945. שבור גופנית ונפשית, עוד הייתה לי הזכות הגדולה לקחת נקם על אחינו ואחיותינו, אבות ואמהות יקרים.

העיירה נראתה כבית עלמין גדול. כל שביל רווי דמעות ודם יהודי. אימה נפלה עליי ככל שהתקרבתי לעיירה. הכול היה חרב והרוס. הרחובות – גל אבנים. הבתים היהודים היחידים שנותרו, היו מאוכלסים בגויים. מבית המדרש ומבתי כנסת אחרים לא נותר זכר. הכול נחרב. ברחובות צמח עשב פרא.

הספקתי לעלות על קבר אחי בקֶרוז'וק שבין מלינוב ומרוויץ ולמרר בבכי על הגורל המר שפגע בנו.

מתוך הפרק: אנשים ונופים עמ' 226 – 228

ברוך מרן, בולטימור **הגולצהקרים [הולצהקרים]**

הגולצהקרים היו משפחה ידועה ומסועפת בעיירה ובסביבה. אנשים מהוגנים ומכובדים על כולם. מי לא הכיר את הירש גולצהקר או כפי שכונה: הירש סלובודר – מן הסתם גר פעם בכפר סלובודה.

הם היו חמישה אחים. לכולם בנים ובנות כפי שנתן האל, ככתוב: "וירבו ויעצמו" – בנים ובנות, נכדים ונינים. כולם הלכו בדרכיהם הטובות היהודיות של ההורים, סגרו שידוכים, ערכו חתונות. הנשים ילדו והגברים עמדו בחנויות המכולת הקטנות, מכרו לגויים נפט ומלח. אחרים סחרו בתבואה, והלך להם לא רע.

סבי, הירש סלובודר, היה קבלן והעסיק בנאים; הוא עבד למען הגרף של העיירה (חודקֶוויטש); היה משפץ בקביעות את שני הארמונות הגדולים שניזוקו לאחר מלחמת העולם הראשונה. "החצר" הלא הוא הארמון, היה גאוות העיירה. מוקף עצי אקַציה גבוהים וכלבים זועפים שמנעו כניסת יהודים. אך את הירש העריך הגרף וכשהיה ליהודים עניין אל הגרף, היה זה סבי ששימש שליח, שגריר. כשהיה צורך במרעה לבהמות של העיירה, היה הירש סלובודר מנהל משא ומתן עם הגרף.

לכל האחים היו בתים נאים ונוחים, חצרות ובוסתני פרי. בקלויז של טריסק היו להם מקומות ישיבה מכובדים עם דוכנים מעץ אלון. והייתה להם הדעה! הם סייעו לשפץ את בית המדרש שחרב לאחר מלחמת העולם הראשונה; הקימו גדר סביב בית העלמין ולהבדיל, תיקנו את בית המרחץ.

אזכיר שתי משפחות חשובות ושורשיות, ידועות בעיירה ובסביבה: הליפֶכים והברגרים שתרמו בכסף ובעצה לכל המוסדות הקהילתיים היהודיים. חיים ברגר היה במשך תקופה ממושכת גבאי הקלויז ואחיו יוסל היה יושב ראש הקהילה היהודית בעיירה, בפיקוח המועצה המקומית הפולנית – כמעט מלכות, ואין זה דבר קל ערך!

ר' נח-משה, יהודי שקט והגון. בעל-בית נכבד בעיירה. בניו ובנותיו סייעו לו בבית הבד שסיפק פרנסה טובה. הוא נחשב בעיירה לגביר, העניק צדקה ביד רחבה לכל המוסדות הנזקקים. גם עניים סתם, שהיו

באים ממקומות זרים לקבץ נדבות, זכו בביתו לארוחת ערב טובה ולנדבה ראויה.

המשפחה כולה נספתה בידי היטלר ימ"ש. היחיד שניצל, הוא שלמה; נפטר בבולטימור ב-1969; השאיר אחריו אישה וילדים.

מתוך הפרק: אנשים ונופים עמ' 245 – 246

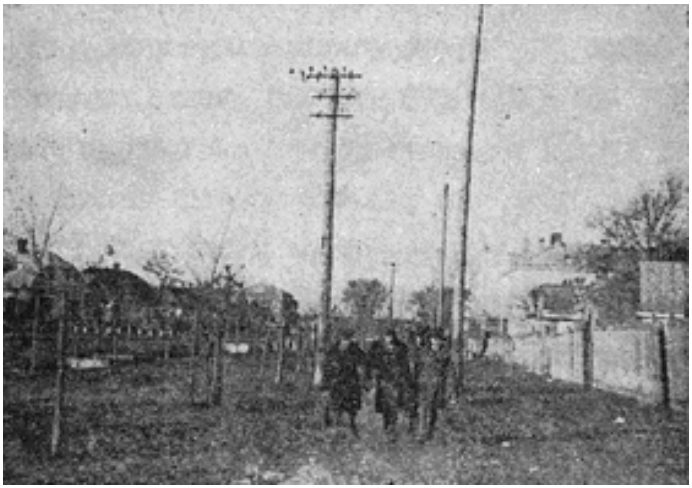

בעיירה

סילביה בארדיטש-גולדברג להתארח בבית סבא-סבתא

תמיד נמשכתי אל העיירה הקטנה שהטבע נפרש בה מלוא הדרו ויופיו בעדינות על כרי הדשא, הגינות והגנים; היה רצון לצאת מן הסמטאות הצרות בעיר הולדתי לוצק.

מאוד שמחתי כשהורי אמי במלינוב, שלחו עם בעל העגלה שלהם, איציק אוליניק, פתק אל אמי, מבקשים ממנה לשלוח למען השם את הילדים אליהם לחופשת קיץ. האוויר בחודש זה נקי, רענן, מענג, יפרחו גם הילדים לאחר שנמקו כל החורף בבית. הם לבטח ייהנו משתיית חלב מיד לאחר חליבת הפרה; מאכילת שמנת, גבינה וחמאה טרייה; לא יחסרו גם "ציפליאנְקלך" [?]. הם יוכלו להישאר עד שיתגעגעו הביתה.

השאלה הייתה את מי מן הילדים לשלוח? אחי הבכור אלתר, לומד בבית הספר העירוני, ה"גורודְסְקִיה אוּצ'ילישְצ'ה" – לפיכך אינו יכול לנסוע. האחות הצעירה יותר שרהלה, היא מתגעגעת הביתה. שני האחים הקטנים בנימין ומאירקה, צעירים מכדי לנסוע בלי אמם. שאימא תצטרף לנסיעה, היא אינה יכולה להרשות לעצמה עונג זה. אבא באמריקה, ועליה להיות בחנות. את מי שואלים אתם שולחים? כן, ניחשתם, הפור נופל עליי.

למועד שנקבע עם איציק אוליניק באתי למקום בו חנה בעל העגלה עם הנוסעים, סוחרים ממלינוב. אני מתבוננת סביבי ורואה לפניי את העגלה הארוכה, המוכרת לי היטב, מרופדת קש בשפע. רתומים אליה שני סוסים גדולים מאוד. חולף הרהור בראשי, הם יישאו אותי ויביאו אל עולם יפה רחוק, תחושת עונג אופפת את כל כולי.

כשאני מתיישבת עם כולם בעגלת הקש ואיציק אוליניק מצליף בשוט ומזמר לעצמו כמנהגו: "וויא-וויא-וויא", מצלצל הדבר באוזניי כמוזיקה ערֵבה. אני עוצמת את עיניי ומחשבותיי הילדותיות נושאות אותי הרחק מעבר לדרכים המאובקות. הכול בי מתרונן משמחה.

משנסענו כ-12 וירסטאות עוצרים בכפר קריפה. בעל העגלה מתיר את הסוסים, נותן להם שיבולת שועל מתוך שק עשוי בד פשתן, ומגיש להם מים מן הבאר בדלי פשתן. הנוסעים יוצאים מן העגלה מרוצים, מותחים רגליים מאובנות מישיבה, נכנסים לפונדק לשתות חלב עזים.

בהיכנסם מתיישבים כולם אל שולחן עץ מגולה, על ספסלים צרים לאורך הקירות. מופיעה בעלת הבית – אישה סתורת שער בשמלה מלוכלכת שכפתוריה פרומים, רגליה יחפות. היא פונה ברוח טובה ובחיוך נבוך: "מה להגיש לכם, חלב עזים או חלב פרה?"

כולם רוצים, כדבר שבחידוש, חלב עזים. מיד נכנס בעלה, בעל הפונדק, במכנסי פשתן ובכותונת שכפתוריה פרומים; נותן שלום לגברים, ואומר, השם יעזור, לנשים. שואל על ענייני העיר ומתפלא על כל תשובה כאילו בא מעולם רחוק.

לבסוף אנו מתיישבים בעגלה. אך זזה העגלה ממקומה, אני עוצמת את עיניי והרהוריי נושאים אותי הרחק. אני רואה את עצמי במקומות שונים עם אנשים שונים, הלב הצעיר עולץ.

כשמגיעים כעבור שעות אחדות לעיירה מלינוב, נעצרת העגלה בלב השוק. מאובקים מזדחלים כולם מתוך העגלה והולכים מי הביתה מי לחנות. אני עם צרורי הקטן בידי, הולכת אל סבא וסבתא שלי. באה לקראתי אישה קטנה, סל רחב ביד אחת ומקל ארוך מסוקס ביד השנייה. היא הולכת לכפר לקנות מציאות. בחיוך היא משליכה הכול ומתחילה לנשק אותי ולחקור על כל אחד בבית, ואומרת אליי: "עמדי כאן, אל תזוזי מן המקום! ארוץ לספר למָלה, סבתא שלך, שאת כאן, ואזכה במצווה".

ברגע שהלכה הוקפתי באנשי השוק. הנה יוצאת מחנות הסדקית שלה, ינטה בריינדלס, חברה של אימא, אדמונית ופניה עדינות-חייכניות; היא מדברת בלבביות, מושכת מאריכה כל שם כמו את שמות ילדיה: מליניו, יידלה, איציקל, ברלה, אלקלה, מילקלה. אליי היא פונה בעודה מחבקת ומנשקת אותי: "סילקלה, מה שלום אימא שלך, ואלתרל ושאר הילדים?" והנה מופיע בעלה יוסה בריינדלס האהוב, איש בעל מזג נוח, גבה קומה ורזה, כמעט תמיד עם צעיף לצווארו. הוא מחבק אותי, ובלטפו אותי ברכות הוא מזמין אותי לבוא לשחק עם הילדים. הוא התמסר בעיקר לילדים.

והנה לידי יענקֶה של מאיר, רחבת הגוף, בקושי קמה מן המדרגה. על כיסא לא יכלה לשבת בחוץ. גם היא שואלת על כל אחד וקוראת לבנותיה טויבה, נֶעכה, סימה; "תראו מי בא אלינו?" בתה האומללה

פאטיה בעלת החך השקוע, שאפשר בקושי להבין את דבריה, גם היא נוכחת. אני ממש מרחמת עליה. אני רוצה להשיב לה אך אינני יודעת מה היא שואלת. האחיות האחרות רק רוצות לדעת מתי יבוא אחי אלתר. והנה הניה אהרלס, עוד חברה של אימא, היא מחבקת ומנשקת אותי: "מה שלום אימא?" – היא שואלת. והנה שרהקה עם גיטל של פסיה-חוליה. שוב מנשקים אותי, שוב אותן שאלות.

ברגע זה מגיעה סבתא. אישה יפה, מטפחת לבנה לראשה. צעיף קטן על כתפיה, חיוך מתוק על פניה היפות החיוורות. כשהיא מתקרבת ורואה את הקהל הגדול, נעלם החיוך, ובבהלה היא מצטעקת: "איפה הילדה? מה קרה?" אני נדחפת ומפלסת לעצמי דרך בקהל הגדול, מחבקת אותה. היא מהדקת אותי אליה באהבה ואומרת מבוהלת: "בואי כבר פטפטנית".

היא נטלה ממני את הצרור ונכנסנו הביתה. בכניסתנו התהלך סבי הלוך ושוב על פני חדר האוכל הגדול. יהודי גבה קומה בעל זקן ארוך אדמוני שהתבדר לשני חלקים. מראהו עורר כבוד אצל כולם. לבוש היה קפוטה ארוכה ואבנט, כובע מצחה, מגפיים עם בתי שוקיים גבוהים – דמות אמתית של תלמיד חכם. הוא נודע בעיירה בשל תלמודו ותפילתו לפני העמוד בשטיבל של חסידי סטולין.

פרט לכך היה ראש העדה בעיר "מְיֶסְטֶצְ'נֶה סְטָרוֹסְטָה" וכותב הבקשות בעיירה. היה מחמיר מאוד עם ילדיו. קצת פחדתי מפניו.

מה מאוד הופתעתי כשקרב אליי, ידיו תקועות באבנטו, הושיט לי יד ובחיוך שאל אותי: "מה שלומֶך צוציק?"

לנכדים היה קורא: צוציק, פוציק, ניוציק, ולא בשמותיהם. הוא שאל על אימא, על הילדים אם הם לומדים, ואיך אני בלימודיי, האם אני נשמעת לאימא?

סבתא מתערבת: "בואי סילקלה, התרחצי קצת ואז תאכלי משהו". היא מוליכה אותי למטבח; ניצבת שם ספה גדולה מעץ אלון, בפינה תלויה שקית פשתן לבנה כשלג, בעלת שלושה חודים – ובה הונחה גבינה טרייה בשבילי, האורחת. זה, אומרת סבתא, בשבילך. לאחר האוכל מוליכים אותי לחדר שחפור בו בור. קוראים לזה מרתף. לשם מכניסים כדי חלב ומהם נוצרים שמנת וחלב חמוץ. מן השמנת, אומרת סבתא,

היא תרשה לי לחבץ חמאה במחבצה אם אהיה ילדה טובה ולא אתגעגע הביתה. אני שומעת על חביצת חמאה ומבטיחה הכול.

לעת ערב נהג הרועה את הפרות מן המרעה. מצביעים בפניי על פרה אדמונית בעלת עטינים גדולים, "זו – אומרת סבתא – הפרה שלנו". ובמפתיע היא יוצאת מן העדר ונכנסת היישר לרפת. אינני מסוגלת להבין זאת: נדמה, שלפרה אין שכל. בוחשים סובין בדלי. סבתא לוקחת שרפרף ודלי גדול ואומרת לי לקחת כוס ויחד אנחנו הולכות לרפת. הפרה עומדת רכונה על דלי הסובין ומעלה גירה כאילו דבר לא מעניין אותה.

סבתא ניגשת בחריצות לעבודה. היא חולבת וחולבת, והדלי הולך ומתמלא. אני עומדת ומתפלאת ואינני מבינה מה קורה סביבי. לפתע נשמע קולה של סבתא: "סילקלה קחי את הכוס העמידי אותה כאן מתחת, תחלבי קצת, הנה כך". בלב הולם, אני מתקרבת, כחוששת שהפרה תזהה אותי.

אך נגעתי במקום שחולבים ממנו, זיהתה אותי הפרה כנראה, ומיד כיבדה אותי בזנבה. עיניי חשכו, ונרתעתי לאחור מבהלה.

סבתא, אומרת בשלווה: "מאנקה, עמדי!" ובמפתיע, הפרה עומדת כאשמה, מרכינה את ראשה ומניחה לי לעשות את העבודה. חולף הרהור בראשי, שהבהמה מבינה, והיא כלל לא בהמה.

למחרת בבוקר הוביל אותי אחיה הצעיר של אימא, בנַיְמְקֶה, שהוא בן גילו של אחי הבכור אך מתייחס אליי הרבה יותר יפה, בגינה הקטנה והראה לי ערוגות שונות: "כאן יהיו צנוניות אדומות; כאן – צנוניות לבנות; כאן – שעועית; כאן תצמח חסה; וכאן – בצל ירוק".

בגן הקטן היו שתי ערוגות ושיח שדוף אחד. במרכז עמד דחליל. היה זה מקל לבוש בגדי גבר קרועים וכובע, שהציפורים יפחדו ולא ינקרו את הגינונת הדלה. בערוגה השנייה, משמאל, עמד השיח השדוף מיותם, ועליו ורד כפוף. נדמה היה לי שהוא מתבייש מן העצים החסונים הצומחים ממול, אצל הכומר, בגן הגדול, וניחוחם של עצי הפרי והיסמין הפורחים בו נישא על פני העיירה כולה.

כמה אני מאושרת כשבנימקה נותן אל קוער שמלתי את הדוחן ואומר אליי: "הנה, האכילי את התרנגולת ואת האפרוחים, את האווזה עם האווזונים ואת תרנגולי הודו".

אני מפזרת את הדוחן וקוראת: "טיו-טיו". האפרוחים והאווזונים מנקרים, והדבר גורם לי עונג מוזר. גאה במיוחד הייתי כשהעמידו לפניי את מחבצת העץ ואני הרמתי והורדתי את המוט וראיתי איך נוצרות חתיכות חמאה; בהדרגה הן מתגבשות לגוש אחד גדול. מכניסים אותו למים קרים ויש חמאה. אח, אני מהרהרת לי, לוּ רק היו חברותיי העירוניות רואות אותי עתה! כמה יכולתי להתפאר בפניהן!

בנימקה ממציא דברים הגורמים לי עונג. הוא לוקח אותי אל חיה-מלכה (אלמנה) המחזיקה בחנות קטנה שיש בה בלון אחד של מי סודה, כמה סוכריות, מעט אפונה גדולה מבושלת וערֵבה קטנה עם דובדבנים קטנים רקובים. אני בוחנת את המקום, בנימקה אומר: "חיה-מלכה, זו בתה של אחותי בתיה, תני לה כל אשר יחפוץ בו לבה, היא יכולה לבוא כל יום ולקחת מה שתרצה, אני כבר אשלם".

במחשבתי אני משווה את בריינדל שלנו בלוצק, לתגרנית. לה, לבריינדל, יש חנות קטנה עוד יותר, אך לעומת זאת מצוי אצלה כל מה שמסוגל הפה להגות ומה שלב הילד חפץ בו. אצלה תמצאו ערֵבות גדולות, ערבות קטנות, קטנטנות וזעירות ממש – כולן מלאות בדובדבנים גדולים וקטנים, דובדבנים אדומים ושחורים, אוכמניות, פטל, אגסים ואגסונים, תפוחים ירוקים ואדומים, תפוחי קוואס בשלל טעמים; פולים, אפונים מבושלים, תות שדה, תירס מבושל, זמן רב לאחר העונה. ונוסף לזה סוכריות, שוקולדים צבעוניים בעטיפות זהב וכסף, סוכריות במחירים שונים, כל אחד לפי יכולתו. ואם לא היה כסף, הייתה בריינדל משכנעת לקחת בהקפה. אני עומדת ומסתכלת ואינני יודעת מה לקחת, וכאן, מבקשת אותי חיה-מלכה: "סילקלה, קחי, קחי". לבסוף הסכמתי למי סודה והייתי מרוצה מתשומת הלב שהוענקה לי.

מתוך הפרק: מבית ומקרוב עמ' 266 – 271

ברוך מרן, בולטימור **האוצר שהתנדף**

מה שאני מבקש לספר כאן יש בו מן הבכי ומן הצחוק, ויותר מן הבכי.

זה קרה לאבי ע"ה בעיירתי לשעבר, מלינוב, הסמוכה לעיר דובנה באזור ווהלין, מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה.

פולין זה עתה הפכה למדינה עצמאית. הארץ הייתה ענייה, בעלי מלאכה היו מחוסרי עבודה, איכרים אך זה החלו לעבד את השדות. החנויות הספורות בשוק עמדו שוממות, כולם חיפשו פרנסה ולא מצאו. מעט הסחורה שעוד נמצאה בשוק, עברה מיד ליד, ועד שהגיע מעט המזון לידי עקרות הבית, מחירו הרקיע שחקים.

בודדים יכלו להשיגו. פלא שנאלצו לרעוב קצת? מזל שהאדמה האוקראינית הברוכה הניבה תפוחי אדמה בשפע. תפוחי אדמה תמיד הושיעו את העני במצוקתו. בקיץ, בעונת הדובדבנים למיניהם והפרות השונים, היו החיים קלים במידת-מה. "בקיץ – היו אימהות אומרות – זו חצי צרה, יש במה 'לסתום' לילד את הפה"; חופן דובדבנים ופרוסת לחם דיים להשקיט רעבונו של ילד. אם הייתה פיסת גינה מאחורי הבית או פרה מניבה חלב, קצת מכרו וקצת הותירו לעצמם, זו כבר הייתה כמעט חצי פרנסה. ועוד נאלצו לסחור מעט, בימים הלא-תקינים ההם משמעו – להבריח. יהודים נהגו להסתובב עד שהצליחו להשתחל, משום שסוג זה של מסחר לא היה כשר בעיני הממשל. בשל מחסור במוצרים נחוצים, התפתח "שוק שחור" לפרטי פרטיו. המשטרה חיפשה ותפסה, והושיבו את הסוחרים בכלא; ולמרות זאת לא נרתעו. יהודים הסתכנו בחייהם וברכושם – צריך היה לפרנס אישה וילדים.

ועתה למקרה שאירע לאבי כשנאלץ להיעשות "ספקולנט". אבי, בנצי-הירש סלובודר, כך כינוהו, היה יהודי עדין נפש, יודע ספר. בעל תפילה ובעל קורא, והתפלל עם המניין האחרון של יהודים כבודים; אך מכל זה לא הייתה פרנסה. העולם הזה, היה אבי אומר, הוא פרוזדור שבו על היהודי לצבור לעצמו מעשים טובים לעולם הבא. בגישה כזו לחיים, במציאות הקשה ההיא, לא היה אפשר להאכיל אישה וילדים.

פעם אמרה אמי אל אבי (שניהם נספו בידי המרצחים של היטלר): "בנצי מחמד נפשי, מה יהיה הסוף? צריך בכל זאת לעשות משהו! צא

גם אתה לשוק, תרחרח קצת! תראה מה עושים אחרים, הרי אי אפשר להניח לילדים לגווע ברעב. מישיבה בקלויז, ללמוד עד שעה מאוחרת לא יהיה לחם בבית".

ראה אבי שהצדק עם אמי, יצא אל השוק לברר במה ניתן לסחור. נודע לו שיהודים מסתכנים ונוסעים לרובנה, עיר הרחוקה מן העיירה שלנו 40 מייל. ניתן היה לקנות שם בחשאי חבית נפט, שק סוכר, כמעט אוצר בזמן ההוא. העברת הסחורה הייתה כרוכה בסכנת נפשות. שודדים היו מתנפלים בדרכים ולוקחים הכול, לעתים קרובות גם רצחו. כשהמשטרה תפשה, ראה עצמו הנתפס בר מזל אם הסכימו לקבל שוחד. חזרו בשלום הביתה מנסיעה שכזו – בירכו "הגומל".

בלב כבד, מלא פחד, הפך אבי לספקולנט. הוא שכר בעל עגלה עם שני סוסים חסונים כדי שיוכל לברוח בשעת צרה. בעל העגלה עצמו היה צעיר בעל גוף וידע להשיב מכה בעת הצורך. אבי לא סמך עליהם באופן מוחלט; הוא סמך על ריבונו של עולם, שהוא, שומר ישראל, יגן עליו מכל רע וישיבו בשלום לביתו אל אשתו וילדיו.

הוא נִדבר עם בעל העגלה לצאת בשעת בין השמשות, בין מנחה למעריב, ולנסוע כל הלילה. אמי, בלב כבד ובעיניים רטובות מדמעות, הכניסה לתיק כיכר לחם ומשהו ללפף בו את הלחם. והעיקר, לא שכחה להכניס טלית ותפילין – ושפתיה רחשו בשעת מעשה: "ריבונו של עולם! רחם עלינו, השב את בעלי הביתה בשלום, הרי הוא אב לילדים". ונדרה ליטרת נרות לבית הכנסת.

אני הייתי אז בחור בן שש עשרה והבנתי היטב את המצב. ריחמתי על אמי מאוד והבטחתי לה לומר תהילים כל יום ולהתפלל לאלוהים למען אבי. הילדים הקטנים יותר הבטיחו לה גם הם, שלא יציקו לה ולא ירבו לבקש אוכל.

אך החשיך בא בעל העגלה בהמולה בעגלתו הארוכה המרופדת בקש, ועצר מול ביתנו. הוא ירד מן העגלה ונכנס הביתה כעוס כשהשוט בידו: "נו די! שיהיה לזה כבר סוף! סיים כבר את השמונה-עשרה! תירק כבר 'עלינו', יכול אתה להתנועע קצת פחות היום".

"מתאים היה לו להיות מלמד ולא סוחר" – המשיך בעל העגלה לרטון. אבי אמנם נסחף קצת והשתהה, הוא אמר במהירות "עלינו" ומיהר

לִירוק. לבש את המעיל העבה, נשק לכולנו חוץ מאימא. הוא ודאי התבייש או חשש לנשק לאימא בנוכחות בעל העגלה שהשוט בידו. "היו שלום! ולמען השם ילדים אני מבקש מכם היו טובים אל אימא שלכם! אל תציקו לה בעניין אוכל. כשאשוב בשלום הביתה יהיה מה לאכול. קִראו 'שמע' לפני השינה!"

לי, הורה להתפלל כל הימים בבית הכנסת עם המניין ולומר כמה פרקי תהילים מדי יום. הוא נשק למזוזה, יצא מן הבית ועלה לעגלה. בעל העגלה הצליף בשוט ופקד על הסוסים: "וויו!" והסוסים משכו בבהילות את העגלה. אנחנו צעקנו אחריהם: "סעו לשלום ושובו בשלום!" אני ואמי נשארנו עומדים על סף הבית וליווינו את העגלה עד שנעלמה בחשכה. אמי בכתה וניגבה עיניה בסינרה.

לאחר ארוחת הערב הדלה, קראנו, אנו הילדים, קריאת שמע מתוך כוונה ושכבנו לישון. לא עצמתי עין כל הלילה. הצצתי מבעד לחלון אל תוך הלילה האפל-עצוב וחשבתי: אנחנו כאן ישנים בבית, במיטה חמה, ואבא נוסע עתה דרך שדות ויערות. ריחמתי עליו מאוד. קשה להיות אב – חשבתי לי.

שלושת הימים שהיה אבי בדרכים היו לנו כשלוש שנים. עזר האל ואבי שב הביתה בשלום והביא חבית נפט. בימים ההם היה זה אוצר, ואוצר יש לקבור, להסתיר. וכך עשו. חפרו בור סמוך לרפת והורידו לתוכו את חבית הנפט, כיסו בקרשים והניחו קש מעל ופֶרש פרות. זה נראה כמו גל אשפה. לא היה עולה על דעת איש שתחת ערמת זבל טמון אוצר.

לאחר מבצע זה, הוקל ללב. עתה נותר להמתין שחבית הנפט "תגדל". במשך שבועיים הצצנו מבעד לחלון בהנאה, בידיעה מה משמעות גל האשפה מלא הסוד, עבורנו. אבי יצא מדי יום לשוק לברר מה מחיר הנפט, מדי יום עלה המחיר. משראה אבי שיש כבר רווח גדול דיו, חשש להמתין עוד. יצא אל השוק ומכר את חבית הנפט לאדם שהיה בדעתו להמר ולהסתיר עוד את החבית עד שיצמח ממנה רווח נוסף.

בא הזמן לחפור את "האוצר". גם זאת צריך היה לעשות בחשאי – איש בל ישמע ובל יראה – בשעת לילה מאוחרת, כשהכול סביב ישנו, איש לא הפריע, רק הכוכבים התבוננו מטה משמים חשוכים. סייעו לאבי בעבודה שני גיסיו, צעירים שהתאימו לעבודה כזו. אני ואמי השקפנו

מבעד לחלון בלבבות הולמים ורעדנו מפחד. הנה-הנה אנחנו רואים שמוציאים כבר את חבית הנפט מן הבור. במהרה יקבל אבי בתמורה סכום כסף גבוה, ויהיה לנו במה לקנות הכול. במהרה הופרה שמחתנו. אבי נכנס הביתה והודיע לנו בקול בוכים שקרה אסון – החבית, התנדפה כל תכולתה בבור הלח – לאחר אימה ועגמת נפש רבים כל כך, הכול התנדף, גם תקוותנו. כולנו בכינו על האסון הגדול.

לאחר המכה הזאת ניסה אבי את מזלו בסחורות אחרות, ולא צלח הדבר בידו. אם לא התנדף, צנח המחיר. עד שפעם אחת, לאחר כל "הגליקים" קרא אבי לאמי וכך אמר אליה: "מרים חמֻדתי, עליך לדעת, שהמסחר שבו ניסיתי למצוא פרנסה, לא היה הדרך הנכונה – והרי לך אות: הבורא העניש אותנו והפסדנו כסף. לכן החלטתי לסחור בדרך כשרה, בסחורה שאין דומה לה בערכו, סחורה שאינה מתנדפת. ומחירה לא יֵרד לעולם. אמכור תורה, תורה היא הטובה בסחורות!"

"ומה אתה חושב בעלי – אומרת אליו אמי – תהיה לך מזה פרנסה?"

"את מדברת כאישה פתיה. הפרנסה היא בידי הבורא. הוא זן ומפרנס את כולם ויפרנס גם אותנו".

כך הפך אבי מספקולנט למלמד.

מתוך הפרק: מבית ומקרוב עמ' 272 – 276

נחום טייטלמן, חיפה **בגיהינום הגדול**

בבוקרו של יום בהיר אחד, כ"ז בסיוון תש"א, ננערתי ממיטתי ויצאתי לרחוב. צעקות ומהומה, אין יודע מה – הפציצו את שדה התעופה הרוסי ואין יודע מי. הרוסים מוציאים אנשים ממיטותיהם על מנת לתקן, ביניהם גם בניי. מדברים ומסתודדים על משמעות הדבר; מבולבלים במקצת, מרעידים, כך חולף הזמן עד לשעה ארבע אחה"צ. לפתע, להק של 18 מטוסים מעל עיירתנו, מפציצים את מלינוב. אש מכל עבר. החשכה ירדה, מבקשים לברוח ואין יודע לאן. והבנים לא שבו עדיין מן העבודה, אלוהים יודע מה קרה להם. אנשים רצים ואנחנו מחכים לבנים, אולי יבואו עוד מעט. וכך היה, הם באו כל עוד רוחם בם. אשר שלי היה שחור, פניו מרובבות עפר, במקום בו עבד נפלה פצצה. יחד עמו עבד במקום חתנו של שעיה תהילים-זוגֶר [טילימזייגר], גוש אבן תלש את ידו, הוא ניצל בנס.

נעלנו את הבית על תכולתו, רצנו לאורך דרך מרוויץ, עד בואנו אל גיסי מנדל. המטוסים הגיעו גם למרוויץ. הם טסו מעל לגגות, ואנו הלכנו לכפר, מרחק כ-3 ק"מ, שם נשארנו עד יום שלישי ושבנו למלינוב. נכנסנו הביתה, הכנו מחמצת לחם, וביום רביעי בבוקר נכנסו הגרמנים וירו על הרוסים. שוב הלכנו באותה דרך, ושהינו שם עד יום שישי בבוקר. בא כוח גרמני גדול והרוסים ברחו. החילונו לנסוע וללכת הביתה. היינו שם משפחות אחדות, סך הכול 40 איש. לאחדים היו סוס ועגלה וצרורות שהספיקו לקחת עמם.

כשחלפנו בשדות הבור של דוברוטין, עצרו אותנו, חשבונו למרגלים, והורו לנו להתייצב במטרה לירות בנו; וכשכבר היינו מוכנים לזה, יצא קצין ושאל אם מי מאתנו דובר צ'כית, רחל שלי השיבה מיד וגם חייקה אחותה של רחל; נפלנו לרגליו, סיפרנו הכול, שאנחנו ממלינוב בדרכנו הביתה. הוא שחרר אותנו מיד והורה לנו ללכת. הלכנו היישר למרוויץ-מלינוב. בדרך פגשנו גויים שנשאו רכוש יהודי, הכרנו אף חפצים שלנו, אך שתקנו עד בואנו הביתה. משנכנסנו הביתה חשכו עינינו, הכול מנותץ ובזוז, הבית מלא נוצות – הבוזזים דקרו בכסתות, הוציאו מהן את הנוצות ועטפו בציפות כל מה שהיה בארון. את המחסן שהיה מלא תבואה וגם לא מעט קמח, רוקנו, נשארנו עם ארבעה קירות.

אם לא די בזה, נכנסו הביתה כמה גרמנים ושאלו למעשינו כאן ומי אנו. הם מחפשים נשק, ומתכוונים לדבר אחר. החלו להציק לשפרהלה אף שעוד הייתה ילדה. פדינו עצמנו מן הרוצחים, והלכנו מן הבית אל יוסף זליגס, חתנו של חיים ברגר, שם עשינו את השבת פרשת חוקת, ג' בתמוז.

ביום ראשון שבנו הביתה, בשבת הם כבר נכנסו לרובנה והחזית התקדמה הלאה. החלו בדרישות שנלך לעבודה. הלכנו להירשם באמצעות אחד בשם יקובובסקי, תושב מלינוב שאיש לא ידע מי הוא; אמרו עליו שהיה מרגל גרמני שהתחפש לפולני. התחלנו לעבוד בעבודות שונות. כך התנהלו הדברים. התרגלנו. רחמנים הביאו לנו מעט קמח ממה שלקחו ממני. למשל היה מולנו שכן, ראטייבסקי, הם לקחו ממני כמה מטר קמח. מתוך רחמים הביא לי כמה קילו קמח וכך שכנים גויים אחרים. עד לשבת השחורה, פרשת בלק, שאז החלו ליפול קרבנות. תפסו את שלמה שיסטר, הוא היה פיסח, הביאוהו לטחנת הקמח של יוסף גלברג, ומיד ירו בו ללא סיבה.

השבת השחורה פרשת בלק י"ז בתמוז תש"א \ על אלה אני בוכייה – י"ח בתמוז תשכ"ד [נכתב עברית].

בגיהינום

התרגלנו. השכם בבוקר מיהרנו לכיכר המרכזית וחיכינו שייקחו אותנו לעבודות שונות. באו גרמנים לקבל עובדים. אחד אמר שנחוצים לו 50 יהודים, שני – 100, וכך הלאה, עד אשר התרוקנה הכיכר מאדם. הגויים עמדו מרחוק וצחקו, אחדים התגרו בסוחרים. אליי ניגש גוי לשאול "פאטְשמוּ פְשניצה?" (מה מחיר החיטה). עד תחילת הקציר הגדול. כיוון שסביב מלינוב היו שדות רבים של פריצים, הציבו את היהודים לעבודת שדה. אחדים לאוז'ינץ-סמורדוב, בֶרֶגי, באקימה, וגם מלינוב. הפכנו עובדי אדמה: לקצור, לאלם, להוביל, לדוש, לנקות, כל ל"ט מלאכות, והיינו מרוצים, העיקר לחיות.

פעם בשובי הביתה מן העבודה עייף, לא מסוגל להתיישר מעבודתי בקשירת אלומות, פותח גרמני את הדלת, ואומר אליי: "בוא!" – אין מה לעשות חייבים ללכת. לאן – אין יודע. האישה והילדים כבר מבכים אותי, לבטח יירו בי, לא היה בזה חידוש. בשעה שהוביל אותי תפס גם

את יוסף ווארצל, חתנו של חיים ברגר וגם את נוסי [נתן] שיפר הבן של יצחק אולייניק, ואנו הולכים כבר שלושה. מובילים אותנו לאורך העיר, ומביאים לבית עורך הדין רֶווצ'ינסקי, שם מתחילים לחקור במה עסקנו ועוד שאלות רבות, עד שעת ערב מאוחרת. בבית כבר לא היה ספק שהרגו אותנו, הרי כמעט מדי יום לקחו אנשים, הובילו אותם לחורשה הסמוכה וירו בהם.

לאחר שעות אחדות שישבנו שם, נקראתי ראשון. התוצאה: עד למחרת בשעה 12 יש להביא 120 פיסות סבון טואלט איכותי; ולא – יירו בי. לאחר מכן נוסי – 2 קילו תה; יוסף ווארצל – 3000 סיגריות. שילחו אותנו לבתינו עם ליווי, בגלל האיסור ללכת ברחוב לאחר השעה שש. דפקתי בדלת הבית, חשבו שבאתי מעולם האמת. בלילה אין מה לעשות; בבוקר נרתמו שלוש הנשים שלנו והלכו ברחבי העיר לאסוף סבון, סיגריות ותה. במאמצים רבים הצלחנו להשיג את המצרכים, משום שכול כבר נשדד קודם לכן. הלכו "לחיים או למוות", והשם נתן את חן העם בעיני הנאצים ימ"ש, לקחו את המתנה והורו לנו ללכת הביתה. ומיד הביאו אחרים: אברהם גלמן, יעקב גולצהקר ויוסף גלברג. נתקיימה בנו התוכחה: "ופחדת יומם ולילה ולא תאמין בחייך".

כך עבדנו עד תום הקציר. ביום הקדוש תש"ב הייתי בעבודה יחד עם יהודים נוספים, למראית עין לקחנו עמנו בקבוק מים ופרוסת לחם, אך לא אכלנו; מדי פעם שפכנו מעט מים, שיחשבו ששותים. הטרידה אותנו הדאגה מה נעשה כשתכלה העבודה.

לאחר החג, בערך במרחשוון, חיפשתי עבודה אצל גויים – הותר לרבים מן הגויים העשירים, לעת זקנתם, לקחת פועלים יהודים, משום שהצעירים שלהם היו מגויסים למלחמה. הרשו להם לקחת כמה יהודים לעבוד אצלם עבודת פרך – העיקר לא להיות בעיר. וגם בשביל פת לחם או כמה קילו קמח, הרי כבר מכרנו כל מה שהותירו "הברד והארבה". חיפשתי ומצאתי: היה לי מכר צ'כי טוב, זקן שנותר לבדו; הוא קיבל פתק מן הממשל שמותר לו לקחת יהודי לעבודה, והיה זה אדון נחום. עבדתי אצלו. הוא היה מרוצה ממני מאוד, ואני ממנו בשעת גזרה וצרה זו. המרחק לא היה רב מדי, 8 ק"מ ממלינוב. ביום שישי אחר הצהריים הייתי הולך הביתה, וביום ראשון בבוקר חזרתי אליו. ידעו כבר שאני עובד אצל גולאדקין. כך חלף הזמן עד 1.1.1942

ומלינוב הסתדרה. כולם עבדו אצל הגרמנים, ואחדים, באישורם, אצל אזרחים גויים.

בראשית ינואר 1942 החלו חיפושים במחסנים אחר תבואה, בגלל הפקודה לתת מכל הקֶטר שדה 4-5 מטר תבואה לממשל הגרמני, גם למטרה זו נחוצים עובדים מוכשרים. כיוון שאני הייתי סוחר בתבואה והיו לי קצת קשרים, מוטי ליברמן היה מעין דוד שלי, הוא שילב גם אותי ברשימת העובדים בתחום התבואה. התחלתי לעבוד שוב בעיר, במחסנים. ממש קינאו בי. המנהל היה אוקראיני, חוליגן גדול, שונא ישראל; כינוהו חלמיש, אך כלפיי, היה מן הטובים. בכל עת שרצה, שלח לקרוא למשטרה בשעת בוקר מוקדמת, ומי שנכנס למשרדו להירשם, ציווה להכותו ללא סיבה, חוץ ממני.

התייחס אליי כאל אח. הוא מצא שאני העובד הטוב ביותר וגם מומחה. בשלב מאוחר יותר מסר לי את המפתחות למחסנים וגם את שוברי הקבלה של התבואה. הייתי לו לעזר; עמדתי לבדי ליד המאזניים בעת נטילת התבואה. היום בו צריך היה למסור את התבואה היה יום הדין. באו 10 כלי רכב לשם התבואה, לעתים אף יותר, יצאה פקודה שיש להטעין את כלי הרכב תוך שעתיים-שלוש, וְלא, יירו בנו. לא ניתן לאחוז בשקים בלי לקשור או לתפור אותם, ואז לשקול ולהעמיס על הרכב. עבדו בקדחתנות ובאימה מחשש לאיחור.

כך התנהלו העניינים במשך כל הזמן. לפני שבועות, כשהמפקד הגרמני שניידר נסע למשך חודש לחופשה בגרמניה, הקימו המפקד האוקראיני נובוסאד וראש המועצה המקומית סביצקי, גטו. ביום שני של שבועות נאלצו כל יהודי מלינוב, מרוויץ וכפרי הסביבה, לעזוב את בתיהם ולעבור לרחוב האחורי. 5-6 משפחות לא קטנות, משפחות קטנות אף יותר – השתכנו בבית אחד. גידרו אותנו בתיל דוקרני צפוף, ובשערים הציבו מיליציה אוקראינית. נוצר מצב של "אין יוצא ואין בא" אלא לעבודה תחת שמירה, ומן העבודה.

בעשרה בסיוון באו מדובנה כלי רכב לקחת את התבואה מן המחסנים. היה שם גרמני שאמר לי, בעמדי ליד המאזניים, שאינו מאחל לעצמו להיות מחר בדובנה; באותו הלילה הייתה האקציה הראשונה בדובנה. גם כמה בני מלינוב נקלעו לשם: אשת יצחק מנדלקורן, גברת

בֶרשטיווקה ועוד מישהו; הם נסעו לדובנה להסדיר משהו, כמובן עם אישורים מאת המפקד של מלינוב, ונשארו שם בין הקדושים ההם.

האירוע הבא התרחש באמצע אלול תש"ב. לקחו עובדים מעיירות הסביבה לסטודינקה, בהם גם אשר שלי. כשחזר מרובנה כל עוד רוחו בו, נחטף למחרת לסטודינקה. בשובי הביתה מן העבודה לעת ערב, ראיתי בחצר של הירש סלובודר (גרתי שם בגטו), שתי עגלות, וכמה נערות מסתובבות שם. אני שואל: מי הן ולאן הן נוסעות? השיבו לי שהן מאוסטרוזֶץ ונוסעות לסטודינקה, וכיוון שכבר מאוחר, ילונו כאן ומחר בבוקר ייסעו; הגויים אינם רוצים לנסוע בלילה. היינו עייפים ואור אסור להדליק, עמוסי פחד ואימה, נרדמים. גם הנערות הלכו לישון בחצר, בעליית הגג של איז'ה גולצהקר.

בחצות התעוררתי משנתי, כאילו העיר אותי מי ואמר: "למה תישן?" אני יוצא החוצה, חשכה. חומק דומם, ושומע בכי ותחינה: "ניה זאטשאפאיטה" (אל תיגע בי). אני מטה אוזן מאין בא הקול, שמעתי שהוא בא מן הבוידם, מקום בו ישנות הנערות. אני מתאר לעצמי שהגויים מבקשים לאנוס אחדות מן הנערות. אני מתחיל לצעוק אל הגויים שאלך למשטרה להודיע, משתרר קצת שקט. אני חוזר בדממה, שוכב וחושב לעצמי, שהודיעו לי בשנתי, כדי להציל נפש מישראל. איני מסוגל לנוח על משכבי, שוב אני יוצא החוצה ושומע בכי ותחינה רבים עוד יותר. אני מעיר את רחל ואת שאר אנשי הבית ומספר להם על המתרחש, הם מסרבים לצאת מן הבית, רק אני יוצא ורץ אל השער ומתחיל לצעוק שוב. קופצים החוצה כמה שוטרים ומתחילים להכות אותי. רחל באה ותומכת בי, משום שנפלתי כמת. הִכו גם אותה, והיינו שנינו כמתים. הם הלכו. כעסו שהפרעתי להם. רק אז יצאו האנשים מן הבית להגיש לנו עזרה, ובגטו מהומה. העזרה שהגישו לנו – מים. בבוקר בא דוקטור רוזנטל עם אחות, אסתר וייצר שתהיה בריאה, ואז החלו לטפל בנו. דוקטור רוזנטל אמר שרחל נתונה בסכנה גדולה, ואני רק חטפתי מכות יבשות. כעבור ימים אחדים התברר שאני בסכנה גדולה יותר, בה פגעו בכמה מקומות בראש, אותי הִכו מכות רצח. בעזרת השם החלמנו. זה ארך שבועות אחדים, אולי עמדה לי הזכות שהצלתי נשמה יהודית, "כל המקיים נפש אחת מישראל, כאילו קיים עולם מלא".

ביום מר ונמהר

ביום כ׳ בתשרי תש״ג, יום מר ונמהר, נהרגו שני בניי, אפרים-פישל ושלמה-בנציון. ביום חמישי, ד׳ של חול המועד סוכות, ערב הושענא רבה, הלכנו כולנו לעבודה כהרגלנו כל בוקר; כל אחד למקומו, וגם אני למקום העבודה שלי. לקחתי את המפתחות למחסנים, נכנסתי למחסן וכבר התחלתי לעבוד. מיד באו לבשר בשורות איוב: מכינים בחיפזון רב את הבורות בשבילנו והבוקר יחסלו אותנו. חכינו ליום השחור, בכל הסביבה כבר חיסלו את היהודים, וכולנו שעובדים שם, יודעים זאת. מתבוננים זה בזה בעיניים מחשיכות, הכול נופל מן הידיים ואסור להפגין כעס. נדברנו עם פולני, שיסתיר את בנינו. אני חומק מן המחסן וממהר לגטו; היה לי אישור שהייה מחוץ לגטו. נכנס אל הבית, ומבשר את הבשורה ״הטובה״ לרחל ואין לי פנאי, עליי למהר לחזור. נכנסים מיד שני הבנים פישל ושלמה, גם הם כבר שמעו. אנחנו שואלים אותם אם רצונם לברוח בינתיים לבד מן הגטו וללכת ישירות אל הפולני זארמבי. הם משיבים בחיוב. אני מוביל אותם בעצמי מתוך הגטו. הם הלכו בדרך צדדית, לא עברו אלא מרחק קצר, תפסו אותם וירו בהם מיד. הגטו המה: ירו בבניו של נחום. הידיעה המרה הגיעה אליי. אחותי ינטה רצתה להרגיע אותי, ואמרה לי שזה עתה אמרו לה שהבנים הלכו ישירות אל זארמבי, ואין אמת בדבר שירו בהם. הייתי מבולבל. נכנסתי למנהל שכאמור נשאתי חן בעיניו, וביקשתי ממנו אישור שנשלחתי אל ראש הכפר עם מכתב בדבר מכסה שיש לספק. עם מכתב זה הסתובבתי חופשי; עצרו אותי פעמים אחדות, הראיתי את המכתב והניחו לי להמשיך עד שבאתי לשם – הילדים אינם, ואני אנא אני בא? בשובי בכאב גדול, כבר חזר אשר מן העבודה. שלחתי אותו עם אותו מכתב – אולי יוכל להציל עצמו, לא היה מה להפסיד. וכך היה, הוא הלך עם המכתב והניחו לו לעבור, והוא הגיע בשלום.

היום השני, יום הושענא רבה. בלילה זה נדדה שנתי, הרהרתי: מה עושים הלאה? עם שחר שומעים שאחת מ-12 הנערות שהלכו לעבוד במשק של גרלינסקי חלתה; אנחנו שולחים את שפרה במקומה, ואומרים לה שבבואה אל גרלינסקי תפנה מיד אל זארמבי, מקום בו שוהה אשר. את יוסלה אנחנו שולחים עם גוי, משום שמסרתי לו לא מעט טובין. עתה אני נותר עם רחל; מה עושים הלאה? רצוני לשלוח את רחל ואני אשאר כאן בגטו עם כל היהודים, ויש לי תכנית: היה במחסן גוי מוכר, הבטחתי לו שארשום לו כמה מטר תבואה – היו

ברשותי הקבלות – והוא ייקח עמו את רחל. מובן שצריך להתחפש לגויה, וכך היה. אשתי רחל הסכימה בתנאי שגם אני אבוא לשם, וְלא, תשוב עם הילדים. איך יכולתי לבוא, הרי כולם הכירו אותי! כל זה קרה בבוקר הושענא רבה, בדיוק ביום זה הייתי במחסן, בית המדרש (הגרמנים הפכוהו למחסן). בית המדרש צדו האחד היה בגטו וצדו השני מחוצה לו – ויכולתי להסדיר את כל העניינים הקשים הללו.

עתה נותרתי לבדי בגטו. רחל, אשר, שפרה ויוסף היו בפַנְסְקה-דולינה, זה היה שם הכפר. והבנים, הבן יקיר לי אפרים-פישל ושלמה-בנציון, כבר מכוסים במעט עפר בידי נאצים ואוקראינים ימ"ש. השעה 12 בצהריים. אני סוגר את המחסן, מוסר את המפתחות למנהל והולך לשעה אל הבית בגטו, גרתי אצל פישל קריצר. אשתו רוצה לתת לי משהו לאכול, אני מסרב לקחת, אני מתיישב וחושב מה לעשות: ללכת לשם, יודע אני שלבטח יהרגוני; לא ללכת, חושש אני שרחל והילדים ישובו.

אינני מוצא עצה. עד שקיבלתי החלטה: כשאלך למשרד לקבל מפתחות, אבקש ממנו שוב לתת לי אישור לראש הכפר בדבר מכסה, ואומר לו ששוב אני הולך לחפש את הבנים. אני בא אליו ועומד, והוא אומר לי: "קח את המפתחות ולך". אני ממשיך לעמוד. הוא שואל אותי: "מה אתה עומד?" אני אומר לו שרצוני לבקש ממנו אישור, משום שאמרו לי שהבנים בדולינה. הוא אומר לי: "אל תדבר שטויות, ירו בבנים שלך". הוא אפילו יודע היכן כיסו אותם בעפר. ראיתי שאין עצה ואמרתי לו: "שמע אדוני, אתה רוצה שאשאר בחיים? אז תן לי איזו שליחות לשם, כי אני רואה שכבר בא הקץ" הוא חושב ואומר: "בשבילך אני עושה זאת". ונתן לי מכתב לראש הכפר עם החותמת שאני הולך בשליחות, ויש לתת לי ללכת ולחזור ולא לפגוע בי. הלכתי בשלום, ונפגשנו בערב בשמיני עצרת.

מתוך הפרק: חורבן וכיליון עמ' 314 – 324

מנדל וסוניה טייטלמן סיפורים על האסון

עשרת הרוגי מלכות ראשונים

עשרה הרוגי מלכות היו שמונה צעירים בני מלינוב ומרוויץ, שהובאו הראשונים לשחיטה, ושני קדושים נוספים, יהודים זקנים שנספו יום אחד לפניהם, בבית הכנסת של טריסק במרוויץ, בשבת בצהריים, י"ז בתמוז, תש"א. האחד, ר' מוטל גרינשפן המכונה מוטל טסלר, בן למעלה מ-90, שמש בבית הכנסת של טריסק, התגורר שם, ושם נורה. השני שנספה עמו באותו מקום, עני אילם, איש מעולם לא ידע מאין הוא ולמי הוא שייך, שהה במרוויץ יותר מאשר בעיירות השכנות. לאחר כל סבב שעשה בסביבת מרוויץ, מלינוב, טרוביץ, דמידובקה, היה שב בסוף השבוע למרוויץ ללינת לילה, ומקומו תמיד בצד הקמין בבית הכנסת לגברים. ר' מוטל לעומת זאת ישן והתגורר בעזרת הנשים, גם כן בצד הקמין.

ביום הקריטי, שבת, י"ז בתמוז, כשישבו שניהם בבית הכנסת בשעת צהריים, לא הייתה בעיירה נפש חיה – אף שבשעות הבוקר התפללנו במניין, ואני אמרתי קדיש על אמי. הרב של מלינוב, בגלל אי-שקט ותחושת לב מוקדמת, לא יכול להיות במלינוב, שעוד לא קרה בה דבר, והוא נחפז לבוא למרוויץ בשעות הבוקר והתפלל עמנו. לאחר התפילה הלך לסטומורגי אל הפליטים היהודים ששהו שם, ונשאר אצל משפחת קלר במחשבה לשוב לביתו כאשר יתייצב המצב במקצת. באותן שעות בוקר דרש ראש הכפר – הסולטיס של מרוויץ, אנשים שילכו לנקות בתים נטושים של רוסים, שאוכלסו בטרקטוריסטים רוסים. התייצבנו לעבודה מרצוננו, כעשרה אנשים. היינו חסרי שקט, מין תחושה מוקדמת, לאחר שאחדים מאנשי מלינוב סיפרו שבבוקר חזר מדובנה צבא, וגרמנים נזעמים ימ"ש. בהיותנו בעבודה שמענו ירויות רובים, לזה הורגלנו, כל יום שמענו יריות רובים: פעם לעבר הנהר לדוג דגים, פעם לעבר ציפור. היריות הנוכחיות היו ההתנפלות הראשונה על יהודי מרוויץ סטומורגי. ראשונים היו שני היהודים הזקנים, ר' מוטל השמש והעני האילם. אנשי העיירה, ללא יוצא מן הכלל, יצאו מן הבתים אל השדות לפני היריות הראשונות, והסתתרו בין השיבולים הגבוהות, שעוד עמדו בשדה; נפש חיה לא נשארה כמעט בעיירה.

בהיותם זקנים, חרשים ואילמים, לא התמצאו במתרחש ונשארו יושבים במקומותיהם. כנראה אכלו את מעט הצ'ולנט ששמרו מאתמול. כשפתחו הרוצחים ימ"ש את הדלת וראו אותם, ירו בשניהם והלכו לחפש קרבנות נוספים, משאירים אותם בשלוליות דם.

רק בערב, בשובנו כולנו באימה גדולה הביתה, נודע לנו דבר מותם. מותם המיותר של שני הזקנים העניים החפים מפשע, שני קרבנות ראשונים, הטיל על העיירה פחד נורא וכאב גדול. הבנו שמטרת הרוצחים להרוג אנשים חפים מפשע שאין הצדקה למותם.

ביום ראשון ב"ח בתמוז תש"א, התכנסנו כולנו במלינוב בלב השוק, לפי דרישתם. ממקום זה הובלנו במכות ובדברי נאצה לשדה התעופה של מלינוב, לא רחוק מארמון הגרף, לתקן אותו לאחר שניזוק מפצצות, ובו-בזמן עזרנו להוציא מן הבוץ אמצעי לחימה שונים. גם עבודה זו לוותה מכות וזלזול – אך מי התקומם על כך? בשעה שתיים בצהריים בא רוצח לבוש חגורת רחצה בלבד, אוחז בידו אקדח ויורה כל הזמן באוויר, ושאל מי דובר גרמנית, ושייגש אליו מיד. שלמה מאֶרֶר התייצב (אגב, הוא נספה כעבור שבועיים, כשאחד המרצחים הוביל אותו ואת חיה קיפרגלוז ועוד אחרים אל חאראשצ'ה והרג אותם ללא סיבה). הגרמני הרצחני הורה לו להודיע, למי שעבדו סמוך לארגזים הכבדים שילכו עמו; שמונה צעירים צעדו קדימה, ועמם עוד אחדים שהוא עצמו בחר ואמר להם להישאר במרחק-מה. הוא הורה לכל אחד לעמוד וירה בכולם בעצמו, בידיו הטרפות! ואז קרא לממתינים והורה להם להיטיב לכסותם בעפר. עוד קודם לכן היה על מי שעמד לירות בהם לחפור בעצמם בור ולכסות את מי שנורה, עד שכוחם לא עמד להם עוד; הנקראים השלימו הכול. וכשאותם "מלווים" חזרו, לא היו מסוגלים לדבר עד הערב, איבדו את לשונם.

אבל אפף את הסביבה כולה, גם חלק משכנינו הרצחניים, שטרם התרגלו למעשים שכאלה. האבל הגדול ביותר היה מנת חלקן של המשפחות שנתלשו מהן בנים צעירים ובעלים, בנים יחידים, אבות לפעוטות. זעקותיהם הגיעו עד לב השמים; אבן הייתה נמסה מדמעותיהם ומן הזעקות ההיסטריות. גם חלק מן הגויים הוכו בתדהמה, הדבר נגע גם ללבם. אחדים הסבירו שהגזר בטעות יסודו, טרקטור קרע בנסיעתו בשדה חוט טלפון, והחשד נפל על היהודים שעבדו בסביבה. שני הציע תירוץ אחר. ניכר שהדבר הותיר גם ההם

רושם. זו הייתה ההתחלה, טרם בוצע רצח המוני. לימים הפך העניין לדבר שבשגרה כמובן. כבר לא נתנו את הדעת לשחיטות קטנות שכאלה. קודם שאמנה את שמותיהם, אזכיר בהזדמנות זו שבאותו היום, בשל הלשנה של אחד זלֶווסקי, הביאו לסטומורגי כמה פורעים שהרגו שם בערך באותה שעה חלק גדול מיהודי המקום, בהם רבה של מלינוב, הרב גורדון ויהודי ממרוויץ זליג מורוביצקי, ספר. הם הסתתרו שם עד יעבור זעם, ונספו עם מארחיהם.

זו רשימת עשרת הרוגי מלכות: ר' מוטל גרינשפן; עני אלמוני אילם; ר' דב בר' משה ליצמן; גיסו, בעל אחותו פסי; גיסו, ברוך ליכטר ממרוויץ; ר' משה בר' פסח קוגל; ר' משה בר' שייע פישמן; ר' ברוך בר' פייוויש ליכטר; ר' משה בן משפחת עזריס קוליש; ר' משה בר' חנינא אפשטיין.

עשרת הראשונים שנהרגו על לא עוול בכפם, בשעה שעוד חשבנו שלא יהיה נורא כל כך, לא נשתכחו עד להשמדה הכללית.

רצח ובשורות איוב

לאחר מכן הרגו מדי פעם קרבן: את הסנדלר הפיסח, את חיה, בתו של חיים יצחק קיפרגלוז ואחרים. אגב, בדובנה, לוצק, רובנה, כבר היו אז רציחות המוניות; קשה ומיותר לתאר את המכות והעינויים. בבוקרו של יום שישי אחד (ערב תשעה באב 1941) נכנסו המרצחים לטרוביץ ולאוסטרוז'ץ, לפי דרישת האוכלוסייה האוקראינית, עם טנקים ומשאיות, הוציאו משם כמעט את כל הגברים הצעירים, הובילו אותם לא רחוק מן העיירות וירו בהם. אז נפלו אחי נחמן ואחותי אסתר.

החלו להגיע בשורות איוב מכל קהילה יהודית, מרובנה, מדובנה, מלוצק, מקֶלֶבַן. רחוק יותר לא הגיעה האוזן היהודית. הייתה סכנת חיים לזוז מן המקום, הסכנה ארבה הן מן האוכלוסייה המקומית הן מן הרוצחים הגרמנים ימ"ש.

בשבועות הראשונים התרחש גם האירוע של פליטי טורקי סטומורגי, שנספו באורח טרגי בגלל הלשנה של גוי. יחד עמם נספו [כאמור] הרב של מלינוב, הרב גורדון, מנדל לומֶר, הספר מורוביצקי ואנשי טורקי שאת שמותיהם איני זוכר, למעט אחדים, משפחת קאלֶר ומשפחת זינגר ושני זוגות צעירים מחבריהם. באותו זמן נספה גם גיסי בן-ציון בר' יוסף גרובר ברציחות של כ-2,000 צעירים יהודים בלוצק. אשתו

גיטל ובתה יהודית נמלטו אלינו למרוויץ במחשבה שיהיו מוגנות יותר וכמובן נספו בגטו מלינוב בהשמדה הכללית.

קשה, קשה מאוד ובלתי אפשרי להעלות הכול על הנייר בפרוטרוט. בין רצח קבוצה אחת לשנייה היו כביכול סימני הקלה, והיה רצון לחשוב, אולי? אולי יסתפקו בזה? כך חלפו אט-אט 9-10 חודשים. בתקופה זו נוסף לרצח, שוד ואימת מוות, גזלו מן האוכלוסייה היהודים בו-זמנית את הזהב, התכשיטים, הפרוות וכל חפצי הערך שבהם השתמשו להמירם בלחם. אות הקין, כלומר הטלאי הצהוב בחזית ועל הגב, הסגיר מרחוק כל יהודי שהופיע בבגד נקי, שלא לדבר על בגד פרווה; היה בזה פשוט איום על החיים.

"עובד מועיל"

זכיתי בגורל. בתור בעל טחנת קמח בעבר, סופחתי גם אני לשש המשפחות שהועסקו בטחנה של ישראל ווארצל. הצלחתי להיחשב עובד מועיל יחד עם שרוליק ווארצל ואחיו מאיר וגיסו פישל ודודנו יוסף פלדמן מברסטצ'קה וגרשון אפשטיין נגר מועיל וברוך לאקריץ נפח מועיל. וכולנו החזקנו במרוויץ, בתחבולות למיניהן, את משפחותינו, כמועסקים כביכול, אפילו בתקופת הגטו הסגור. גם בטחנות לא חסרה אימת מוות. בנוסף, הוטלה עלינו החובה לספק לחם לאוכלוסייה, ככל שיכולנו, וזה היה כרוך בסכנת נפשות. אך האל הגן עלינו ובמשך כל הזמן הצלחנו, ככל האפשר, לספק לחם לגטו. הגיעו בשורות איוב ממקומות רבים בהם נמצאו יהודים, אך זיק התקווה לא כבה, אולי? אולי יחולל אלוהים נס? חוץ מנס לא נראו באופק שום סיכויי הצלה.

רואים את החיות צמאות הדם, החזקות והחסונות, חודרות עוד ועוד לתוככי לרוסיה, ומן החזית מגיעות ידיעות על ניצחונם. בעורף, הרחק מן החזית, מחלקים הגרמנים ביניהם את האחוזות השדודות. "החצר" של מלינוב על כל הנכסים והרכוש נמסרה לגרמני בדימוס, כלב זקן, רשע מרושע שרק דאג להסדיר שהרכוש ומשק הארמון, יהיו שייכים לו לתמיד, הערכה על הצטיינותו בצבא.

האוכלוסייה היהודית ובראשה הוועד, פחדה מפניו פחד מוות. לא היו מקרי הריגה בירי משום שניצל לטובתו כמעט את כל כוח העבודה, אך

מכות הרצח שהכה הכלב הזקן על כל אי-דיוק, היו חסרות רחמים. אינני זוכר את שמו הטמא. היחידים שהתייחס אליהם באנושיות היו רופא השִׁניים ברמן ואשתו ומישהו בשם שניידר; קנינו מעט ביטחון בשוחד למינהו.

האוכלוסייה הנוצרית המקומית הייתה בדעה שכל זמן ששניידר יהיה במלינוב, לא יקרה רע (לא פִּרגֵנו לנו אף לא הנאה זו); אולי היה בזה שמץ של אמת משום שכאשר עזב שניידר את מלינוב זמנית, גברו הגזרות. גם לפני ההשמדה הכללית הוא נעלם.

גטו, גזרות ועקדה

המצב נמשך עד ערב שבועות תש"ב מאי 1942, לפתע נתקבלה פקודה שעל יהודי מרוויץ והסביבה לעבור למלינוב. השטח, החל ברחוב בית הכנסת עד בית קיסיל [ריסל?] של יואל ועד בית הכנסת שליד השלולית הביצתית, יוקף גדר תיל דוקרני, מבודד מן האוכלוסייה הכללית. שני שערים ישמשו להוצאת אנשים לעבודה. עט בן אנוש לא תוכל בשום אופן לתאר איך נאלצו היהודים להצטופף כמליחים, בבתים שרוקנו מרהיטים, כלי מיטה וחפצי בית; טרגדיה זו לא ניתנת לתיאור בשום אופן. נכחתי בשעה שאחי יעקב-יוסף ומשפחתו ודוד-רבא שלי חיים-מאיר ובניו ומשפחותיהם והדוד יעקב גרובר ואשתו ועוד אנשים זקנים אמרו מנהמת לבם: "יום טוב!" אחרון, בטוחים שלא יראו עוד את בקתתם הדלה. כזאת לא יוכל איש בעולם לתאר.

לנגד העיניים: ימי מאי נאים, אירופה במלוא הדרה. הכול סביב חי וצוחק, הטבע והאדם, ובאור הגדול מתעצמת החשכה סביבנו.

בגטו גברו הגזרות, מכל מקום נתקבלו בשורות עגומות. כשם שקהילת מלינוב הייתה מאוחדת עם עיירות הסביבה כך גם בעניין גטאות – בעיירות אוסטרוז'ץ, טרוביץ, דמידובקה וברמלי [בורמל] הוקמו גטאות באותו יום. תכופות נתקבלו בשורות איומות מגטו אחד לשני. בברמלי דרש כלב גרמני ימ"ש חפץ והוא לא סופק מיד, הוא הוביל במו ידיו הטמאות את המנהיגים היהודים לקצה העיירה, וירה בכולם עד אחד. ביניהם היה חברי נח גרינברג, את שמות הקדושים האחרים איני זוכר. וכך נשמעו מדי פעם ידיעות נוראיות מעיירה אחרת.

המצב הנורא נמשך ארבעה חודשים. בתקופה זו התגנבו כמעט מדי יום מוטל ליטווק, חיים-יצחק קיפרגלוז, שני בניו של משה זידֶר ואחרים, אל טחנת הקמח במרוויץ ובלילה היו נועצים יחד וחושבים על דרכים חסרות סיכוי. באותם חודשים חשוכים בגטו הסגור, גברו הגזרות מיום ליום. גם האדם החסון ביותר לא יוכל לתאר תקופה זו, מתוך ידיעה שהסוף יהיה גרוע עוד יותר – השמדה. ראש השנה תש"ג קרב. כבר ראינו את גזר הדין לנגד עינינו. ימי ראש השנה עד סוכות חלפו במהירות הגטו נסגר עלינו לחלוטין. לאיזו מטרה?

בשבת האחרונה, דומני שבת חול המועד סוכות, התכנסו בבית הכנסת אנשים, נשים וטף לתפילה האחרונה. אני לא זכיתי להיות נוכח בזה. די היה לי לשמוע מן הנוצרים שהיו כביכול פחות רצחניים כלפי היהודים. בלילה האחרון יצאו מן הגטו הסגור מחצית האנשים, מצוידים בגרזנים ובמוטות ברזל בידיהם, מוכנים לכל, נמלטים לכל מקום שהרגליים נושאות אותם. כמעט כולם, משלא היו מורגלים לחיים בשדה וביער, לגשמים וקור, מלווים ילדים קטנים ואנשים זקנים; כשנתקלו ברדיפה ורצח מצד האויבים המקומיים – כמעט כולם, למעט בודדים כמו קופל מסינגר, עזרא שרמן, נספו ביער סמורדוב.

אני הצלחתי להישאר מחוץ לגטו הסגור הרמטית, אצל מכר פולני ממרוויץ (מריאן בארצקי) ואשתי סוניה שידעה שאני שם, באה אליי דרך השדות. גם אחרים מן הניצולים הספורים הצליחו בדרך לא דרך להיחלץ ברגע האחרון.

שני בניו של גיסי נחום, פישל ושלמה, היו הקרבנות הראשונים שנתפסו בשעת הבריחה, ונרצחו במקלות בידי שונאים נוצרים מקומיים. כעבור ימים אחדים, באחד מימי שישי, הובאו לעקדה קדושי הגטו, בכ"ח בתשרי תש"ג. - - - -

איך ומה חשו האנשים שהסתתרו במאורות עכברים שונות, אני מאחל שיחושו הגרמנים ושאר שונאי יהודים. השאלה המרכזית שעמדה בפנינו הניצולים הייתה היש טעם להמשיך לחיות? עינתה המחשבה: לשמם מה? עם מי?

אני מבין שלא אחד מן הדורות הבאים, ישפוט את הנוער המקומי גם אם יסכים עם התנהלות הזקנים והחלשים, וישאל: "מה קרה להם?"

מדוע סירבו להבין שאפילו למות, עדיף כגיבור ולא כפחדן? היכן היה הכוח המאורגן שלהם? מדוע לא השפיע? הדורות הבאים גם יציגו הוכחות מן הכתובים שבהם מסופר על מאבקי גבורה של פרטיזנים באזורי כיבוש שונים, למה אפוא לא התארגנו, מה עמד בדרכנו?

תשובה ראשונה על השאלה האכזרית: האסונות לא ניתכו בבת אחת, ובין אסון לאסון היו הפוגות עם אותות לשינוי, עם חשד שאולי לטובה, שאולי היה זה רע אחרון? מלאכת ההשמדה הייתה מתוחכמת, כאילו דבר מן המתרחש בחזית לא נוגע להם. נוספו לזה שיקולים חשובים, הן לגזלנים המקומיים שציפו לרכושם הדל של היהודים והן לממשל הנפשע ששדד חפצים חשובים יותר לפני הביזה האזרחית.

ועוד, התארגנות הפרטיזנים החלה מאוחר יותר, כשכולם, ללא הבדל לאום, חשו שיהודים הם רק ההתחלה, וגם עליהם לא יפסחו. להם היו סיכויי התגוננות טובים יותר, הם לא היו כמונו, מיעוט בעיירות, אלא מאות כפרים עם נשק מוסתר מן העבר, עם שדות ויערות שאליהם היו קשורים מדורי דורות; שלא כמרבית האוכלוסייה היהודית שלא חיה ביער מעולם. ובכל זאת התקוממותם באה הרבה אחרי השמדת היהודים ואחרי ההשמדה חסרת הרחמים של מיליוני שבויים רוסים שבהם ראו אחים, בשר מבשרם. אט-אט, המיליציה האוקראינית הנפשעת ולאחר מכן כפר אחרי כפר. למשל במאלין, כולם יחד: גברים ונשים, צעירים וזקנים, נשרפו חיים עם בתיהם ובעלי החיים שלהם. רק אז נשאה ההתקוממות אופי המוני וכשפרצה נספחו שרידי היהודים אליהם. ותמיד רומו בידי חברים פרטיזנים שרצחו לא אחד מהם בעצמם בתואנות שונות שבסיסן היה אנטישמי.

לבסוף, כמחצית האוכלוסייה היהודית הרי יצאה מן הגטו בערב האחרון ואיזה סוף עשתה להם האוכלוסייה המקומית?! חלק גדול מן האוכלוסייה היהודית העדיף קבר אחים על פני קבורת חמור וזו הייתה כמעט הסיבה העיקרית.

היכן מסתתרים?

עתה, לאחר השחיטה, היכן מסתתרים? אתמול עלה בידינו להסתתר אצל פולני בערמת קש במשך היום. היינו שלוש נפשות, אחותי ממְצי שידעה עלינו הצליחה להגיע אלינו בערב. בשבתנו כך בשבת, כ"ט

בתשרי תש"ג, ביער עד הלילה בתחושת חוסר טעם לחיות ללא מזון, הבחנו באור בוקע מבקתת איכרים ובנביחות חזקות של כלב שבחושו הכלבי הריח אותנו. החלטנו להסתכן והתקרבנו לבקתה. בא לקראתנו בנו בן ה-12 של בעל הבית, השקיט את נביחות כלב והבין שחבורה כזו יכלה להיות רק של יהודים. מילותיו הראשונות היו שנמתין במסתור בין העצים, משום שבביתם מתארח אוקראיני; הוריו פולנים ושמם בוגדן. ראינו בו מלאך משמים. דבר אחד היה לפלא בעינינו, מי הם? אנחנו מכירים היטב את הסביבה ואיכרים כמו קוזלובסקי, פטרובסקי, ברנובסקי ואחרים, ומיהו אותו בוגדן לא מוכר? אין זאת, מלאך משמים. עבר זמן קצר וזיגמונד בנו של בוגדן בא לבשר לנו שהאורח האוקראיני הלך ואנחנו יכולים להיכנס ללא חשש. בכניסתנו הכרנו מיד את האיכר ואת אשתו, ומשראה אותנו הצטלב פעמים אחדות ונשבע להקריב את חייו ובלבד שיציל אותנו.

לאחר רעב ממושך, אכלנו תפוחי אדמה חמים בקליפתם שהוכנו למען החזירון היחיד, בתוספת פטריות מבושלות. דבר טוב מזה, כמו לחם, לא היה לו למרבה הצער. טעם כטעמו של הכיבוד המתוק שבו כיבדה אותנו משפחת בוגדן לא חשנו מעולם, כל כך טעים היה; למתנה כזו לא זכינו כל חיינו. המתנה עוד גדלה כשהביא קש ואמר לנו לנוח בינתיים ועם שחר לצאת אל הגורן הדל שלו להתחפר בו ולהתכסות באלומות הספורות. לא היה גבול לעונג, ראינו בזה אצבע אלוהים, כמו משמים נשלחה אלינו. אדם בעל לב רחב כל כך בזמן ההוא, היה נדיר. שינה מתוקה על הארץ, על הקש, לאחר ארוחת הערב העשירה שהייתה לנו, והנס שראינו בערב חשוך שהיה לנו לאור, קשה מאוד לתאר, ועוד יותר את הכרת התודה שלנו כשהציע לנו לאחר מכן להישאר ברפת הדלה המטה ליפול שלו. וכדי להסתירנו מעינא בישא יחפור למעננו מקלט מתחת לדיר החזירים הקטן; מקלט שיהיה מוסווה היטב ונסתר מעין זר חשדן. שמחתנו הייתה גדולה מאוד.

חלפו ימים אחדים שנתמשכו כשנים. בעל הבית הביא לנו מדי פעם ידיעות עצובות על יהודים שורדים שנתגלו בידי אוקראינים לאחר השחיטה הכללית, ועל הריגתם האכזרית. מה יהיה בסופנו? בינתיים התחלנו לחוש בריחם של עוד שרידים המשוטטים בסביבה, בהם גיסי יעקב שכטמן, אשתו חייקה וילדיהם: פרל, אברהם, שמעון, יוסף, אשר, עזריאל; גיסי נטע, אשתו מרים ובתם שפרה, האחרים נותרו בגטו; זליג שכטמן ובתיה ואחות נוספת; יצחק אֶשֶׁס, אשתו חאצל, בנם ובתם

ומשפחת קורוטקי מטרוביץ. קיבלנו גם ידיעות שביער סמורדוב נמצאת קבוצה גדולה של יהודים. בינתיים הגיעה בשורה טובה על מפלתם הגדולה בסטלינגרד ונראה שבגלל שחשדו באוקראינים זימנו בוקר אחד את אנשי המיליציה האוקראינים, לאימונים כביכול, וירו בהם כבכלבים. זה גרם לנו קורת רוח רבה, על דאטפת אטפוך. כל זה עודד אותנו וחיזק בנו את התקווה, אולי, אולי עוד יעזור השם לפחות לשרידים?

בעל הבית הטוב שלנו, בוגדן, עודד אותנו כל הזמן לקוות שנשרוד את אויבינו. דבריו היו כאגד מרפא על פצע. כך זה נמשך, לא תמיד בבשורות טובות, עד פסח 1943. מדי פעם קיבלנו בשורות רעות על יהודים שנתגלו, שמגניהם הסגירו אותם בעצמם: שרוליק זליגס, אשתו וילדיו; נטע רייכמן ומשפחתו; גיסי יעקב שכטמן ומשפחתו; גיסי נטע, אשתו ובתם; יוסף, נלי ומוטל פלדמן מברסטצ'קה; זליג שכטמן ושתי אחיותיו; יצחק אשס ומשפחתו; משפחת קורוטקי מטרוביץ; משפחה מלוצק ורבים אחרים. ייאוש אחז בנו ומחשבה מתמדת, ואנחנו מתי?

המאבק בין פולנים ואוקראינים

בלילה הראשון של פסח התלקח לפתע מאבק לוהט בין האוקראינים והפולנים המקומיים. למרצחים האוקראינים שחלקם באסוננו לא היה קטן משל הגרמנים ימ"ש, ולעתים אף גדול יותר, היו חשבונות ישנים עם הפולנים עוד מתקופת השלטון הפולני. כיוון שחשו בנסיגת המפלה של הגרמנים החלו להכין מאבק תלת כיווני בסיסמה: הלאה היהודים-הפולנים-הגרמנים. שהותנו אצל בוגדן הייתה מסוכנת, אך אנשים שממילא הם אבודים זוכים לעתים כששניים רבים; וכך היה במקרה שלנו. האביב שהגיע צפן תקווה.

בתים רבים בסביבה, השייכים לפולנים, נשרפו. נתעוררו בפולנים רגשות השתתפות כלפי הנדכאים; קולות כאלה נשמעו בקרב הפולנים המעטים שמשקיהם לא נשרפו, והיו בהם קצינים פולנים לשעבר שידעו לאחוז בנשק. בראש עמדו האחים קוזלובסקי, האחים ציבולסקי ואחרים. הם יצאו כנגד מתנגדיהם כשנשק בידיהם. זה נתן לנו אפשרות להתנייע בצורה חופשית יותר. התקפות האוקראינים חזרו על עצמן תכופות, אך הפולנים הדפו אותם בגבורה וגרמו אבדות

לאוקראינים. כך נמשך קיץ 1943 עד הסתיו. ובזמן זה נוספו לנו יהודים עם נשק: הדודנים סאדי, אחד מהם בתל יוסף, ולייביש וינוקור.

סמכנו קצת עליהם ועל נשקם ויצאנו גם אנחנו ליער ועשינו לנו מקלטים מוסווים. בגלל ההתקפות הכבדות התכופות של האוקראינים, קרה לא פעם שמשפחת בוגדן באה ללון אצלנו עד יעבור זעם. הגיעה אלינו ליער גם משפחה מדובנה: שלמה מאליר, אשתו, בנו ובתו וגם יודל שיכמן ושתי בנותיו ומשה נייטר. היו עתה ביער חוץ ממני ומאשתי סוניה ואחותי ממצי ואחיינית שלי שרה שיכמן שרגליה קפאו, גם בתיה, אשתו של נחמן גולצהקר ובתה שושנה בת ארבע, רוזי ובתה תמי בת ארבע, יודל שיכמן ושתי בנותיו, פייגה מנדלקורן ובעלה, ברנשטיין מברמלי, האחים רברמן מטרוביץ, היום בחיפה, יונה ויינר, שוטר בחיפה ועוד שני בחורים צעירים מטרוביץ.

כבר התחלנו לחוש פעמי גאולה. באה אלינו פעם קבוצה קטנה של פרטיזנים תועים, הגיעו שמועות על המפלות הגדולות שנחלו הגרמנים בחזיתות; היו סימני גאולה.

גוי מלאך

רצוני להזכיר לטובה את המקשר המרכזי שלנו, בוגדן היקר. לכל היהודים שהסתובבו אז בקטע היער כלומר אדמות הבור של דוברוטין ליד פנסקה-דולינה, לכולם ללא יוצא מן הכלל, הייתה כתובת אחת: בוגדן. אדם מעורר אמון שניתן לבטוח בו. כשהוצרכנו לחפור מקלטים לכל אחד בנפרד מחשש שיגלו אותנו, אני אמנם הייתי החופר, אך היכן לקחת גרזן, משור, את ברזל – אצל בוגדן. ואת מי שואלים היכן בדיוק לעשות מקלט שלא יהיה קרוב מדי למושב אוקראינים? – את בוגדן. וכשאוזלת האספקה, ורוצים ללכת בלילה אל איכר שאפשר לסמוך עליו כדי לקבל מזון ואין יודעים איך ללכת בשבילי היער – לוקחים את בוגדן, והוא לא מסרב לעולם. וכל זה לא למען בצע כסף אלה בשל אופיו ולבו הטוב. במשך הזמן היו אירועים חשובים מסוכנים ותמיד עמדה בראש, עזרתו המועילה של בוגדן.

הגאולה

באחת השבתות בסוף פברואר 1944, בשעות שלאחר ארוחת הבוקר, ראינו את שתי בנותיו של יודל שיכמן שהעבירו את הלילה בבתים

פולניים נטושים, באות בריצה, אלינו ליער, ומספרות באימה שצבא חיילים הונגרים בפיקוד גרמני, חלף בחיפזון בדרך הראשית המוליכה לסטיר בטרוביץ! חידה. האם זו נסיגה? אולי! רוחלה קוואסגאלטר, ששהתה כארית אצל צ'כי במאלובָּנה, וידעה עלינו, יצאה בשבת זו באור יום ובאה אל בוגדן, גם היא עם אותה הידיעה. קשה להאמין, אנחנו עדיין לנים ביער במקלט. במשך היום, עד הערב, התפשטו עוד ועוד ידיעות כאלה. בבקתה של בוגדן כינוס שמחה, נכנס משה נייטר וקובע שלא נראה כאן עוד את הגרמנים כשליטים! יריות ארטילריה רחוקות, מעופפים למיניהם הנראים כציפורי אביב – התקשינו להאמין. כעבור שלושה ימים פגשנו חייל מן הצבא הרוסי הסדיר, גם כן בביתו של בוגדן, הוא הבהיר לנו באופן ברור שהצבא הרוסי כבר מעבר לסטיר, כלומר מעבר ללוצק. עושים "שהחיינו" לכבוד הלילה הראשון של לינה בתוך בית, על פני האדמה, ולא מתחתיה.

מיד צצו גצל, פסי ובוניה שטיינברג וילדיהם, מנדל ושיינדל שטיינברג וילדיהם, ליזה ברגר, משפחת גולדרייך וילדם, האחים והאחיות קופנברג. נפגשנו בדמעות שמחה וצער, בתחושה שיתייצב ממחבואו עוד מישהו מן המשפחה. וכך היה עם הופעתם הפתאומית בבקתה של בוגדן, של נחום, רחל, אשר, שפרה ויוסף שבאו משדות הבור הצ'כיים. הם באו בזחילה ולא בהליכה. בימים האחרונים שקדמו לשחרור הייתה סכנה גדולה לבגידה בנותן המחסה אלאטקה ובהם, כדי להימנע מכך נאלצו לשכב במקלט זמן ממושך ללא אוכל ושתייה, בצפיפות, בתוך בור קטן. זמן רב עבר עד שנרפאו ועד היום הם חשים בגופם את הימים ההם. לאחר מכן פגשנו את יצחק קוזק ומשפחתו, את אשתו ואחותו של אלי וייצָר ועוד אחדים. בעצה אחת, כדי שלא נהיה מאוימים מנסיגה, החלטנו לעבור לרובנה.

לא דיברנו על שיבה למלינוב שהייתה מאוכלסת אז בצבא רב והופצצה כל הזמן בידי החיה הגרמנית המפרפרת. לכן נפלה החלטה – רובנה. המניעים: רחוקה מן החזית, עיר גדולה יותר. הייתה עדיין סכנת בנדרובצים, גם אחרי השחרור הם רצחו ניצולים יהודים והסכנה הייתה רצינית למדי. הבנו שברובנה הסכנה קטנה יותר.

לעבור לרובנה לא היה קשה, היינו עור ועצמות, מטען אחר לא היה לנו. וכך עשינו, באנו לרובנה. נפגשנו עם שרידים כמונו מן העיירות ורקוביץ', אוזֶירון, קְלֶבַן ואחרות. נופלים איש על צוואר רעהו בזעקות

על מה שאירע לנו. בכינו כהוגן והתחלנו להתבונן סביבנו על מצבנו. החלו צרות חדשות: צרות גיוס והיישר לתוך האש, צרות של הפצצות כבדות, וצרות קטנות יותר של רעב וקור, אלה האחרונות לא תפסו כלל מקום אצלנו. אני, כרבים אחרים, הייתי מותש מאוד וצלעתי ברגלי, מזכרת מן היער; מגודל כחיה, נראיתי כיהודי בזקנתו המאוחרת. השגתי עבודה בטחנת הקמח של גאם ברובנה. זה הגן עליי קצת מפני גיוס וקצת ממצוקת רעב. ככל שיכולתי, חלקתי את פת הלחם עם הזולת. כך התגלגל אליי בנו של משה גולצהקר (מישה בעל הזקן) רעב וצמא, גייסתי אותו לעבודה בטחנה ודאגתי לו לכמה כעכים.

אך מה עושים כנגד ההפצצות? בעיה חמורה מאוד שאינה נותנת מנוח לא ביום ולא בלילה. נוסף לכך נודע לי במקרה ששני ילדי אחותי מירל ניצלו וחיים בצ'ארטוריסק סמוך לקובל. מיד שלחתי יהודי בא בימים בעל זקן לבן להביאם אליי. הוא הסכים לעשות זאת בתנאי שאקבל ילד שלישי. לא חשבתי הרבה והסכמתי. היהודי נסע, ולמחרת הגיעו שלושה ילדים: מוטל, ליובה ופרלה. אין לתאר את הפגישה שלי ושל אשתי סוניה עם הילדים. באותו ערב הייתה הפצצה חזקה מאוד של מאות מטוסים, בשעת מעשה כבר לא דיברנו על חיינו והצטערנו מאוד על כך שהבאנו את הילדים לתוך סכנה גדולה כל כך. אך בעזרת השם ניצלנו גם מאותו ליל אימים.

למלינוב!

בשחר של אחד מימי מאי 1944, יצאנו בדרך למלינוב מתוך ביטחון שהחזית כבר מעבר ללמברג ומן הסתם לא יפציצו נקודות קטנות כמו מלינוב. יצאנו לדרך כנוסעים קלים. הגענו למלינוב. פגשנו את ברל רבינוביץ, שלמה שכטמן, טויבשה של הרב; שאוליק גלפרן שהיה אתה במקלט גויס גם הוא עם השחרור. היינו אני, אשתי סוניה ואחותי ממצי ושלושת הילדים שהבאנו אתנו. נחום, רחל, יוסף ושפרה; אשר היה מגויס. פגשנו שם גם את חנה ויינר, יצחק מנדלקורן וילדו, ינטה-לאה ליכטר, חיה פישר מכנרת, פייגה ואיטקה מנדלקורן, לייביש וינוקר והבנות של הגיסה שרה וגם שמחה שרמן, משפחת גולדרייך ויהודים ספורים מן הסביבה.

אט-אט התפוגג חלום הלילה השחור הארוך שהסתיים באורח פטאלי לכלל היהודים. לא יכולנו להבחין מי חסר אלא מי עדיין כאן. קשה!

קשה מאוד היה לתת מענה לשאלה כשהתהלכנו יומם ולילה בבית קברות, רואים בעינינו שהכול סביב חי, ושלנו, כולם מתים ולעולם לא יהיו עוד. ומנקרת המחשבה האם כדאי היה להגן על העצמות היבשות? ואולי ישוב ויצמח עליהן בשר? אך החיים חזקים מכל. באורח אינסטינקטיבי עלתה המחשבה שאסון גדול כזה עוד לא היה בהיסטוריה היהודית העקובה מדם, אך אולי מתוך השבר יקרה: בדמיך חיי? כן, כך ולא אחרת, וחייבים לחשוב על זה ברצינות. כך החל אצלנו רעיון שיבת ציון.

מה עשינו במלינוב במשך 15 חודשים מיום השחרור, הוא בעל חשיבות מועטה. נזכיר את המצבה שהספקנו להקים לקדושינו, אלוהים יודע אם עדיין היא עומדת שם כיום. בבואנו מרובנה למלינוב ניקינו קצת, אני, גיסי נחום ואיטקה מנדלקורן, את האוהל ההרוס כמעט שבבית העלמין, וקיימנו יארצייט כבעבר. סביב האוהל התגלגלו פתקי בקשה שיהודי מלינוב כתבו והניחו בדמעות חמות על קבר הצדיק מקרלין. ובעניין מצבות, לא היו כמעט מצבות בבית העלמין, הכול נעקר ושימש לריצוף מדרכות ברחבי במלינוב. היה רושם של פעולת נקם גם במתים זה מכבר. להשיב את המצבות לבית העלמין היה בלתי אפשרי מבחינתנו; גם הממשל לא רצה בזה. המצבה היחידה שלא נעקרה הייתה של יוסף ברגר, בכוחותינו הדלים הקמנו אותה על מקומה, מה אִתה היום? במרוויץ דווקא נשאר הכול בבית העלמין כמעט ללא פגע.

עליי להודות שכאשר טיילנו ברחובות מלינוב בזמן ההוא, היינו לצנינים בעיני רבים מנוטלי החלק ברצח יקירינו; זה גרם לנו סיפוק כלשהו, בחדרי חדרים הזלנו דמעה. חג השבועות הראשון לאחר שובנו למלינוב מרובנה עדיין טרי בזיכרוני. בכוחות מאומצים ניקינו מעט, בלחצו של נחום, את עזרת הנשים בבית הכנסת כדי להזכיר נשמות. לא קל לתאר את מראה האנשים הספורים, הדמעות המרות ששפכו אנשים בחג השבועות הראשון לאחר השחרור בעזרת הנשים במלינוב. דמעות אלה נמהלו בדמעות ההן של הקהל הגדול בגטו, באותו בית כנסת, בשבת אחרונה של חול המועד לפני כשנתיים, בתפילה אחרונה של עדה שנגזר דינה.

נאלצנו לעבור לסדר היום. את בית הכנסת מאבן, הרעוע, הפכנו לאסם תבואה מתוך חישוב שאולי עוד יתקבצו ניצולים יהודים, ועדיף שיהיה

מה לקבל בחזרה, במקום שיפורק אט-אט ללבנים, שהאוכלוסייה נזקקה להן מאוד בגלל ההרס שגרמה המלחמה.

לפי מכתבים שאני מקבל תכופות מאיכר ממרוויץ, אני מאמין שבית הכנסת עומד עדיין על תלו. בנוגע לבתים, מבני האבן היותר טובים, היו אז בסדר. הבתים הטובים הפכו בעיקר למוסדות שלטון. למשל ביתו של שמעון שכטמן – בית האן-קה-וה-דה; ביתו של מאיר קוואסגאלטר – לשכת הגיוס. בבית הרב גרו טויבשה וגצל שטיינברג עם המשפחה; בבית משה זיידר – מנדל שטיינברג ומשפחתו, נחום ומשפחתו; ארקה ובתו גרו בביתם; שלמה שכטמן גר בביתו. ברל רבינוביץ אתו, בביתם. אני לא יכולתי לגור במרוויץ בשום אופן. נדמה היה לי שבמרוויץ אני רואה את כל מראות האימה. ניקינו חדר בחורבות ביתו של יעקב טסלר וגרתי שם עם משפחתי.

היטב ידענו וזכרנו תמיד, מסיפורים של גויים מקומיים ומחפירות שעשה הממשל למטרותיו, שכמעט ליד כל בית יש בית קברות. ואנחנו מתהלכים יומם ולילה על בית קברות גדול. להנציח זאת במצבות לא היה אפשר.

היש נחמה על שבר שכזה?

מתוך הפרק חורבן וכיליון, עמ' 325 – 343

ליזה ברגר, ברזיל **נדודים בסבל ורעב**

סבלי החל מיד עם כניסת הבנדיטים לעיירה. חטפו אותנו לעבודה; היודנרט סיפק את העובדים. היינו כ-50 איש: נערות, נשים, גברים וילדים. בחרו נערות לרחוץ משאיות בנהר. הכניסו 20 משאיות, ואנחנו, הנערות, עמדנו במי הנהר שהגיעו עד מותנינו ורחצנו אותן, משעה עשר בבוקר עד שש בערב. היה ספטמבר 1941, כבר היה קר מאוד, כפור. כשהורו לנו ללכת הביתה קיבלנו שלוש מכות פרגול כל אחת, זה היה שכרנו. בשובנו הביתה לא היה לנו דבר לאכול; האיכרים לא הביאו ביום זה שום דבר לעיירה.

נדברנו פעם, אנו בני הנוער, לפעול ולא להיות תמימים. החלטנו ללכת ליער. הלכנו לקרבת מאנטין ושם מצאו הנערים מכלאה; הם נשארו ואנחנו, הנערות, הלכנו לחפש לחם. בשובנו מצאנו אותם עירומים והרוגים. החלו נדודים ללא מטרה וללא תכלית. נוצרים שנכנסנו אליהם, סירבו לתת לנו פרוסת לחם, ולא היה היכן להניח את הראש.

הנערות האחרות נפרדו ממני ונותרתי לבדי ביער. בלילה הגעתי לפנסקה-דולינה. רציתי להיכנס לרפת אצל נוצרי, הוא הבחין בי וגירש אותי. הייתה שעת חצות. השלג נערם לגובה מטר, זה היה בנובמבר. הייתי בתחתונים, ללא נעליים וללא שמלה, לפני כן תפסו אותי כמה אוקראינים ודרשו ממני כסף. מסרתי להם את כל מלבושיי.

בשתיים בלילה הייתי הולכת לחפש מזון; חומקת החוצה ומיללת כחית פרא. האיכר היה משליך מעגלתו כמה תפוחי אדמה מזוהמים. היו לילות שאיחרתי גם לזה, והייתי שבה ליער בלא כלום. בדרך ראיתי את מלאך המוות לנגד עיניי מרוב קור ורעב.

פעם נכנסתי לרפת בשעת לילה מאוחרת מאוד וחשתי רעב חזק וקור; נרדמתי שם. חלמתי שאמי באה אליי ונותנת לי פת לחם – התעוררתי, זה היה רק חלום. חשתי בתחושת לב מוקדמת, שברפת שלו יכול אדם למות ברעב; הוא יצא עם סיר קטן של תפוחי אדמה קרים כשנכנס לרפת נתקל בי מיללת. בראותי אותו חטפתי ממנו בפראות את הסיר וכמעט נשכתי אותו. לאחר שאכלתי את מעט המזון נרגעתי קצת.

25 בדצמבר. הנוצרים הלכו לכנסייה עד חצות. הייתי חלשה מאוד, לא אכלתי חמישה ימים. הרהרתי, יהיה אשר יהיה – לא אוכל לשאת עוד – אני הולכת לחפש לחם, אולי ירחם עליי מישהו. ניגשתי לדלתו של פולני ודפקתי, מיד שמעתי מבפנים: "יש שם יהודי!" הייתי כמעט עירומה, הרגליים עטופות סמרטוטים. כשהנוצרייה פתחה את הדלת, ראתה מת חי. היא נבהלה והשליכה אליי פרוסת לחם וחתיכת ובצל והחלה לצעוק אל המשפחה: "ראו, אישה השתגעה!" הייתי מאושרת בפיסת הלחם הקטנה.

שוב חלפו חמישה ימים ללא מזון, ואני ביער. שוב הלכתי לחפש משהו, מרחוק ראיתי בית והתחלתי ללכת לעברו. הדרך נמשכה כאורך הגלות היהודית, לא הצלחתי להגיע לסופה. השעה הייתה 3 בלילה, הכפור 30 מעלות [מתחת לאפס], השמים זרועי כוכבים והירח מלא. בצאתי מן היער ראיתי מישהו הולך בעקבותיי, רצתי, הוא אחריי. רבצתי מאחורי תלולית – ואז הבנתי שצלי שלי הוא שרדף אחריי. התקשיתי לקום וללכת הלאה, ואלמלא הדחף לחיות ולשרוד, קל מאוד היה כבר להישאר שם לנצח.

פעם נכנסתי אל פולני בכפר פנסקה-דולינה – כפר עשיר. ניצבתי בפתח הדלת, הם הכירו אותי מיד – "ליזה ברגר!" הכניסו אותי לפינה במטבח, שלא יראו אותי מבחוץ, ושלא אזהם את ביתם בכינים. נתנו פרוסת לחם עבה עם כוס חלב. הבת הבכורה מזגה לי מדי פעם עוד חלב, אך לא הוסיפה לחם – לא היה. משיצאה הבת לרגע מן המטבח וראיתי מרחוק כמה תפוחי אדמה לא מבושלים ושבעה גזרים – בלעתי אותם בן-רגע!

באחד הערבים, קרא לי פולני להיכנס לביתו ונתן לי מעט אוכל; עמדתי ככלב ואכלתי. לפתע נכנסה לכפר מחלקת גרמנים שחיפשו יהודים. הפולני חטף מידיי את האוכל וגירש אותי. חיי היו בסכנה. אמרתי לגוי שאם אצא יירו בי, עדיף שאשב עמם אל השולחן, והכול יעבור בשלום. הם התייעצו ביניהם וישישה יעצה: להשכיב אותי במיטה ולעטוף את ראשי – ילדה חולה. וכך היה. השכיבו אותי במיטה. הרוצחים הגרמנים נכנסו אל הבית וחיפשו יהודים; נכנסו לרפת, לאורווה, וחיפשו. ועזבו בברכת: "ווידֶרזֶן".

ופעם יצאתי מן היער והלכתי אל בעלת משק שהכרתי בקרבת מלינוב. היא הייתה אלמנה, הערכתי שתרשה לי לשהות אצלה ברפת. במשך כל הלילה תעיתי ולא הכרתי את הכפר. בשש בבוקר נכנסתי אליה. קבלת הפנים שלה הייתה צוננת מלכתחילה. שאלה איך העזתי לבוא אליה בשעה שמסתובבים גרמנים רבים. היא הובילה אותי מיד לרפת ואמרה לי לשבת; היא תלך להכין משהו חם. היא הכינה לי סיר חלב חם והוליכה אותי לחדר סמוך לא-גמור, שם נתנה לי את החלב ופרוסת לחם גדולה, ואמרה שתלך לכפר אחר להביא לי משהו ללבוש.

בצאתה מן הבית אמרה לאִמה שהיא הולכת אל ראש הכפר; זה לא מצא חן בעיניי. עמדתי על המשמר. מבעד לסדקי הקיר הלא-גמור ראיתי אותה מובילה את ראש הכפר, כדי למסור אותי לגרמנים. הבית ניצב ליד נהר. קפצתי מבעד לחלון לתוך הנהר. הגויה נכנסה לבית והחלה לקרוא: "ליזה היכן את? אני רוצה לתת לך משהו לאכול". כל זה שמעתי בעת ששכבתי בנהר. לאִמה אמרה: "למה שחררת אותה" ולראש הכפר: "אתה ודאי תחשוב שרימיתי אותך".

שכבתי במים. קר ורטוב. שכבתי כך עד הערב. בלילה הגיעו במעופה ציפורים בעלות מקורים ארוכים חדים וחבטו וניקרו בי. כמעט עם שחר, כשהתרנגולים קראו בפעם השלישית, יצאתי מן המים והתחלתי לרוץ ככל שיכולתי. לאחר ריצה ממושכת נכנסתי, בכפר אחר, לרפת פרות. נעשה לי חם, והכינים מצצו את שארית דמי.

זה לא ארך זמן רב. הגיע בעל הבית וגירש אותי באיומים. המשכתי הלאה. לאן? יחפה, עירומה ולאור היום. מתה למחצה הגעתי לאחר ריצה ממושכת – ליער.

החלו זמנים מרים עוד יותר. שום גוי לא הניח לעבור את סִפו. השלג גבה כל כך שכיסה אותי בעודי חיה.

פעם יצאתי מן היער בדרך לכפר, אל פולני. הייתי רעבה מאוד. היה יום ראשון; הערכתי שביום ראשון לא יבואו המרצחים, אך ההערכה הייתה שגויה. דווקא ביום ראשון באו הגרמנים לחטוף פולנים לעבודה בגרמניה. תפסו גם אותי, ויחד העבירו אותנו לרכבת בדובנה.

מתוך הפרק חורבן וכיליון, עמ' 347 – 351

שאוליק הלפרן, טורונטו קנדה **חורבן**

ב-22 ביוני 1941 פלשו הרוצחים הנאצים אל אדמת פולין המקוללת, ובמהירות הבזק, תוך שעות, כבשו את פולין. מיד נרתמו למלאכה הרצחנית, ומיד נשפך דם יהודי.

זעקות כאב נשמעו מן הבתים היהודים, הנאצים התרוצצו מבית לבית כמו שדים, כחיות פרא צמאות לדם. הִכו ללא רחם, רצחו ללא סיבה. שמענו רק: "יהודי חזיר", "יהודי החוצה!" אימהות תלשו שער ראשן, התרוצצו ללא מטרה. ילדים נתלשו מאימהות, אימהות מילדים.

הרוצחים האוקראינים סייעו להם במלאכתם המבחילה. היריות נשמעו מִקצה העיר עד קֶצֶה. כבר בימים הראשונים ירו באופן נורא ברב שלנו, הרב יהודה-לייב גורדון, קודם עינוהו בכפר ליד מרוויץ. הם גם ירו ב-10 צעירים בשדה התעופה, באשמת ריגול.

חיינו במורא ובפחד, ללא אוכל וללא מים. עבדנו עבודת פרך כמו אצל פרעה. ב-10 ביולי 1941 גידרו את העיירה בתיל דוקרני, ריכזו יהודים מן הסביבה, במלינוב, והקימו גטו. המשטרה האוקראינית שמרה עלינו יומם ולילה. המחלות התפשטו. אנשים גוועו ברעב, במצוקה ובאימה. אנשים התנפחו מרעב.

מדי יום הגיעו פקודות חדשות של הרוצחים: היום לספק זהב, מחר כסף, ביגוד, פרוות. כל יום היה עלינו לשאת את העול הכבד.

ולפתע – ב-10 באוקטובר 1942 הגיעה שמועה שחופרים בורות בין ההרים כדי לקבור את האוכלוסייה היהודית השחוטה, החפה מפשע. הגטו הוקף היטב במשטרת הרצח האוקראינית ובאנשי אס-אס. אנשים חיפשו דרך לפרוץ את הטבעת המהודקת – היה מאוחר מדי!

בבוקר נכנסו משאיות עם אנשי אס-אס. נשים וגברים, זקנים וילדים הושלכו מן הבתים והובאו לבורות. הפשיטו אותם עירומים, הציבו בשורות ליד הבורות, ירו בהם בלא רחמים והשליכו פנימה. אין לתאר את המראות קורעי הלב שהתרחשו שם; ילדים רבים נקברו חיים.

כך נרצחה מלינוב-מרוויץ, נמחתה מעל פני האדמה; כך נספו הורינו, אחינו ואחיותינו על קידוש השם; כך נתלשו מן העולם היקרים לנו ביותר – לעולם לא נשכח אותם!

חלק הצליחו להינצל ולנוס לכל עבר, לכפרים וליערות; הם היו מעטים. גם אני הייתי בין המאושרים. יחד עם טויבשה גורדון עלה בידנו להסתתר אצל צ'כים טובים, שהצילו אותנו. לעולם לא נשכח אותם.

נזכור לדיראון את הרוצחים האוקראינים שבידיהם המזוהמות סייעו לשטן להשמיד את יקירינו. עלינו לזכור איך פשטו על הגטו לאחר מלאכתם המבחילה, ובזזו מה שעוד נותר שם. ותוך כך רקדו משמחה.

מתוך הפרק חורבן וכיליון, עמ' 352 – 353

איציק קזיק, פילדלפיה **שרדתי ממשפחה**

כשנכנסו הגרמנים מיד לקחו אותנו, קבוצת יהודים, זקנים וצעירים, לעבודה בשדה התעופה הצבאי. באו כמה רוצחים, ניגשו אל העובדים, ובחרו בצעירים הנאים ביותר. אני ובניי עמדנו במרחק-מה וראינו איך העמידו הרוצחים 10 בחורים צעירים בשוחות ישנות שהיו שם מזמן מלחמת העולם הראשונה, ושם הרגו אותם; ושלמה שרמן (הוא היה העוזר) כיסה אותם בעפר ולאחר מכן חזר אלינו.

לא היה צורך לשאול את שלמה על אודותיהם; פניו סיפרו הכול. יום זה לא אשכח לעולם, כל ימי חיי. בעיירה ציפו אימהות לבניהן שישובו הביתה לעת ערב, והם כבר היו מתים.

ביום השני הלכתי עם יהודים אחדים לעבוד באיזֶניץ במבצר. עבדנו שם פרק זמן ממושך למדי. תחילה הלכנו כל ערב הביתה לישון, עד שפעם אירע מעשה.

אני ובניי שבנו הביתה עייפים מן העבודה. התיישבנו על ספסל בחצר לנוח מעט. ניגש אלינו רוצח אוקראיני והורה לנו לקחת שני אתים וללכת אתו. אני ובני הצעיר משה הצטרפנו אליו. בדרך צירף גם את משה שניידר ואת אברהם קובל – ואת ארבעתנו הוביל לאס-אס, משם הובילו אותנו אל מאחורי טחנת הקמח של יוסל-מאיר, הרוצח הורה לנו לחפור בור לארבעתנו. חשכו עינינו. סביבנו עמדו גרמנים רבים.

לפתע נשמעה יריה. רוצח אחר קרא לנו הצדה וראינו רוסי ירוי; קברנו אותו. הבור היה גדול מדי לאדם אחד, הרוצח החל להסתכל בנו. לבסוף אמרו לנו ללכת הביתה. פחדנו, היה לילה. בלכתנו דרך משה שלי, שהיה יחף, על שבר של בקבוק בירה ופצע את רגלו; הדם שתת בעצמה.

למחרת הלכנו לעבוד במבצר. משה הלך גם כן, אף שרגלו התנפחה – הוא פחד להישאר בבית. מאז אותו יום כבר לא חזרנו בלילה הביתה ולנו תמיד במבצר.

הקיץ חלף, בחוץ הייתה צינה. היודנרט שלח לקרוא לי ואמר שנחוץ לגרמנים עגלון, ייחדו אותי למטרה זו. הובלתי את הגרמנים לכל מקום.

משהלכו הגרמנים, מסרו את הסוסים ואותי לראש המועצה המקומית, סביצקי. הוא נתן לי אישור כדי שהמשטרה האוקראינית לא תתאנה לי.

פעם, לאחר פסח 1942, לעת ערב, החלו לחטוף יהודים. אני וראובן שלי הסתתרנו בעליית הגג הקטנה ומשה שלי היה אצל גוי שאצלו עבד. חיפשו אחרינו הרבה ולא מצאו. לקחו את חווה עם שתי הילדות. בבוקר הלכתי למרוויץ אל סביצקי והובלתי את הזבל מן האורווה שלו.

באו שני אנשי משטרה, אחד אוקראיני ואחד יהודי; היה זה יוסל קאנאמינס ממרוויץ, היגר לאמריקה. האוקראיני לא רצה לקחת אותי ואמר ליהודי, שאינני יהודי, אך היהודי אמר: "קח אותו הוא יהודי".

שלחו אותנו לדובנה וריכזו בבית הכנסת. לפתע באו שוטרים אוקראינים רבים וקראו לצאת מבית הכנסת החוצה. נכנסתי לקיטון של השמש והסתתרתי בארון קטן; אפילו ילד היה מתקשה להסתתר שם. כשהובילו את האנשים לרכבת, קפצתי מעל לגדרות גטו דובנה ושבתי הביתה. האימהות והנשים שאלו אותי איך ניצלתי, אמרתי להם שזה היה בזכות האישור של סביצקי.

שוב התחלתי להוביל גרמנים בעגלה רתומה לסוס. ראובן שלי עבד ליד קאזינין ומשה בסטודינקי ליד קרמניץ. הגרמני שהסעתי חשבני לאיוון; הוא רשם שקצים לעבודה בגרמניה.

פעם הייתי עם הגרמני שלי אצל צ'כי באדמות הבור. כשהיה עליי להשקות את הסוסים ירד גשם לבשתי את מעילי. שכחתי שעל המעיל תפורים שני טלאים צהובים, הגרמני ראה זאת מבעד לחלון. הוא קרא לי להיכנס ושאל, עניתי לו באוקראינית שיום קודם הרגתי יהודי ולקחתי את מעילו. הצ'כי תרגם את דבריי לגרמנית וההסבר נתקבל.

ועתה החלו הצרות האמתיות. היהודים יושבים בגטו ואני נוסע עם הגרמני. כל יום אני חוזר הביתה ומספר את חדשות אחרונות עגומות: כאן השמידו עיירה זו ושם עיירות אחרות. הייתי בא אל גויים מכרים ומבקש רשות להסתתר אצלם. התשובה הייתה שאותי ואת בניי אולי, אך את חווה ואת הילדות – בשום פנים לא.

עם זאת קיבלתי הבטחה מאוקראיני בשם אונופרי צֶרֶשאק שגר במרוויץ. במאמצים רבים ובתחבולות העברתי טיפין-טיפין את כל בני

ביתי בעגלתי, שעליה היה לי אישור. הייתי מכניס אותם אחד-אחד לעגלה וערמתי עליהם קש – בדרך זו התקבצנו כולנו אצל האוקראיני אונופרי. ובינתיים הוכנו בורות לקומץ היהודים ב-1 באוקטובר 1942.

מקומנו אצל אונופרי היה בבקתת עפר, אוכל לא קיבלנו; לאונופרי עצמו לא היה, הוא היה גוי עני. היינו חומקים בלילה לחפש בשדות, אך לא סמוך למרוויץ; במכוון הרחקנו לכת קילומטרים אחדים, כדי שלא יֵדעו עלינו במרוויץ. פעם מצאנו 2 פוד בצל – אכלנו אותם מיד, זה הזיק לנו וחלינו.

אצל אוקראיני זה שהינו עד 14 בינואר 1944. לאוקראינים בסביבה נודע עלינו, שהייה נוספת אצל אונופרי הייתה מסוכנת מאוד. אונופרי ואשתו נכנסו אלינו והזהירו אותנו לברוח מיד. שרר כפור חזק ושלג עמוק בחוץ. היינו כולנו עירומים ויחפים, כל מה שהיה מכרנו בתמורה לפרוסת לחם. הלכנו ונכנסנו לבקתת עפר, שהייתה שייכת לפולני, משום שכל הפולנים עזבו אז את האזור מפחד האוקראינים. ביום היו באים להאכיל את הבהמות, בלילה לנו במלינוב.

כשהפולני ואשתו באו בבוקר וראו אותנו בביתם, הוא לא אמר דבר. הוא אף בישל לנו מעט תפוחי אדמה ואמר שבלילה עלולים להיות לנו אורחים אוקראינים, הבאים לשרוף כפרים פולנים. לא הייתה לנו בררה אחרת; לא היה לנו לאן ללכת.

ב-9 בפברואר נכנסו הסובייטים והושיעו אותנו.

מתוך הפרק חורבן וכיליון, עמ' 354 – 357

מנדל (אנשלס) שטיינברג באימת האבדון

אוקטובר 1942. עבדתי אז במה שכּוּנה .M.T.S [?], היינו שלושה עשר יהודים, בהם הרב של מרוויץ, שמואל-בר כץ. אחדים מן היודנרט היו בדובנה ונודע לי מהם שעד עשרה באוקטובר על כל האזור להיות יודנריין, עד אז ישחטו את כל היהודים.

הלכתי אל נוצרי בשם אנדרי קֶרביץ והבטחתי לגמול לו ביד רחבה אם יסתיר אותי, את אשתי ואת בני. נהגתי לסחור עם גוי זה והוא ידע שאני מעשירי העיירה. הגוי הסכים. שבתי ל-.M.T.S וביקשתי מן המנהל לשלוח סוס ועגלה להביא את אשתי (שיינדל של בנימין); בני אנשל, התגנב עוד קודם לכן מן הגטו ובא אליי.

עבדה אתי גם דודנית שלי, ממְצי של נטע, קראו לה על מנת שתיסע אל אשתי ותביא אותה. שלחתי אתה מכתב אל אשתי: שתוציא ממקום המחבוא בספה הישנה את חפצי הערך שהיו שם, תיקח ככל שתוכל לשאת ותתגנב מן הגטו; הסוס והעגלה ימתינו לה. אשתי נבהלה מאוד מן המכתב ובאה אליי עם שתי ככרות לחם גדולות. כל הרכוש נותר מאחור.

אך היה ברשותי סכום ניכר של מטבעות זהב – פינפרלך [5 רובל המטבע] ומאתיים דולר. היה זה שמיני עצרת. יצאתי לעבודה ואמרתי: "חברים, הימלטו לאן שתוכלו, היום-מחר יהרגו את כולנו!" התנשקנו, פרצנו בבכי והלכנו. נכנסנו לבקתת עפר בשדה וחיכינו לרדת החשכה, ואז הלכנו דרך השדות למקום המוזמן אצל אנדרי קרביץ. אנדרי כבר הכין למעננו מקום בבקתת עפר, בלב השדה. כעבור יומיים בא אלינו ודרש שנלך משם, הוא מפחד שיירו בו יחד עם היהודים.

שום דיבורים לא הועילו. הלכתי למקום בו הסתתר אחי גצל; ידעתי על המקום. אחי יעץ לי ללכת אל אלכסיי נאווראצקי. הלכתי אליו. במקרה בא אל הגוי שרוליק זליגס עם אשתו איטה ושתי בנותיהם – הגוי נבהל מאוד והיה עליי לעזוב; כעבור חודשים אחדים הרגו שם את היהודים. חשבתי על גוי בשם מרטין גבּובסקי שגר בפנסקה-דולינה, אך הגעתי אל גוי בשם סלדטוּק, סחרתי עמו הרבה והיינו מיודדים מאוד. בבואי אליו הוא היה עסוק בטחינה. הייתה שעת לילה מאוחרת ולא ידעתי מה לעשות – להיכנס אליו? יש לו חמישה בנים, כולם

בנדרובצים – הם חיפשו יהודים כדי להרגם. הסתכנתי ונכנסתי, אולי בדרך זו אנצל? אולי כאן לא יהרגו אותנו השקצים [כינוי לצעירים גויים, מכוון לבניו של הגוי].

פניתי אל הגוי ואמרתי שחיי בידיו. יחד אתו היה השייגץ הבכור, אנדרי; הוא שוהה עתה בצ'כיה ואני מתכתב עמו עד היום. תחילה נבהלו, לאחר מכן אמר האיכר שעליו להתייעץ עם אשתו, ואומנם הלך לשאול אותה. לאחר ההתייעצות שב הגוי עם הבשורה, שיהודי טוב כל כך צריך להציל. הלכתי לקחת את אשתי ואת בני ונכנסנו למחסן קטן ששימש לאחסון עץ.

למחרת סיפרתי לו על הרכוש שהשארתי בגטו בבית משה החייט. משה היה דוד של אשתי; הגוי הכיר אותו. אמר הגוי, שייסע למלינוב. מסרתי בידיו מכתב למשה להוציא את החפצים מתוך הספה, ושאשת אחי יוסל גרינשפן, תבריח אותם מתוך הגטו. ביקשתי גם שזליג, אחד מבני משה, מהנדס במקצועו, יבוא אלינו, שנהיה יחד; הגוי הסכים לקבלו. הסוף היה שונה. משה לא היה בבית, הוא היה בעבודה. אשתו כתבה פתק, שאינה יכולה למסור את החפצים, היא מפחדת לעשות זאת. את זליג היא לא שולחת – מה שיהיה עם כולם, יהיה אתו. הסוף היה, שלאחר השחיטה הכללית, נורה ארבעתם: משה, אשתו, והבנים.

אמרתי לגוי, שאם לא הביא לי דבר ממלינוב, אין לי דבר. אך אל לו לדאוג, אחיי מסתתרים במקומות סמוכים ולהם יש מטבעות זהב רבים ודולרים, אקח אצלם. לא רציתי לספר לו על דבר הכסף והזהב שהיה אתי משום שפחדתי ממנו, היו מקרים שגויים שדדו את הכסף והרגו. הגוי היה מרוצה. למחרת סיפרתי לו שאשתי חלמה: בחלומה אמר לה סבה, יהודי בן תשעים ומעלה, הקרבן הראשון במרוויץ – הגוי הכירו היטב – שלא תלך מן המקום בו היא נמצאת עתה, משום שרק כאן נוכל להינצל. ולמשפחה שאצלה אנו שוהים לא יאונה רע. סיפרתי זאת, שאם ירצה לגרש אותי אוכל להשתמש בחלום.

ביום שישי, כ"ט בתשרי, היה הגוי סַלְדַטוּק במלינוב ושמע שם שהרגו את כל יהודי הגטו, ואם יתפסו יהודי מסתתר אצל מישהו יהרגו את שניהם, גם את נותן המחסה. הוא נכנס אלינו – היה לילה וכבר שכבנו – והורה לנו ללכת משם מיד! אשתי החלה לבכות, איך תוכל ללכת

מכאן לאחר חלום שכזה?! דבר לא הועיל, עלינו ללכת! הלכתי אפוא אל מכריי הגויים שעמם סחרתי תמיד, איש לא אבה להכניסנו.

שבתי אל אשתי ובני, אל סלדטוק, דרך השדות. ראיתי בשדה של הגוי שלנו מקום שהיה בו בור. היה זה שדה תפוחי אדמה. צמחו במקום מעט עצי ערבה. לקחתי בולי עץ והנחתי על פי הבור; עליהם הנחתי גידולי תפוחי אדמה ולא ניכר שיש בור במקום. נטלתי את אשתי ואת בני מן הגוי ונכנסנו לבור בשדה שלו. הבור היה קטן מאוד; ניתן היה לשבת בלבד, לא לשכב. היינו בבור שלושה ימים והגוי לא ידע על כך – הוא סבר שהלכנו אל אחר. את כל חפצינו השארנו אצל הגוי; לקחנו עמנו רק את הטלית ותפילין שלי ומעט מזון.

ביום השלישי הבחין הגוי בבור. הוא ניגש ופיזר את תפוחי האדמה, רכן מעט ושאל אותי מדוע לא הלכתי ממנו. השבתי שאשתי מסרבת ללכת בגלל החלום על סבא. הזמנתי מקום – נקבתי בשמו של גוי עשיר, ספקה קרביץ – ובבואי לקחת את אשתי, היא סירבה ללכת. בינתיים מצא חן גם בעיניו "מקום המגורים" החדש והוא אמר שהוא הולך להביא לי דבר-מה לאכול. סיפרתי לו שהייתי כביכול אצל אחי ולקחתי אצלו מאה רובל זהב ומיד מסרתי לו.

עוד באותו לילה בא הגוי שוב והביא אוכל. הוא סיפר שכאשר שמעה אשתו איך אנחנו שוכבים בבור היא מיררה בבכי והם החליטו להתקין למעננו מחבוא בסככה שבה אחסן את המכונות שלו. הלכתי אליו מיד ובמשך כל הלילה חפרתי את הבור; הוא היה גדול ושלושתנו יכולנו לשכב. על הבור העמסנו מכונות, מחרשות וחפצים אחרים ולא ניכר דבר. פתח הכניסה נעשה מעברו השני של הקיר, מקום בו עמדו הסוסים. שהינו שם. כל אימת ששמע שתופסים יהודים, היה בא אלינו ומגרש אותנו מן המקום. ואז הייתי אומר שאני הולך אל אחי לקחת כסף בשבילו ולסתום בזה את פיו. בצאתי הייתי נכנס אל מכר פולני, פרטון זיקופסקי, שם שמעתי חדשות על יהודים – את מי תפסו, מה המצב בחזית וכך הלאה. פעם, בשעה שהייתי אצלו, סיפר, שיום קודם היה אצלו נחום טייטלמן (עלה לישראל). הוא אמר שהוא יודע את מקום הימצאו, אך לא יספר לי; הפולנים ההגונים נהגו כך – לא סיפרו. ואז חזרתי "הביתה" דרך השדות.

לאחר הפסח בא אליי הגוי ואמר לי נחרצות, שעליי ללכת משם. כתבתי כבר שהייתי נותן לו מדי פעם חמישיות זהב, שקיבלתי כביכול מאחי, אך עתה היה לו עניין אחר: הפולנים, אמר, מתנפלים על האוקראינים, שורפים והורגים; הוא פוחד שייוודע שהוא מסתיר יהודים. השבתי לו שאשתי חולה, כשתחלים, נעבור אל אחי, אצל הגוי העשיר ספקה קרביץ. הוא המתין שבוע, ובא שוב ואיים שאם לא אלך ממנו יהיה עליו לעשות משהו. לאן הולכים? הרהרתי לי, שאדחה אותו ככל שאוכל, לדידי כבר הכול היינו הך – אם נלך, נמצא את מותנו, אם נשאר –יסגיר אותנו לגסטפו. כל יום היה בגדר מתנה.

בלילה יצאתי והתייצבתי לפניו כהולך למקום החדש, אך בבוקר חזרתי לבור. הוא נכנס בכעס: ושאל מדוע איננו עוזבים. סיפרתי סיפור חדש: הייתי אצל ספקה קרביץ, הסדרתי את המקום ובאתי לקחת את האישה – אך היא מסרבת ללכת, חלמה את החלום המוכר, שרק כאן תינצל; אם תלך מכאן יהרגו אותה. והרי לו אות שהחלום אמת: היא חלמה שדבר לא יקרה לגוי וזו הרי אמת, מכל המשפחות לקחו לעבודה בדומברובה, ורק בו לא נגעו. ושנית, אמרתי לו, היא הרי חולה – איך תוכל לעזוב.

שוב חלפו ימים אחדים. מדי יום היה בא לשאול לשלום האישה; הוא ציפה שתמות כבר. נודע לי על תכניתו, שהתכונן להרוג אותה – ממילא היא קרובה למות. בינתיים משכתי ודחיתי עד אשר פעם אחת נכנס השייגץ הבכור שלו לאורווה, גירש את כל הבהמות והסביר שהכפר עולה באש. האש כבר הגיעה אל השכן. לאחר מכן סגרו הגויים את הדלת מבחוץ על בריח ברזל. הבתים סביב בוערים, העשן חודר פנימה ואנחנו נעולים! לא היה ברשותנו דבר כדי לפרוץ בעזרתו את הדלת! התחלנו לצעוק ולהיפרד מן החיים. התחולל נס משמים – ביתו של בעל הבית שלנו לא ניצת! כשבא שוב, הסברתי שמשמעות הדבר שהחלום אמת הוא, החלום אמת. ביקשתי ממנו שירשה לי לחפור בור בשדה שלו, והוא הסכים.

בשבת לפנות ערב יצאתי אל שדה תפוחי האדמה שלו וחפרתי בור. הנחתי מעליו בולי עץ, ועליהם גרפתי אדמת תפוחי אדמה. שתלתי בה תפוחי אדמה והם צמחו; מבחוץ לא ניכר דבר. הבור היה גדול למדי ויכולנו לשכב שלושתנו בנוחות. דבר אחד חסר – משהו לאכול ולשתות, משום שכל הכפר נמלט לעיירות ורק מעטים נשארו.

נס נוסף, גדול: באותה שבת לעת ערב הבאתי אל הבור את אשתי ואת בני, ולמחרת, ביום ראשון, הוצת הבית, גם המקום בו הסתתרנו; חפצינו בלבד נשרפו, אלה שלא הספקנו להוציאם בלכתנו. בעל הבית כבר לא שהה אז בבית – הוא הלך לעיירה טרוביץ. לאחר השרפה חזר, חיפש את עצמותינו השרופות, ומשלא מצא, הלך לחפש בשדה. בשדה הפרטי שלו הבחין במשהו, משום שתפוחי האדמה מעל לבור עדיין לא נקלטו. הוא החל לצעוק: "פּאנְיֶה אנשֶׁלוּק, פאניה אנשלוק!" כך כינה אותי. זיהיתי את קולו, הרמתי תיבה קטנה וקראתי לו לבוא. הוא ניגש אל הפתח, וסיפר שחיפש את עצמותינו השרופות. ביקשתי ממנו להביא לנו דבר-מה לאכול ובעיקר מעט מים למען בני. הוא הבטיח לי למלא כד מים ולהשאירו במרתף האבן שלו, ושאבוא לקחתו בלילה.

בלילה, בלכתי להביא את המים, עמדו בדרך שקצים אוקראינים שארבו לפולנים שיבואו לתקוף את הכפר. השקצים תפסו אותי ושניים מהם שאת אבותיהם דווקא הכרתי, סחרתי עמם כל השנים, חבטו בי במידה כזו שסברו שאני כבר מת, והשאירו אותי מוטל על האדמה. אשתי בבור שמעה את זעקותיי למרחק של קילומטר. את זעקותיי שמע גם הפולני זיקובסקי שאליו הייתי בא לפעמים. הוא שמע את אנחותיי האחרונות.

שכבתי כך זמן ממושך והתאוששתי קצת. אזרתי כוחותיי, התרוממתי והתחלתי לחשוב היכן אני. ואז זחלתי ונכנסתי לתוך הדגן ובקושי גררתי עצמי לבור. מצאתי את אשתי ובני לבושים – הם רצו ללכת אל הגסטפו ולהסגיר עצמם במו ידיהם; היא האמינה שהרגו אותי. חזרנו כולנו לבור. שכבתי פצוע וחבוט ולא היה במה לחבוש.

ביום שני עם שחר שמעה אשתי את קולו של בעל הבית: "מנדלכה, מנדלכה!" לא אנשלוק. היא פתחה וקראה לבעל הבית. בראותו אותי הצטלב; חשב שאני כבר מת. הוא התפרץ עליי בצעקות בזה הלשון: "לך כבר מכאן, לא סיפרת לי שיש בסביבה יהודים עם נשק!" התחלתי לבכות, אינני יודע דבר על יהודים ולא על נשק.

הוא החל לספר לי מעשה שכזה: אתמול באו אליו שני שקצים, פאוול וואלוטקה, ואמרו לו שתפסו בשדותיו את מנדל אנשלוק והרגו אותו; ושהלכו למפקדה שלהם ודיווחו על כך. המפקד כעס עליהם על שלא הביאו אותו חי, שהרי אם הוא כאן, יש יהודים נוספים, והיו מאלצים

אותי לספר, הם הרי חותכים בבשר החי וחייבים לספר. המפקד ציווה עליהם ללכת לקבור את היהודי, פן ייוודע לגסטפו שלא תפסו אותו חי, ויגערו בהם מאוד. השקצים יצאו לחפש את המת, החלו לירות עליהם – ומי ירה אם לא יהודים? את גופת המת לא מצאו, מן הסתם, קברו אותו היהודים.

הסברתי שהיורים היו הפולנים, ששמעו את זעקותיי. והראיה, היכן היהודים שכביכול קברו אותי – אני הלא חי! הגוי שוב הורה לנו ללכת משום שהשקצים ימצאו אותנו. השבתי שלא נלך מכאן ונזהר. הוא אמר לנו, שיותר לא יבוא לכאן, הוא מפחד. זה היה ביקורו האחרון, הפולנים הרגו אותו. זה קרה בערב יום כיפור.

זמן קצר לאחר מכן. יצאתי בלילה מן הבור והלכתי אל אנדרי קרביץ להיוודע בדבר המלחמה ולבקש דבר מאכל; הילד ביקש פרוסת לחם. ניגשתי אל החלון, הקשתי. הוא ראה אותי והכניסני לביתו. כולם קמו ובכו כשהתבוננו בי. היה שם חתנו מן הכפר פֶדאיֶץ, מפקד בנדרובצים; נבהלתי מאוד. הם הבחינו בזה, הרגיעו אותי ואמרו לי שהוא לא ירע לי. בעל הבית ניגש אליי ואמר לי שרצונו לספר ולגלח אותי. פחדתי שמא ישסף את גרוני בתער, אך לא הייתה לי בררה. הוא סיפר אותי, נתן לי ארוחה טובה וגם נתן לי חבילת מזון נאה. סיפרתי לו מעשייה שאני אצל פולני הנעדר מביתו. הגעתי בשלום לבור, תארו לעצמכם את השמחה כשראו בני הבית לחם ומזון נוסף!

מאז ואילך פחדתי לצאת וזמן-מה הייתי יוצא לקטוף פרות בלבד – תפוחי עץ ואחרים, שצמחו בגנים סביב. אך רציתי לדעת מה קורה בעולם, והלכתי שוב באחד הלילות אל אותו גוי, קרביץ. כשהתקרבתי אל גנו הוא זיהה אותי ואמר שאיש מהם לא בבית, הם מפחדים; המשפחה נמצאת בדוברוטין. עם זאת נכנס הביתה והביא לי לחם וגוש חמאה ואמר שגוי בשם פטרו איוון, נמצא בביתו וגם ייתן לי אוכל. השארתי את הלחם והחמאה ונכנסתי אל פטרו; פטרו נתן לי לאכול, שמח בי אך אמר לי ללכת מיד. חזרתי אל קרביץ לקחת את הלחם והחמאה – הוא יצא לקראתי ואמר לי ללכת מיד ושלחם וחמאה אין לו כבר.

הבנתי מיד שקרה משהו. בקרבת מקום הייתה חלקת שדה ובה חיטה שטרם נקצרה – נכנסתי לתוכה והתחלתי לרוץ, יריות נורו בעקבותיי!

רצתי בצד המושבה הפולנית; לתוכה פחדו להיכנס. בקולוניה הפולנית חיכיתי כל הלילה וקודם שהאיר היום חזרתי אט-אט ובכפיפה אל הבור שלי. אשתי ובני חשבו שכבר הרגו אותי. מאז לא הלכתי לשום מקום – אם עשה לי ריבונו של עולם נס, לא נהרגתי, לא אלך עוד לשום מקום!

התקרב החורף – מה נעשה ללא מזון?! כל המושבה הייתה שרופה. נכנסתי לכמה בתים שרופים וליקטתי מהם תנור ברזל קטן, כמה סירים חרוכים והבאתי לבור. אספתי בשדה תפוחי אדמה ובצל, ובלילה, בחשכה, הייתי מבשל. היו 14 גפרורים בסך הכול – כל אימת שהיה עליי להצית אש, התפללתי שהגפרור הראשון יידלק; ואם בחוסר מזל, כבה הגפרור בכינו כולנו כאילו מת מישהו. ללא הגפרורים נגווע ברעב, לא היה איש באזור.

כעבור שבועות אחדים. יצאתי מן הבור בשלג חזק לפנות פסולת ולהכניס מעט שלג להמסה. בשהותי בחוץ שמעתי רעש מרחוק, על הכביש. שמעתי חיילים צועדים. שמעתי דיבורים אך לא ידעתי באיזו שפה, נדמה שאין זו השפה הגרמנית. בלילה זה לא ישנו; שרבבתי במקצת את ראשי מחוץ לבור. היום קרב. הבחנתי בשני רוכבי סוסים מתקרבים לכיוון הבור, כיסיתי את הבור והקשבתי – הם דיברו רוסית!

מרוב הפתעה צעקתי "טובארישֶׁטשי (חברים)!" והוצאתי את הראש. הם נבהלו וכיוונו אליי את רוביהם. קראתי אליהם: "אל תירו, אני יהודי! אתי כאן אשתי ובני!" הם הורו לי להרים ידיים, ירדו מן הסוסים, ניגשו אל הבור וראו את האישה ואת הילד ואותי בזקן ארוך. שאלו כמה זמן אנחנו בבור. כשאמרתי להם שאנחנו שוכבים כך תשעה חודשים, פרצו בבכי. הם אמרו עוד: "מה אתה עוד שוכב כאן, אנחנו הרי כבר שמונה ימים פה! לך למפקדה שלנו – הם הצביעו על הכיוון – הם יעזרו לך; עלינו להמשיך עתה בדרכנו". הם עזבו את הבור בוכים.

בינתיים יצאתי מן הבור לבדי. ראשית, הלכתי למקום בו הסתתר אחי גצל; ידעתי שהרגו אותו – אנדרי קרביץ סיפר לי על כך. גצל שהה בבקתת עפר ליד דוברוטין והרגו אותו. גם ידעתי שאחי "ידע" עוד לפני מותו על מותי. כאשר שני השקצים "הרגו" אותי שמע הפולני פרטון את זעקותיי האחרונות והוא סיפר לשייגץ של שאֶרֶק שאצלו הסתתר אחי; וממנו נודע לאחי.

הלכתי אל גוי זה. הכול שם היה שרוף ולא היה איש. החלטתי ללכת למפקדה, אולי תבוא משם עזרה כלשהי. בדרך פגשתי מכר פולני, כינוהו יארמאשקה השיכור. הוא ראה אותי ואמר: "בוקר טוב אדון מושקו"; הוא חשב שאני משה הסנדלר משום שהיה לי זקן כמו לו. במשך כל הזמן לא הייתה לי מראה ולא ידעתי איך אני נראה. לשאלתי סיפר לי יארמאשקה שאצל פולני מסוים בפנסקה-דולינה שוהים יהודים. בינתיים הגעתי למפקדה. תחילה נחשדתי בריגול. בדקו אף את זקני אם אינו מודבק. התחלתי לספר מה עבר עליי. מאות חיילים הקיפו אותי והקשיבו לסיפורי. אני עצמי נראיתי כאיש פרא. בינתיים הגיע קפיטן, פיזר את החיילים ותחקר אותי בעצמו. סיפרתי לו הכול. הוא בכה, נתן לי אוכל והורה לי להביא את אשתי ובני, אך אני הלכתי לפנסקה-דולינה לחפש יהודים.

הגעתי לבית מסוים וראיתי שלוש בחורות שהכרתין היטב; גדלנו יחד. היו אלה: רוחלה קוואסגאלטר, ליזה ברגר, ופרידה אחות של ז'אנקה גולדרייך. מבעד לחלון שמעתי אותן אומרות: "מין יהודי הולך אלינו". התפלאתי מדוע אינן קוראות לי בשמי, מנדל אנשלס? נכנסתי פנימה והן שואלות אותי: "דוד, מי אתה?" אני משיב: "ליזה אינך מזהה אותי?! רוחלה, פרידה אינכן מזהות אותי?!" אני פורץ בבכי ואומר שאני מנדל אנשלס. מתעורר בכי והן שואלות אותי מיד אם שיינדל חיה. סיפרתי הכול. הן נתנו לי לחם; אפו שם לחם.

הן גם סיפרו לי שאצל מֶסארקה ביער – לפי הידוע להן – מסתתרים בסקה של שוּע, ראובן גולדרייך עם ז'אנקה והילדים. מיד קמתי והלכתי אליהם. כשהתקרבתי – שוב אותן שאלות: "דוד, מי אתה?" מהם נודע לי שאחי גצל ופסיה והילד, חיים; גם אחותי בונה חיה. הם מסתתרים אצל פולני. השעה הייתה מאוחרת ואמרו לי להביא את שיינדל ואת הילד. ידעתי שהם ידאגו והלכתי לקחת אותם. כשהגעתי לבור כבר ירדה החשכה. נכנסתי וסיפרתי מה ראיתי ושמעתי. הילד ראה את הלחם ומיד חטף אותו אל מתחת לכותונתו מלאת הכינים ואמר: "איש לא יאכל מזה, רק אני לבדי".

נשארנו באותו לילה בבור. דווקא בלילה זה ירד שלג חזק ופרצה סופה אימתנית – כזאת לא היה עוד באותו חורף. יצאנו מן הבור והתחלנו ללכת – אשתי מתמוטטת ואיננה מסוגלת ללכת. הילד לא היה מסוגל ללכת מלכתחילה; נשאתי אותו בזרועותיי. נשאתי אותו קצת והנחתיו

ונשאתי את אשתי כברת דרך. כך התייסרתי עד אשר שהגעתי אל הדרך; חיילים שחלפו ריחמו עלינו והובילו אותנו אל מסארקה, מקום בו שהו יהודים מן העיירה. בבואנו כבר ירד הערב – היה יום שישי לפני ברכת ראש חודש שבט, 1944; שישי ראשון בעולם חדש!

והפגישה עם בסקה של שוּע ועם גולדרייך! לאחר 18 חודשים עם אשתי ובני בבית אחד! למחרת, שבת, השכם בבוקר, הלכתי למקום בו היו אחי ועוד שתי משפחות: של נחום ומנדל טייטלמן. אני נכנס ואומר "שבת שלום". והם שואלים אותי מיד: "מי אתה, דוד?" אחי ואחותי לא היו אז בבית. לשמע השאלה שוב פרצתי בבכי ולשוני אבדה לי – לא הייתי מסוגל להוציא הגה. רק בכיתי ובכיתי. הם מדברים אליי: "דוד, למה אתה בוכה?" – הם לא ידעו מי הבוכה. אחי נכנס ורואה שאינני מדבר רק בוכה – גם הוא לא הכיר אותי! הוא אומר אליהם: "אולי הוא אילם?" הם משיבים: "כשנכנס אמר שבת שלום" מתחיל אחי לדבר אליי: "אל תבכה, דוד, גם לנו אבדו משפחות ואיננו בוכים".

ועדיין לא הכיר אותי. הוא דיבר זמן ממושך עד שהתאוששתי ופלטתי צעקה: "אחי, אינך מזהה אותי?!" פרץ גוואלד גדול, זעקות: "מנדל, הרי הרגו אותך!" והוא מספר לי שהשייגץ של שארק סיפר על דבר מותי. הוא מספר איך הרגו את אימא ואת שני אחינו, הרשלה ויענקלה; זאת לא ידעתי כי אני הראשון מן המשפחה שהלך מן הגטו.

במקום זה היינו יחד שבוע ימים. לאחר מכן עברנו כולנו אל שדות הבור הצ'כים. שם פגשנו את אחי אשתי, יוסל וברל רבינוביץ וגם את שלמה של נחום-משה, שולֶק הלפרין [גלפרין] וטויבשה של הרב; משם עברנו לרובנה.

מתוך הפרק חורבן וכיליון, עמ' 358 – 369

מרים בארבר (בלינדר) לאן הולכים?

במלינוב ניהלנו חיים מהוגנים. אבי היה חייט והייתה לו קליינטורה מכובדת. אמי ניהלה את משק הבית בתבונה ובחסכנות. בפרוץ מלחמת גרמניה-רוסיה הייתי בקושי בת שלוש עשרה.

יוני 1941. מיד עם כניסת הגרמנים לעיירה התרגשו עלינו צרות גדולות שעצמו מיום ליום. הרג, מכות, קיצוץ זקנים ומעשי טרור אחרים היו מחזות של יום-יום.

לביתנו הקדימו הצרות לבוא, לקחו את אבי; למרבה הצער הוא לא שב עוד. אמי הפכה בלית ברירה למפרנסת המשפחה. הקצבת הלחם הייתה 90 גרם ליום, אף ילדים נאלצו לצאת לעבודה.

התחלתי לחפש אפשרויות לסייע במקצת למשפחה במזון, והלכתי לעבוד אצל איכר בשם גרבוביצקי. העבודה הייתה קשה, אך הייתי מרוצה, האיכר עזר לי בפרנסת הבית. כשהייתי מביאה הביתה את מעט המזון היה חג בבית. אמי ציפתה לשובי תמיד, והייתה ניגשת אל גדר הגטו כדי להבחין בי מרחוק.

מועד ההשמדה קָרַב. זכור לי שביום האחרון לפני הסגירה ההרמטית של הגטו, אספה אמנו אותנו, הילדים, חיבקה בחום ונשקה לנו; מעיין דמעותיה כבר יבש. זו הייתה פגישתי האחרונה אתה.

אצלי החלה סדרת הסתתרויות. נדדתי בלילות ממקום למקום; ביום היה בלתי אפשרי להסתובב ללא מעש. כך הגעתי ליער ופגשתי שבעה יהודים שהסתתרו בחֲפֵרָה. הם הרשו גם לי להיכנס ולהיות יחד עמם.

חורף. שלגים וגשמים. הבגדים מלוכלכים וקרועים כמעט לגמרי – דבר לא הזיק אז לבריאות. ובאותם לילות שוטטנו בין בתים שהיו בטוחים פחות או יותר וביקשנו דבר מאכל. באזור שלנו הייתה גם אוכלוסייה צ'כית, שהתייחסה אלינו בדרך כלל בסובלנות. הצלחנו לקבל מפעם לפעם מעט מזון. ביררנו והגענו למשפחות טובות שגרו במעבה היער – פרנקוב, טיחוב, האלאטקה ואחרים – הם סיפקו את צרכינו.

באחד הימים גילו אותנו ותקפה אותנו קבוצת בנדרובצים; מצאו אותנו לפי העקבות בשלג. הם התקרבו למאורה שלנו לחפש חפצי ערך.

משלא מצאו דבר הורו לכולם לשוב למאורה, רק אותי השאירו בחוץ. אחד מהם שאל: "אמרי את רוצה לחיות?" תשובתי הייתה: "אני עדיין ילדה, עוד לא הספקתי ליהנות מן החיים. יש לכם ודאי ילדים – וכי אינכם רוצים שילדיכם יחיו?" מילותיי השפיעו עליהם כפי הנראה והם הניחו לי. עוד הוסיפו לי כמה איחולים טובים והובילו אותי מן היער (הם לא ידעו שאני מכירה את הדרך היטב) ואף הזהירו אותי לא ללכת בצד האוקראיני אלא בצד הצ'כי כי האוקראינים יהרגו אותי.

הלכתי, לאן הולכים עכשיו? ובינתיים יורדת החשכה. התקרבתי לבית וזיהיתי שגרה בו משפחה צ'כית, שירץ, אצלה היינו מקבלים תכופות פרוסת לחם. הייתה להם בת, קז'יסיה, היא הכירה אותי, קראה לאמה וסיפרתי לה הכול, ומה קרה לנו. היא התפלאה מאוד שהבנדרובצים הניחו לי לחיות; פשוט לא האמינה שיכול לקרות כדבר הזה. היא הורתה לי להיכנס למתבן ולהתחפר בקש והביאה לי אוכל חם. כך היה במשך ימים אחדים עד שגילה אותי שם פועל שלהם, זר; נאלצתי לעזוב את המקום כדי לא לבגוד באנשים הטובים.

שוב הלכתי. לאן הולכים? ברוב ייאושי החלטתי לשוב למלינוב; לדידי הכול היינו הך. הלכתי בלילה והגעתי בשלום; רגליי הובילו אותי למשפחת גרבוביצקי שאצלה עבדתי עוד בהיותי בגטו. שוב מועקה – אם תראה אותי המשרתת הם לא יכניסו אותי מחששם מפניה. טיפסתי לבוידם לערמת השחת; הכרתי שם כל פינה. בבוקר כשבא המשרת לקחת שחת הוא גילה אותי והודיע לבעלי הבית. הם הורידו אותי בחשאי ונעלו אותי בחדר ונתנו לי אוכל. אך כעבור שבועיים אמרו לי שעליי ללכת, המשרתים שוב גילו אותי. שוב ללכת – לאן?

בלית בררה שבתי אל גברת שירץ הטובה. באתי לשם בערב ומיד פגשתי בגברת שירץ. הסברתי לה בבכי שאם לא תניח לי להיכנס אשים קץ לחיי. דבריי נגעו ללבה והיא הבטיחה לתמוך בי. הביאה לי מזון חם, הכינה לי אמבט חם ונתנה לי בגדים נקיים. שוב נשארתי אצלה.

כעבור זמן-מה ראיתי לפתע אישה זרה מביאה לי אוכל. נבהלתי מאוד אך האישה הרגיעה אותי ואמרה שהיא לוקחת אותי אליה ותחזיק אותי חופשייה. מרוב שמחה נשקתי לה בבכי. היא הציעה לכבס את בגדיי כדי לא להכניס מחלות לביתה הדל. סיפרה לי שהיא אוקראינית שנישאה לצ'כי.

נדברנו שאלך תחילה אל הגרבוביצקים במלינוב ואביא את בגדיי הנקיים. היא שכנעה את בנם של השירצים להוביל אותי בעגלה למלינוב; זה קרה בלילה. הגעתי בשעה של כפור גדול ודלת האורווה כבר הייתה נעולה. פחדתי להיכנס לתוך הבית – שמא יושבים שם זרים, נכנסתי לדיר החזירים; חם שם ובמשך הלילה ייכנס מישהו ואוכל לדבר עמו. דאגתי לי למעט קש אך לישון לא יכולתי. הקור היה גדול מאוד. החלטתי להעיר את הבחורים – ידעתי היכן הם ישנים. הם הכניסו אותי והכינו לי משכב על הארץ. בבוקר שוב הסתירו אותי ושהיתי שם שבועיים.

לקחתי מעט בגדים והלכתי אל גברת שירץ; היא הכניסה אותי מיד למרתף עד בוא הערב. אז באה בעלת הבית שלי לעתיד ולקחה אותי אליה באהבה. שמה היה טיחי. בעלה וילדיה אהבו אותי ועל אף עוניים סיפקו את כל צרכיי. הייתי מאושרת שם. הלכתי לעבוד אצל שירץ ואת השכר מסרתי להם.

עד אשר שחרר הצבא הרוסי את האזור. אז השתחררתי באמת. הלכתי לדובנה, שם מצאתי דודה שלי עם ילד ניצול בן שש. בדובנה שהיתי זמן-מה הכרתי שם את בעלי לעתיד ועליתי אתו לארץ.

מתוך הפרק חורבן וכיליון, עמ' 370 – 373

בתיה קופצ'יק (בלינדר) ילדה בסער

לחיות בין אנשים חיים דבר טבעי הוא, אך חיים בים של מתים, על כך לא שמע איש מכם. ואני דווקא מאלה שניצלו משהותם בין המתים. ככל שיראה הדבר נורא, עובדה היא, בגלל שהסתתרתי זמן-מה בין הקברים עם אחותי הבכירה חיה שהייתה בת עשר ועם אישה זקנה ממרוויץ, פריידה טייטלמן ושלושת נכדיה: ריקיל, מרדכי ומיה – ניצלתי. ברחנו ממקום מחבואנו בגטו למחרת השחיטה הגדולה. גורשנו באיומים מכל בית נוצרי, ובאין לנו מקום להסתתר בו מעיני הרוצחים, הוליכה אותנו פריידה טייטלמן דרך שוחות, שנחפרו עוד בזמן מלחמת העולם הראשונה, לבית הקברות של מרוויץ. היינו שם ימים אחדים (שבועות?). מדי ערב הייתה פריידה שולחת אותנו לבקש פרוסת לחם ומעט מים וכך היינו ניזונים שם.

לפי מה שמספרים לי עתה בני עיר מבוגרים, נהגה האישה פריידה להתפלל יום-יום בגטו ולבקש מאלוהים בדמעות חמות, שתובא לקבר ישראל; זו הייתה שאיפתה. בהיותה אישה זקנה חשה שלא תוכל לנדוד זמן ממושך בתנאים שהיו. היא הצילה שלושה נכדים ואותי ואת אחותי, כולנו היינו במחסה, מוסתרים היטב. בערב שלאחר השחיטה, בשעה מאוחרת, זחלה מתוך המחסה, לקחה עמה את הילדים שנותרו חיים, ואני בתוכם, ופנתה מיד לכיוון בית הקברות של מרוויץ. בכל מקום בו ניסינו לבקש עזרה סירבו לנו, במקומות אחדים אף איומו למסור אותנו בידי הרוצחים. בלית בררה נאלצנו להמשיך הלאה כדי שלא יחשוף אותנו אור היום, והאישה הזקנה פריידה הובילה אותנו מיד לשוחות, וכך היינו שם עם פריידה תחת השגחתה.

מסָכנה לסכנה

כל ערב השגנו בתחנונים מעט מזון אצל גויים טובים בסביבה. באחד הערבים כשנשלחתי לחזר על מזון ושבתי מאוחר יותר עם מעט נדבת מזון, לא מצאתי אותם שם. הייתה שעת ערב מוקדמת ונכנסתי אל המשפחה הנוצרית שגרה שם תמיד ושמרה על בית הקברות, לשאול על האנשים שלי. השיבו לי שאינם חיים עוד, יד רצחנית ירתה בהם, ולי הם מייעצים, בהיותי ילדה, לברוח משם. נראה שמי מן השכנים הלשין עליהם. איך קיבלתי, ילדה בת שבע, את הידיעה המעציבה, כבר

אינני זוכרת. דבר אחד הבנתי בשכל הילדה שהייתי, שאסור לי לשהות עוד בין קברי מתים, ועליי להסתתר מעיניים מרושעות.

בשעות הערב שוטטתי בחוסר מטרה, ונכנסתי למרוויץ לבית שכן, ביתו של מנדל טייטלמן. הגויים הכריזו עליי בצחוק, הנה צצה יהודיונת קטנה. ברגע זה הבחנתי שאחת מבנות הבית – שחשדי, חשד של ילדה מבגידה, נפל עליה – יצאה מן הבית צוחקת. בעודי עוקבת אחר צחוקם המרושע, יצאתי כעבור דקות ספורות מביתם ונכנסתי לבית יהודי נטוש, ביתו של דודי שעיה. שמעתי שמתחיל חיפוש אחריי וכל בני הבית שואלים ללא הרף: "לאן נעלם לפתע היצור הקטן?" לפי השערתי היא הביאה "מומחה" היודע לירות בקלות ביהודי, משום שהיא לא הייתה מוכשרת לשחוט עוף כזה, ואני הצלחתי לחמוק מידיהם.

עד היום לא אבין איזה כוח נסתר הגן עליי באותם רגעים מידיים רצחניות. מאין באה לי התבונה בגיל כה צעיר, להבין שעליי להימלט ממקום זה? הלכתי בכיוון לוצק, מבלי שידעתי לאן אני הולכת. במקרה פגשתי בדרך נדודיי, סמוך ליער, בדודני משה נייטר, מבוגר ממני, בחור בן שבע עשרה, הוא הכניס אותי אליו ליער שהסתתר בו במאורת שועלים.

לי נמצא מלאך מושיע, אך לא לדודני משה. היו לו קשיים אתי, הייתי עירומה ויחפה, רגליי הקטנות עטופות סמרטוטים, מלוכלכת מאוד ועם מחלת עור; הוא חש שסיכויי ההצלה שלו קשים עתה יותר. כבר הבנתי שאסור לבכות, ובעניין זה לא היו לו קשיים, אך פשוט הייתה לו דאגה גדולה יותר להשיג מזון ובגדים.

כעבור זמן קצר הוא כפי הנראה חש קשיים גדולים בגיני, ועלה בו רעיון לשלח אותי ממגוריו. הוא הסביר לי, ככל הזכור לי, שאני עירומה, יחפה וחולה, וחיי כאן בסכנה רבה. הוא גילה שיש בי כישרונות טובים אף שאני ילדה, לכן החליט לשלח אותי; בהיותי ילדה הסכנה קטנה יותר. הוא הוציא אותי ממחבואנו והוביל אותי אל בית, ואמר לי: "היכנסי אל הבית, הבטיחו לי שם להחזיקך אצלם".

אינני חושדת בו, עד היום, בשום כוונות זדוניות. ייתכן שראה שלפי מצבי הבריאותי, לא אחזיק מעמד לאורך זמן, ובלית בררה חשב שאולי ירחם מישהו על ילדה. נכנסתי אל הבית עם ההבטחה של משה,

ואמרתי שמשה אמר לי שיקבלו אותי אליהם. הם השתוממו, מי משה? מה משה? בלבם הרצחני לא היו רחמים עליי ומיהרו לגרש אותי.

ניסיתי את מזלי ונכנסתי לבית בו פגשתי אישה מבוגרת ואיש צעיר, אולי קרוב שלה. האיש העיף בי מבט, לא היה צורך לשאול הרבה; הוא זיהה בי מיד את יהדותי ודרש ממני לצאת מן הבית וללכת עמו. בקללות ונאצות ליווה אותי בדרכו לכלות אותי. הנוצרייה המבוגרת שפגשתי שם החלה להתחנן ולבקש מן הרוצח שלא יביא על ביתה חטא, ובעקבות תחינותיה הרבות, הסכים. הוא השליך אותי מן הבית בבעיטה. המשכתי בצעדים נמרצים ועברתי את הבתים הספורים של הכפר קרסנה-גורה, לא הכרתי את הדרך ונאלצתי לחצות זרם מים גדול. נרטבתי כהוגן. תשושה מאוד, רעבה ורטובה הגעתי לכפר השכן.

המלאך הגואל

נואשת וחסרת תקווה שוטטתי ללא מטרה. לא ידעתי היכן אני ובאיזה כפר אני נמצאת. צעדתי חסרת אונים לאור היום, כשאסור היה שיראה זכר ליהודי. בשעות הערב נכנסתי, ללא חשבון, רק כדי לנסות, לבקתה דלה וביקשתי פרוסת לחם. בשכל הילדה שהייתי, הבחנתי מיד מה טיבו של הבית, ורציתי לראות מה יהיה היחס אליי. הייתה בבית רק אישה בגיל העמידה. ביד אימהית חומלת נתנה לי מיד פרוסת לחם והזמינה אותי לאכול אתה את ארוחת הערב הדלה שלה. קיבלתי זאת בהכרת תודה. מבלי שביקשתי הציעה לי ללון אצלה. חשתי מיד ביחסה האימהי כלפיי. ביד אימהית רחצה בו ביום את פצעיי במים חמים, וכיבסה את מעט בגדיי הקרועים למחצה. זה חזר על עצמו מספר פעמים עד אשר ניקתה אותי מן הזוהמה והלכלוך, וריפאה אותי במשחת-סבתא פרימיטיבית ממחלת העור שלקיתי בה בשהותי ביער.

חשתי בידה האימהית בכל תחום והיא אימצה אותי כבת מתוך רצון טוב, ודאגה לי כאילו הייתי בתה. שכנים מרושעים, ודאי הסתכלו במבטים זועפים. אינני יודעת מה מנע מהם להסגיר אותי לממשל, כדי שיעשו בי מה שעשו בשאר היהודים; כוח נסתר שמר והגן עליי מרע. גם מי שנעשתה אמי הפגינה כלפיי נאמנות והגנה עליי, היה לי רושם שהיא מוכנה לעשות הכול ובלבד שתציל אותי.

חיי נכנסו למסלול תקין, כמעט שכחתי שלא כאן בית הולדתי. לקחתי על עצמי, בילדותי המוקדמות, חלק מן האחריות למשק הבית הדל, והושטתי עזרה לנותנת לחמי: רעיתי את פרתה ואת החזירון היחיד שלה, נסעתי אתה ליער להביא עצים לבישול ולהסקת בקתתנו הדלה, והתעריתי במשפחה. היא שינתה את שמי לוורה, מבקשת בזה לעשותני נאמנה לה ולכל מה שסביבה. בשל מסירותה אליי התחלתי לשכוח את מוצאי ובהבנה הילדותית שלי אף לא ייחלתי לטוב מזה.

השחרור ובעיותיו

זה נמשך עד שהממשל הנפשע נחל מפלה ועזב בחיפזון את השטח כשהוא נסוג לאחור בתחילת 1944. אף שהתעריתי מאוד אצל מגנתי, וכבר לא הרהרתי במשהו טוב יותר, החל מוחי הילדותי להרהר בשחרור מוחלט, ושאולי עוד אמצא מישהו ממשפחתי חי, ונוכל כולנו להודות למגנתי על המעשה הנאצל שלה.

לצערי הרב לא מצאתי עוד איש ממשפחתי האהובה. בביקוריי במלינוב חשפתי עצמי בפני כמה יהודים שניצלו בנס.

יד נסתרת החלה למשוך אותי חזרה אל המקור ואל המוצא שלי, מוח הילדה שלי התגעגע לשיבה. כשלייביש וינוקור בא, ומעשה שליט, פקד על מגנתי לשחרר אותי, ולקח אותי עמו, חוויתי למען האמת רגעים איומים של ייסורי מצפון, בהיותי אסירת תודה וקשורה אליה. כאב לי משני טעמים: מצד אחד נמשכתי אל שלי, מצד שני התקשיתי להיפרד ממצילתי המסורה שהגנה עליי באימהיות מכל רע, והייתי קשורה אליה בכל נימי נפשי. לאחר ימים אחדים במלינוב, פרצתי לא פעם בבכי שאני רוצה לחזור אל טיטקה. לא פעם החזירו אותי מן הדרך; מרוב געגועים יצאתי ברגל אל הכפר אל מצילתי.

במלינוב היו יהודים ספורים ולכל בית נספח ילד יהודי שנמצא. כך למשל אצל מנדל טייטלמן שהו שלושה ילדים, אצל מנדל שטיינברג היו כמה ילדים ללא הורים, גם אצל אחיו גצל היו ילדים; אותי לקחה משפחת גולדרייך. אף שהיו להם שני ילדים קטנים משלהם, לקחו אותי אליהם והעניקו בית אם עד שבאתי לישראל והפכתי עצמאית. לעולם לא אשכח את היד החמה שהושיטו לי.

המצילה שלי, ששמה ולדימיריץ, מן הכפר בויארקה שליד מלינוב, ומשפחתה, גם היא נקשרה אליי מאוד ובשהותי במלינוב הייתה באה אליי לא פעם מתוך געגועים. אני מודה, משפחת ולדימיריץ נטעה בי אהבה אליה שלא אשכח כל חיי. העזרה שהושיטו לי, היא חוב שלא ניתן לפירעון בשום אופן; אין תשלום על עזרה שכזו.

אין לי בעולם איש ממשפחתי. הידיים הרצחניות נטלו ממני בילדותי המוקדמת את אבי יצחק בלינדר, אמי פיני, סבתי, דודתי רוזה – שהתאלמנה מבעלה זליג מורוביצקי, מן הקרבנות הראשונים, בנה שנולד לאחר מכן בגטו, יעקב זליג. דודי שמעון, אשתו וילדיו ועוד רבים-רבים ממשפחתי, שלצערי אינני זוכרת את שמותיהם. הצלחתי להגיע לארץ ולבנות קן לעצמי, לבעלי גד קופציק, לבני יגאל ולבתי עינת, בקרב ידידיי ממרוויץ וידידיי המיוחדים משפחת גולדרייך.

מתוך הפרק חורבן וכיליון, עמ' 374 - 379.

רחל טייטלמן, חיפה **מן הימים ההם**

אף שזיכרוני נחלש, יש בי רצון לכתוב מעט זיכרונות על מה שחווינו, במיוחד אני עצמי. באחד הלילות נכנסה המשטרה הגרמנית והוציאה את אשר מן המיטה; הם לא הרשו לנו להצטרף על מנת לראות לאן הם הולכים. כשהאיר היום ויצאנו לרחוב, שמענו שלקחו הרבה צעירים, לאן – אין יודעים. חלף זמן עד שנודע שהם ברובנה והגרמנים שולחים אותם מדי יום לעבודה.

כך זה נמשך זמן-מה עד שפעם נודע לי שיעקב גולצהקר נסע לרובנה וכעבור ימים אחדים החזיר הביתה את בנו דוד, אך היה שם עדיין חתנו. התחלתי ללכת אליו ולבקש שיגלה לי את הסוד, איך עלה הדבר בידיו, אך ללא הצלחה. הוא הבטיח שאם יצליח לחלץ את חתנו, יספר לי הכול.

וכך היה. כעבור שבוע הביא את חתנו וגם מכתב מאשר, בו הוא מבקש להצילו בכל דרך שניתן. התחלתי לחפש אפשרויות לנסוע לרובנה. נקפו ימים אחדים עד שהשגתי גוי, הוא יכול לנסוע רק בשבת. מובן שהייתה זו בעיה גדולה לי ולאחותי חייקה, גם בנה היה שם. מיהרתי למרוויץ, אל הדוד חיים-מאיר, להתייעץ עמו. עצתו הייתה, שעל מנת להציל אדם מותר לנסוע גם בשבת. יעקב גולצהקר הסביר לי עם יש להיפגש, ואיך לבצע הכול.

בבואנו לרובנה, לאחר שכל הדרך איימה עלינו סכנת מוות, פגשנו את אברהם של חייקה, משוחרר, משום שהיה חולה. לבני אשר לא היו שום סיכויים להשתחרר, למרבה הצער הוא היה בריא לגמרי. רציתי גם לזכות במצווה ולהציל את ליפה הלפרין שגם הוא היה שם; משפחתו ביקשה ממני שאעשה למענו כל מה שאפשר, ואני הבטחתי. יכולתי לשחרר אותם באמצעות אישה שחיה עם המפקד הגרמני. הייתה בידי כתובתה ועמה היה עליי להסדיר הכול.

בבואי אליה, הודיעה לי שעליי לקבל פתק אדום מד"ר צייטלין, איש מזדקן. כסף היה לי במידה מספקת, אך למרבה הצער לא יכולתי לפעול דבר בעזרתו. הדוקטור אמר שלכסף אין עתה ערך, האדם נתון בסכנת חיים כל רגע, וחי בתנאים גרועים מאלה של העני שבעניים. התחננתי והסברתי לו שבהצלת ילד צעיר ממוות יינצל גם הוא ממוות. אמרתי

שלביצוע נחוץ שליח. הזכרתי לו שהייתי מאוד חולה, מאוד-מאוד חולה, ושיינצה מזליש הביאה אותי אליו, הייתה פציינטית שלו, והוא הציל אותי וכך הפך שליח; ורצוני שגם עתה יהיה לנו שליח טוב וייתן לי פתק אדום למען אשר. בעניין כסף כבר אינני זוכרת מה היה.

כשדמעות בעיניו נתן לי את הפתק ומיד הבאתי אותו אל האישה. היה יום שני, היא אמרה לי שלמחרת יוסדר הכול. זה עלה אלפים, אך היה לי די כסף. ביום שלישי הלכתי שוב אל הדוקטור וביקשתי פתק למען ליפה. סיפרתי לו שאמו אלמנה והוא המפרנס של המשפחה. וגם את זה הסדיר לי, ושוב הבאתי לאישה. עתה עליי לחכות ליום רביעי.

שהיתי אצל בתו של חיים נקונצ'ניק, נתונה במשך כל הזמן בסכנה, משום שמדי יום אמרו שבלילה תהיה אקציה כנגד היהודים הנותרים. בקושי זכיתי להגיע ליום רביעי וקיבלתי שני אישורי שחרור לאשר ולליפה. מסרתי לליפה את הפתק שלו ולאשר שלו. כבר הייתי מוכנה לנסוע הביתה, והנה אשר מאבד את הפתק שלו. ליפה נוסע הביתה, ואני נשארת שוב עם לא כלום! אני ממהרת שוב אל האישה ומספרת לה; היא שולחת אותי לאותו משרד, לקבל שם פתק שחרור שני. כיוון שכבר מאוחר, ואין מי שיחתום שם, עליי להמתין למחר; ובינתיים שולחים אותי למשטרה להודיע, אולי יתייצב מישהו עם הפתק. ואומנם ביום חמישי קיבלתי את הפתק – יהודי מצא אותו והביאו למשרד.

כך ניצלנו אני ואשר מן המוות הראשון. באותו לילה הרגו את כל מי שהיו עם אשר, בהם אנשי מלינוב רבים. למרבה הצער, אבד ליפה מאוחר יותר.

מתוך הפרק חורבן וכיליון, עמ' 380 – 382

לאה וינר-ליכטר, חיפה **במורא וסבל**

כשכבשו הגרמנים את עיירתנו מרוויץ היה אחי בצבא הסובייטי; למחרת בא – עלה בידו להימלט מן השבי. הוא בא אל אשתו שציפתה לילד. השמחה לא ארכה זמן רב.

החלו זמנים קשים. שלחו אנשים לעבודה והרגו ללא סיבה. מדי יום ביומו התרחשו טרגדיות. אוקראינים וגרמנים שיכורים ומתפרעים הסתובבו בלילות כשאקדחים בידיהם ושדדו מן הבתים מכל הבא ליד.

הריצו אותנו וריכזו בגטו. הצפיפות הייתה רבה. אימה אפפה את כולם פן ירו בנו. כל לילה היה תורן כדי להיוודע מתי באים אנשי האס-אס.

ב-29 בנובמבר 1940 [!צ"ל 1942], השכם בבוקר, שמענו גרמנים צועקים "לאוז!" [? ראוס! החוצה!] ידענו שבאו לקחת אותנו. כשנכנסו הגרמנים הביתה, הסתתרתי מאחורי הדלת; רציתי שיירו בגב. שמעתי כשהובילו את היקר לי מכל – את אמי; וגם אחרים. את רגעי האימה קשה לתאר. בלילה יצאתי ממחבואי. שערי הגטו הגבוהים היו פתוחים, הלכתי לשדות. התבואה כבר הייתה קצורה, הסתתרתי בשדה תפוחי אדמה. אינני יודעת כמה ימים שכבתי שם, הרעב והקור דחפו אותי להגיע אל הכפרים, בלילה כמובן.

העמדתי פני אילמת כדי שלא תסגיר אותי השפה. עברתי ממקום למקום תוך סכנת נפשות גדולה, הסתובבו בדרך שוטרים גרמנים ואוקראינים. כך הגעתי לכפר הצ'כי מאלין ופניתי לבית החולים שהיו נחוצים בו עובדים. כשנכנסתי אל הרופא, פרצתי בבכי מר, חשתי שכאן אני יכולה לגלות את סודי. הרופא שאל אותי בפולנית אם אני בהריון. השבתי לו שגרוע מזה – אני יהודייה. הוא יעץ לי ללכת מן האזור. למחרת כשעזבתי את הכפר, שרפו אותו הגרמנים; לא נתנו לאיש לצאת. הם עשו זאת משום שסמוך לכפר הרגו גרמני. לאחר מכן עבדתי בתור שיקסה במקומות שונים.

בתום המלחמה לא הייתי מסוגלת לנסוע לעיירה שלנו לראות את החורבן. אני ומשפחתי באנו לישראל דרך גרוזיה.

מתוך הפרק חורבן וכיליון, עמ' 382 - 383.

פרידה קופרברג, חיפה **אבדן הפליטים מסוקוליקי**

דוח קצר על סבלם הנורא ואבדנם של חקלאים יהודים שמוצאם מן הכפר סוקוליקי ליד טורקה ואשר נספו בכפרים שסביב מלינוב ובגטו של מלינוב.

בשני הכפרים סטומורגי והינצ'אוֶכה הסמוכים למלינוב גרו חקלאים יהודים. באפריל 1940 הועברו בכוח בידי הסובייטים מביתם בסוקוליקי הסמוך לטורקה, לאזור מלינוב שבו עסקו בחקלאות.

שלושה שבועות לאחר פרוץ מלחמת גרמניה-רוסיה, ביום ראשון 13 ביולי 1941. זה היה י"ז בתמוז, יום צום אצל היהודים, באותו יום היה הצום כפול משום שהשלטון עבר לידי הגרמנים. בהנחיית הפולני זלבסקי בא הגסטפו באותו יום ראשון מדובנה לסטומורגי. הם פרצו לבית יהודי שבו גרו שתי משפחות וגירשו בכוח ובמכות את כל האנשים לגינה, שם ירו בהם אחד-אחד. אחרונה נורתה אשתו הצעירה של משה פיילֶר שהייתה בהריון מתקדם. נהרגו אז משה פיילר, אשתו ואמו; אסתר ושמואל זינגר, רויזה זינגר, לייב פראם ועוד נער זר.

לאחר מכן פרץ הגסטפו לבית וולף קלר. וולף קלר היה יהודי למדן שישב על הגמרא; ארבעת בניו הלכו בדרכי האב. אנשי הגסטפו גירשו את וולף קלר וארבעת בניו ועוד שני יהודים, משה גֶלְמָכֶר ומודיל פראם, וגם את הרב גורדון ממלינוב שעשה שבת אצל וולף קלר. גירשו אותם סמוך לבית שלידו היו מוטלים ההרוגים והורו לקרוביהם ושכניהם להעמיסם על עגלה ולהובילם אל בור. הם הלכו בעקבות העגלה עם ההרוגים עד קוּצה שלפני מרוויץ, שם היה זה מכבר בור פתוח; ושם נאלצו היהודים להשליך את ההרוגים לבור. לאחר מכן ירו ברב של מלינוב וגם הוא נפל לתוך הבור. את וולף קלר וארבעת בניו: בריש, משה, הירש, ושמעון, ושני קרובים נוספים, משה גלמכר ומודיל פראם, לקחו הגסטפו עמם לדובנה והשליכו אותם לכלא והרגו שם את כולם. יתר יהודי סטומורגי הובלו באותו יום במכות בידי מחלקה אחרת למלינוב, שם הציבו אותם לעבודות שונות. המקרה המזעזע של 13 ביולי נשאר חרות בלב. כעבור שנה נספו שרידי יהודי סטומורגי והינצ'ארכה בגטו מלינוב.

מקרה שני שהתרחש בכפר הינצ'ארכה סמוך למלינוב. זמן קצר לאחר שהגרמנים נטלו את השלטון בא הגסטפו אל משפחת גֶלובטֶר: אב, אם, ושני נערים עדינים, הובילו את שני הבנים לגינה והורו להם לחפור קבר, העמידו אותם לפני הבור וירו בהם והם נפלו לתוך הבור. בערב הלך אביהם לכסות את הבור בעפר ושמע את קול בנו: "אבא אני עוד חי!" הוא הוציא את בנו יוסף, שהיה פצוע קשה, מן הבור. האב הוביל אותו לדובנה לבית החולים. הוציאו כדור מצווארו, כדור נוסף היה תקוע בגבו. יוסף גֶלובטֶר חי לאחר מכן עוד למעלה משנה. ראיתי אותו בגטו מלינוב שבו נספה עם הוריו.

רצוני להזכיר ניצולים יהודים: שלמה ברייר וילד בן שש נפטרו משחפת ארבעה חודשים לאחר השחרור; הם לקו במחלה בבונקר שבו ישבו. גם ליאון קופרברג זכה להגיע ליום השחרור, הסובייטים מצאו אותו כשיר לשירות צבאי והוא מת מות גיבורים ליד ליבובה, ליטא, ב-23 בינואר 1945.

מתוך הפרק חורבן וכיליון, עמ' 384 – 385

בוניה אפשטיין, חיפה **להיות נע ונד באסון הגדול, מעדות ביד ושם**

בגטו מלינוב

כל החורף הייתי בבית. לאחר הפסח ראיתי שצפויים ימים רעים ויש לפעול על מנת להינצל.

במשך שנים סחרנו עם פריץ, ואסקה פאהלוק ניקולייב. אני ושני אחיי יוקל והרשל, קמנו והלכנו אליו, התייצבנו לעבודות שדה. היו שם יהודים נוספים.

ביום ראשון של שבועות, אולי ביום השני (אינני זוכרת), ניתנה פקודה שעלינו להיכנס לאלתר לגטו במלינוב. (הערת ביניים: כמה יהודים היו במרוויץ? אינני זוכרת במדויק. הייתה זו עיירה קטנה. היו כ-100 משפחות. מלינוב הייתה עיירה גדולה יותר, ובה משפחות יהודים רבות יותר). גירשו אותנו לגטו. משפחתנו – אמי, שני אחים ואני – שוכנה עם היודנרט, אנחנו בחדר אחד ובחדר השני – היודנרט.

בכניסתנו לגטו, הסתובבו גרמנים ושדדו מן היהודים כל מה שהיה להם: תפוחי אדמה, קמח, שמן וביגוד. גם אלינו נכנסו ורצו לשדוד, התנגדתי ולא הרשיתי. זה היה צבא הונגרי; ואכן, מאתנו לא נלקח דבר.

אמי נשארה בגטו ואני ושני אחיי המשכנו לעבוד מחוץ לגטו אצל הפריץ ואסקה פאהאלוק. לשבת הייתי באה הביתה אל אימא. פעם, חשקה נפשי לראות את אמי באמצע השבוע, ובאתי הביתה. שני אחיי נשארו בעבודה בכפר פאברֶדוב.

היודנרט שיחד את האוקראינים כדי שיודיעו על מועד השחיטה. היה ראש חודש אלול. הם ערכו ניסוי, לראות לאן ימלטו היהודים. באמצע הלילה, בערך בחצות, באו האוקראינים והודיעו ליודנרט שהלילה ישחטו את כל העיירה, וכל הרוצה יכול לברוח. הם ישאירו את השערים פתוחים.

לקחתי את אמי והלכנו. סבתי גרה בקצה הגטו, בדיוק ליד הגדר שהייתה גבוהה מאוד. לסבתא היה גן גדול, במשך כל הלילה שכבנו מסתתרים בין העצים. חשבנו שכאשר נשמע משהו, נקפוץ מעבר לגדר

ונברח. לבסוף: האיר היום ודבר לא קרה. היהודים חזרו לבתיהם בגטו. כאמור, הם רצו לראות לאן ימלטו היהודים. פשוט שמו את היהודים לצחוק.

המשכתי לעבוד בפאברדוב. ביום הראשון של ראש השנה עבדתי, היה זה יום שבת. כיוון שלמחרת היה יום ראשון, השבתון של הגויים, שלחו אותי הביתה. גם ביום כיפור באתי הביתה. בסוכות באתי למחרת. היה זה סוכות האחרון בו הייתי יחד עם אמי ואחיי.

חופרים בורות...

לאחר סוכות הלכתי לעבודה ואמי נותרה לבדה. זה היה יום שני של חול המועד סוכות, הייתי בשדה ועבדתי. הלב מר זועף. העפתי מבט – אמי באה! היא הייתה מבוהלת מאוד.

"אימא לשם מה באת?" שאלתי אותה.

"בתי – אמרה – חופרים כבר בורות בעבורנו".

היא לא הביאה עמה דבר. אותה שעה עסקה בהכנת מחמצת כדי לאפות משהו, היה ערב הושענא רבה. הניחה את המחמצת וברחה. האדם הרי פתי, כל זמן שהוא חי הרי הוא רוצה לאכול. שאלתי אותה:

"אימא, למה לא לקחת אתך משהו?"

בערב קמתי והלכתי לגטו. לא מיד נכנסתי לגטו, הלכתי למרוויץ, לנתי שם אצל גוי ובבוקר הלכתי למלינוב לגטו. נכנסתי הביתה ועמדתי לאפות, סיפרו לי שיש כבר הרוגים. מי שרצה לברוח מן הגטו, ירו בו במקום. בהרוגים שני בניו של טייטלבוים [! טייטלמן].

נשים שאלו אותי לשם מה באתי דווקא עכשיו, כשכל הזמן אני מחוץ לגטו. השבתי להן, שמן הסתם נגזר שאלך לשחיטה יחד עם כל היהודים. המשכתי לאפות, אך הייתי עצבנית מאוד. מה שהיה בבית הכנסתי לתנור והבערתי.

יצאתי לגטו. ראיתי ושמעתי שהמהומה גדולה. האנשים מבוהלים, מקוננים ובוכים. ניגש אליי חצקל ליבר ואמר:

"בוניה, הרי יש לך תעודה, לכי. העמידי פנים שאינך יודעת דבר".

הבנתי שעצתו טובה. כך או כך הריני נידונה למוות; למה לי ללכת למוות עם כולם, לעמוד בשורה ולהמתין שיירו בי? אלך לשער, יירו בי מיד ולא יהיה עליי לראות איך יורים באחרים. גדשתי שני סלי מזון. לבשתי סוודר צהוב ועליו שני טלאים צהובים (לבשתי את הסוודר הצהוב על מנת שלא יבחינו בטלאים) ומטפחת על הראש. הטלתי את הנעליים על כתפיי ופניתי לצאת מן הגטו. עמדו הגרמנים והאוקראינים ולא זיהו אותי. הם חשבוני לשיקסה.

כך יצאתי מן הגטו. כשהגעתי לגשר מחוץ למלינוב, הופיע פולני והעלה אותי לעגלתו. הוא שאל לאן אני צריכה, השבתי שאני לפאברדוב. הוא אמר לי לנסוע אתו לסמורדוב, כי יורים בכל היהודים. חופרים בעבורם בורות. אך אמי הייתה שם וגם היו לי מקומות מחבוא מוזמנים, לכן לא רציתי לנסוע אתו. הוא הביא אותי עד פאברדוב. בבואי פגשתי את אמי ושני אחיי; חכינו לרדת הלילה. היו לנו מקומות מוזמנים אצל גוי בדוברוטין. אחי הבכור הרשל נשאר אצל גוי בפאברדוב (בתשלום כמובן), גם אמי נשארה משום שלא ידעה לשחות; על מנת להגיע לדוברוטין היה צורך לחצות בשחייה נהר. נפרדנו, ואני ויוקל חצינו את הנהר בשחייה בלילה.

מחפשים מסתור אצל גויים

הגויים בכו על אסוננו הגדול. הנחנו את בגדינו על הראש וחצינו את הנהר בשחייה. בצאתנו מן המים התלבשנו והלכנו אל הגוי שאצלו הזמנו את המקום. הגוי כבר הכין למעננו מקום בערמת שחת. זחלנו שנינו לתוכה ושם לנו בלילה.

עם שחר חזר אחי יוקל לפאברדוב כדי להביא את אימא. זה היה יום ראשון של שמחת תורה. הוא לקח אותה בלילה. היה עליהם לעשות עיקוף של 15 ק"מ, לנסוע מפאברדוב סביב-סביב.

יוקל ואימא באו לדוברוטין בשמחת תורה בלילה. למחרת הודיעו לנו הגויים לפנות את המקום; אין להם מקום בשבילנו והם מפחדים. באותם ימים ספורים הפכה אימא מתה למחצה. בבואה יצאתי מן המאורה. התבוננו זו בזו ולא יכולנו להוציא הגה. לאחר שהודיעו לנו

הגויים שאין להם מקום בשבילנו, היה על יוקל להחזיר את אימא לפאברדוב מקום בו שהתה קודם.

בכפר דוברוטין, במאורה אחרת, נמצאו אחי גצל, אשתו פסיה ובנם בן הארבע. בלילה הלכנו לחפש מקום אחר. אחי מצא מקום אצל ריצאוויוק, גוי טוב לב ועשיר. הוא הכניס אותנו אליו. עליי לא ידע. הוא ידע רק על שלושה אנשים. הוא הכניס אותנו לעלייה באסם שם שכבנו לנו. אותי כיסו בקש כדי שלא יבחינו בזמן העלאת האוכל שיש אדם רביעי. (הערת ביניים: מה שם הכפר? – פנסקה-דולינה).

הגוי החזיק אותנו אצלו ימים אחדים עד לשחיטה שהייתה ביום שישי. הגויים נסעו למלינוב לצפות בהריגת היהודים, יום חג גדול עבורם.

ביום רביעי בלילה בא אחי יוקל ולן עמנו. ביקשנו ממנו להיות יחד אתנו. הוא סירב משום שכבר היה לו מקום להסתתר בו, אצל ואסקה פאהאלוק. היו שם עוד עשרים יהודים.

כאמור הייתה ביום שישי השחיטה של יהודי שתי עיירות, מרוויץ ומלינוב, והגויים נסעו לחזות בחג הגדול. גם איוון, חתנו של ריצאוויוק, הגוי שלנו, נסע (אינני זוכרת מה שם משפחתו). בדרכו ראה שהובילו לשחיטה את אחי הרשל שהסתתר במרתף. אחי החליף ברכות עם הגוי. בשובו סיפר לנו. הוא עצמו היה גוי הגון מאוד.

בשבת בבוקר באו אורחים אל הגוי. כולם התלוצצו על הירי ביהודים: "זה שכב ורגליו למעלה וזה רגליו למטה". שכבנו והקשבנו לדברי הגויים. חלילה לנו לבכות או להיאנח, גם אנחנו היינו נידונים למוות.

בשבת לעת ערב באה בתו של ריצאוויוק ואמרה לנו שאינם יכולים להחזיק בנו עוד ועלינו ללכת. בדרשה שנישאה בכפר אמרו שמי שיסתיר יהודים, יירו בו מיד יחד עם היהודים.

ממשיכים לנדוד

לא הייתה לנו בררה, אחי גצל לקח את הילד בזרועותיו והלכנו. ירד גשם ואנחנו הלכנו. איש מן הגויים שגצל נכנס אליהם לבקש שיכניסו אותנו, לא הסכים. האיר היום. בראותנו שאין בררה אחרת נכנסנו

לתוך בקתת עפר של גוי, כלומר אני, גיסתי והילד. גצל המשיך הלאה לכפר לחפש לנו מקום.

מן ההליכה במשך הלילה היינו עייפים ביותר. ירד גשם שוטף. נרדמנו. אצל גוי זה שהו 15 יהודים, בהם אחיה של גיסתי פסיה, שרוליק ווארצל, אשתו איטה ושלושת ילדיהם – פֶטה (הבכור), לאה וזליג. המשפחה השנייה היו – פרידה, אחותה של איטה, וחתנה פסח ליצמן; והיו נטע רייכמן, בתו ברכה, בנו מרדכי וגם הבת הבכורה מֶמְצי.

לא התראינו. העברנו את הלילה ואת כל היום בבקתת העפר. בלילה בא אחי ואמר שמצא מקום. לקחנו את הילד ויצאנו לדרך. באנו לכפר, לא רחוק מדוברוטין. שם הגוי דימיטרי. הוא הכין לנו מחילה בערמת שחת שלתוכה לא יכול להיכנס אפילו אדם אחד, ונכנסנו ארבעה אנשים. שכבנו מכווצים. מילא אנו המבוגרים, ידענו שעלינו לסבול מחסור אך הילד רצה לאכול, רצה לראות ציפורים עפות; הוא החל לבכות. משהחל הילד לבכות בא הגוי ואמר לנו לצאת; אותי רצה להשאיר אצלו.

לאחי לא הייתה בררה, אומרים לו ללכת – הוא חייב ללכת. הוא, אשתו והילד הלכו; אני נשארתי. הגוי העלה אותי לבוידם קטן במקום שהיו בו החזירים. הייתה אתי אדרת שער; שכבתי מכורבלת בה. מלאכתי הסתכמה בבכי, בכיתי ביום ובלילה. הגויה הייתה באה פעמים אחדות לתת לי משהו לאכול, ליתר דיוק, לא הייתה מטפסת אלא משליכה את המזון למעלה.

שהיתי אצל הגוי שבועיים. במשך השבועיים קיבלתי מראה של מת, הייתי מתה למחצה. ביום ראשון עלתה הגויה והורתה לי לצאת, כי אמרו בדרשה בדוברוטין שאם ימצאו יהודי אצל גוי, ישרפו את הגוי יחד עם היהודי; הם פוחדים. לא הכרתי את הכפרים ולא ידעתי לאן ללכת. התחננתי שימתינו לפחות יום נוסף, כמו בתחושת לב מוקדמת.

בא אליי אחיין של הגוי שאצלו הסתתרו חמישה עשר היהודים (שכבר מניתי) והציע להסתיר אותי, בתנאי שאחיה אתו, אחי גצל הסכים. אמרתי שטוב בעיניי המוות מיד, ואינני רוצה לחיות עם גוי.

באותו יום ראשון בערב, כשאמר לי דימיטרי לצאת, שמעתי שהגוי שם. הייתי לבד בבוידם, התייראתי פן יעלה הגוי אליי. לצעוק אינני יכולה,

אני הרי בידיו והוא יכול לעשות בי כרצונו. נשארתי שוכבת אחוזת אימה. אינני יודעת אם ישנתי או התעלפתי. שמעתי צועקים "בוניה". חשבתי שהגוי קורא לי. התעוררתי משינה או מעילפון – אני מעיפה מבט, אחי גצל עומד לפניי. מיררתי בבכי. אחי קרא לי לבוא אתו, יש לו כבר מקום לכולם.

אחי הלך למקום הקודם אצל ריצאוויוק, שבו היה עם אשתו ובנו. לאחר מכן מצא מקום בפנסקה-דולינה אצל הפולני שארֶק, ושילם לו תשלום נכבד. הלכנו יחד אל ריצאוויוק לקחת את אשתו ואת הילד, ופנינו ללכת אל שארק. באנו אל שארק בראש חודש כסלו. שרר קור אימים. שארק הכין לנו מקום בערמת שחת, המקום היה גדול. היה לנו קר מאוד. מיד הכניסו אלינו קומקום תה והתחממנו.

למחרת בלילה הלכתי עם אחי לקוּצה מקום אליו הובלנו את חפצינו. הבאנו כלי מיטה – שמיכות צמר גפן וכרים. שכבנו בערמת השחת מתחת לשמיכות, ועדיין היה קור אימים. החזקנו מתחת לשמיכה בקבוק מים למען הילד – הוא קפא. ושארק אמר שיכין למעננו מקלט.

בלילה יצאו אחי גצל ובניו של שארק והכינו מחסה. היכן? הם חפרו בור ברפת הפרות, כיסו אותו בלוחות עץ, על הלוחות הניחו קש, על הקש אדמה ועל מצע זה עמדו הפרות. הכניסה הייתה דרך האבוס שבו נתנו לבהמות מזון. היה לנו שם טוב מאוד. הם האכילו אותנו היטב. אנשים טובים מאוד, גילו השתתפות רבה בסבלנו. בעלת הבית, אשת שארק, אמרה שעלינו לאכול היטב כיוון שאנחנו יושבים בקביעות ללא אוויר. קיבלנו פעמיים ביום בשר חזיר, חלב ושמנת – המזון הטוב ביותר. גם שילמנו היטב. העברתי את מרבית הרכוש שהיה אצל ואסקה פאהאלוק; היה לי גם קצת אצל גויים אחרים.

בשורות איוב

כאמור היה לנו טוב, המזון היה משובח, ומה יצא מזה? אבל גדול ירד עלינו. שמענו שהרגו את יוקל ועוד עשרים יהודים. סיפרו גם שהמפקד האוקראיני של מלינוב הפשיט את יוקל. יוקל נעל מגפי קצין. היה ברשותו זהב, המפקד לקח אותו ממנו וירה בו.

באחד הלילות אמר אחי גצל, שילך אל הגוי לקחת מעט חפצים. אשתו פסיה הלכה אתו. אני נשארתי עם הילד. לילה, גצל ופסיה לא חזרו.

שכבתי ובכיתי והתפללתי לשובם של האם והאב אל בנם הקטן. הם חזרו עם שחר וחדשות מרות בפיהם:

בבואם אל הגוי, קיבלו בשורה רעה ביותר. הרגו את חמישה עשר היהודים שסיפרתי עליהם. הרגו את שרוליק ווארצל, את אשתו איטה ואת שלושת ילדיהם. נטע רייכמן ניסה לברוח, ירו אחריו ופצעו אותו; בנו מרדכי נשא אותו על גבו. את מֶמְצי לקחו האוקראינים למפקדה שם החזיקו בה שלושה ימים. התעללו בה כהוגן, עשו בה כרצונם ולאחר מכן ירו בה. הובילו את כולם למלינוב, שם הם קבורים.

כעבור שמונה ימים שוב שמענו בשורה קשה: יוסל פלדמן, אשתו אניילה, אחיו מוטל שנמלט מן השחיטה, וילדה בת שנתיים וחצי, האלינה, הסתתרו. הילדה הציקה מאוד, רצתה להתרוצץ בחוץ, רצתה אוכל ובכתה. הם פחדו שבגלל הילדה יהרגו אותם. שילמו כסף רב לפולני זרמבה על מנת שיעביר את הילדה לקיוורץ, שם הייתה לו משפחה. לאחר מכן הורה להם זרמבה ללכת משם משום שבאו לחפש יהודים. אותם לא גילו אז. שלושת האנשים קמו והלכו אל גויה אלמנה ליד דוברוטין, שהכניסה אותם לביתה. הם שילמו לה כסף רב. היא העלתה אותם על גבי הקמין ואמרה שתכין עבורם מקלט. חלפו ימים והגויה לא הכינה את המחסה. הם שאלו מדוע; והיא השיבה שתעשה זאת בו-ביום. היא הגישה להם אוכל, דייסת שעורה, והלכה.

היה ערב. לא חלף זמן רב ובאו שוטרים אוקראינים, פרצו את הדלת, הניחו במרכז הבית אלומת חציר והציתו אותו. הם ניגשו אל הקמין והורו ליהודים לרדת. הבית כבר היה מוקף שוטרים אוקראינים. הפלדמנים סירבו לרדת. יוסל קפץ מבעד לחלון, מיד פיצחו את ראשו. אשתו אניילה ומוטל, אותם הורידו השוטרים מן הקמין. על איוון, חתנו של ריצאוויוק, הוטל להובילם למלינוב.

בדרך הוציאה אניילה מטפחת ועטפה את ראשו של יוסל, דמו שתת (הגוי סיפר לנו זאת לאחר מכן). איוון ידע שהילדה לא אתם וידע היכן היא נמצאת. הוא היה חכם מאוד ולא אנטישמי. בלי מילים הבין את כוונת אניילה כששלפה תמונה ומטפחת ונתנה לו כאומרת: בתום המלחמה, שימסור לילדה, מזכרת. בה עצמה ירו במלינוב, קברו אותם יחד עם משפחתם, ווארצל (מאותם חמישה עשר).

אנחנו, בשהותנו בבור, חיינו מחלומות. מה שחלמנו בלילה סיפרנו בבוקר. פעם בא אליי בחלומי הרב של מרוויץ וספר תורה בידיו. לספר התורה היו אותיות זהב. הרב צעק בקול: בוניה בחרי לך אות, כדי לידור נדר (הערת ביניים: מה שם הרב? אינני זוכרת).

בבוקר סיפרתי את חלומי לאחי ולגיסתי. הוספתי: "ריבונו של עולם, אינני יודעת אם אשרוד, אך אם אשרוד – אני נודרת להציל את בתו של יוסל פלדמן, שלא תישאר בידי גויים".

מריבות בין פולנים לאוקראינים

שהינו אצל שארֶק תשעה חודשים. החלה תקופה קשה מאוד. האוקראינים והפולנים החלו לשרוף אלה את אלה. הפולנים של פנסקה-דולינה נסעו ללוצק. אנחנו נשארנו בבור, הרי לא היה לנו לאן לנסוע. גם שארק והשקצים שלו נשארו עדיין.

כל לילה היה אחי גצל עולה לבוידם להשקיף. כשישרפו את משקו של שארֶק, ניאלץ לברוח כדי להינצל. באחד הלילות לאחר שבועות, בא גצל בריצה וצעק: "אנחנו עולים באש! תנו לי את הילד!"

ישנו. אחזנו בילד שהיה עירום ומסרנו לגצל. גיסתי הייתה חולה ולא הייתה מסוגלת לזוז. גבה כאב, היא סבלה מלומבגו. הייתי צעירה, בזריזות ארזתי את צרורי ועליתי. ראיתי שביתו של שארק כבר עולה באש. מיהרתי למחסה והתחלתי לצעוק: "פסי בואי מהר אנחנו בוערים!" בכל כוחותיי הוצאתי את גיסתי מן הבור. ללכת כבר לא יכולנו. בקשיים מרובים יצאנו מן הבית שבער. היו גם יריות.

אילו ידעו שאנחנו יהודים ודאי היו יורים בנו, הם לא ידעו. זחלנו אל השדות. היה ערב איום. כל הכפר בער. שכבנו בשדה, מסתתרים יחד עם שארק ובניו. גיסתי מיררה בבכי; היא לא ידעה היכן בעלה ובנה, ואמרה שבלעדיהם אינה רוצה לחיות עוד. אנחנו מעיפים מבט: אדם הולך. ולאדק (בנו של שארק) התנער ורצה לירות בו. אמרה גיסתי: "אולי זה גצל?" זה היה גצל עם הילד. אין לתאר את מראה הילד. גם אחי היה מת למחצה מאימה.

לא היה לנו מקום לשהות בו. כאן לא יכולנו להישאר עוד. בלילה הלכנו לשדות של בראקֶוו. שכבנו בתוך הקמה שמונה ימים. ביום להט

החום בלילה היה קר וירד גשם. הזנו את עצמנו בתבואה. שתינו מים ירוקים מעופשים מן השלוליות שהיו מלאות צפרדעים.

אירועים נוספים

ראינו שאיננו יכולים לשאת עוד את הסבל. התעלפתי. אמרתי יהיה אשר יהיה; שיהרגו אותי. קמנו וטיפסנו לבוידם של גוי. הגויים, אוקראינים, נעדרו, הם נסעו משם. שכבנו בבוידם. השכם בבוקר הייתי יורדת, קוטפת דובדבנים ירוקים חמוצים ומתוקים וחוזרת. זה מה שאכלנו וקינחנו בכד מים. הגויים שבו לבתיהם; גם הגוי שבבוידם שלו שכבנו. הוא הכין עבורנו בור והמשיך להחזיקנו אצלו.

בשנת 1943 בחורף (אינני זוכרת את החודש), לאחר הכפור הגדול, החלה תקופה רעה גם לאוקראינים. פשטו על דוברוטין. הגויים עשו מקלטים גדולים. הכניסה והיציאה הייתה בשדה. גם הם שכבו בבורות כמונו. אשתו של איוון ירדה ושהתה יחד אתנו בבור. את איוון עצמו לקחו הגרמנים.

למטה בבור לא ידענו מה קורה למעלה. לפתע שמענו דפיקות. חשבתי שהולמים במקלט. התברר שהגרמנים צדו עופות וערפו את ראשיהם בדיוק על גבי האבוס. חשבנו שגילו את הבור שלנו ומחפשים אותנו. אחי גצל נפרד מאתנו, אמר שרצונו שהכדור יפגע בו, קודם שיפגע בילד. חלף זמן-מה ותודה לאל לא גילו את הבור.

היה לילה. הגויה עלתה למעלה. הגרמנים שחררו את בעל הבית. הוא ירד אלינו ואמר לנו לעזוב, הוא אינו יכול להחזיקנו עוד אצלו: "החזקתי אתכם אצלי שישה חודשים; יותר מזה אני חושש. אילו פתחו את המקלט והיו מוצאים אתכם ואת אשתי, היו יורים בה יחד אתכם".

מה עושים הלאה? השלג כבד, אנחנו יחפים, בגדים חמים אין לנו. קמנו בלילה והלכנו הלאה. זה היה בסוף שנת 1943. אותי הוביל אחי אל גוי ששימש מזכיר אצל הגרמנים ורצה להציל את עצמו. סופם של הגרמנים היה קרוב. הם נחלו מפלות מכל עבר. חשב הגוי שבזכותי יוכל להינצל. גצל, אשתו והילד הלכו אל גוי אחר.

הגוי שאצלו הייתי גם שמו היה איוון. הוא החזיק אותי על גבי התנור. קיבלתי אוכל טוב.

קודם שנפרדתי מאחי גצל, הלכנו ערב אחד יחד לבקש אוכל אצל גוי; בבית הגוי שאצלו היינו יחד היה לנו מעט מזון. ידענו שאל גוי זה אפשר להיכנס, הוא קומוניסט. כשנכנסנו אליו אמר לנו להסתתר כי יש אצלו מישהו. הוא הוליך אותנו לבקתת עפר. שם בא לקראתנו מישהו; גצל הכיר אותו. היה זה חייל רוסי שעמו עבד גצל למען הרוסים, והפך פרטיזן. משראה אותנו החל לנשק את גצל. גצל היה מגודל שער עד מאוד, הוא נתן לו תער וגצל התגלח. הוא גם הביא לנו אוכל: חזיר, לחם, צנוניות. כל היום ישב אתנו וסיפר חדשות מן החזית.

גצל אמר: "אינני יודע אם נשרוד. אתה לבטח תישאר בחיים, רצוני לבקש ממך דבר אחד: ואסקה פאהאלוק שחט 22 יהודים, בהם אחי יוקל. רצוני שתנקום בגוי זה". הפרטיזן הבטיח ורשם לפניו. היה גוי נוסף שהיה צורך לנקום בו. לא חלף זמן רב, כבר למחרת שמענו שבלילה באו אל ואסקה אנשים זרים ולקחו אותו עמם אין יודע לאן. לקחו גם את הגוי צאניוק וגוי שלישי שאת שמו אינני זוכרת.

כאמור, אני הייתי אצל גוי אחד וגצל אצל אחר. המרחק לא היה רב, בערך 5 ק"מ ממרוויץ. הגוי השגיח עליי היטב; נתן לי מזון מן המיטב והמשובח. מלאכתי הייתה לשבת על גבי הקמין, לבכות ולמרוט נוצות למען הגויה.

פעם הייתה פשיטה על קוּצה. הגוי הוריד אותי אל המקלט (לכל הגויים כבר היו מקלטים); הוא עצמו לא חשש, הרי היה מזכיר; אך אם ימצאו אצלו יהודי, יירו בו. שכבתי בבור יום תמים; קבורה חיה. הרהרתי: לשם מה להתענות, רציתי לשים קץ לחיי אך לא היה לי במה. תלשתי את שער ראשי, נשכתי את בשרי. בלילה בא הגוי להוציא אותי. הוא הצטלב ושאל מה קרה לי. שוב הושיב אותי על גבי הקמין והחיים נמשכו. ישבתי לבדי בוכה ומקוננת; עד כה הרי הייתי עם אחי וגיסתי.

החלטתי לעזוב את הגוי מרצוני. יהיה אשר יהיה! אלך אל אחי. באחד הלילות קמתי, עטפתי את רגליי בסמרטוטים, השלג היה כבד, והלכתי אל אחי. הגעתי אליו ושוב היינו יחד. החזית כבר לא הייתה רחוקה. נשמעו הדי ירי. אחי נהג לצאת מן הבור, לעלות לבוידם על מנת להיטיב לשמוע את היריות, את הנקמה.

לי כבר לא הייתה סבלנות להמשיך לשבת. שמענו שהחזית ליד רובנה. קמתי ואמרתי, יהיה אשר יהיה, אני חוזרת לעיירה שלי, למרוויץ. ידעתי שסמוך אלינו גר גוי, אדם טוב מאוד, אונופרי (שם משפחתו לא זכור לי). הוא הסתיר שישה אנשים, משפחה שלמה (היגרו לאמריקה): איציק קזיק, אשתו וארבעת ילדיהם, שני בנים ושתי בנות, ממלינוב.

גוי זה היה הטוב שבידידינו. בשעתו אמר לי שרצונו להסתיר אותנו, אותי ואת אימא ואת הילדים. אך חששתי מבנו אלכסי שמא ירע לנו.

הלכתי אל אונופרי. היה חורף, שלג כבד. בדרך נתקלתי בטנקים גרמנים. הם לא זיהו אותי. עם שחר באתי למרוויץ. שכן, בנדרוביץ [מאנשי סטפן בנדרה], ראה אותי והכירני. נכנסתי אל אונופרי. לא חלף זמן והבנדרוביץ נכנס לחפש אותי. הוא אמר שראה אותי ושאל היכן אני. ישבתי בחדר אחר. הגויה השיבה שאינה יודעת דבר; היא לא ראתה אותי.

הסתתרתי מתחת למיטה יומיים. הגויים לא ידעו מה לעשות בי, נתנו לי מזון ומשקה. החזית הלכה וקרבה. ביום השלישי באה הגויה לספר לי שהפרטיזנים הרוסים כבר פה. הפרטיזנים נכנסו אל הגוי וחיפשו גרמנים מסתתרים. הם פגשו בי יושבת ושאלו מי אני. השבתי שאני נערה יהודיה ענייה. שמחו בי מאוד וביקשו שאספר איך הסתתרתי. סיפרתי להם.

למחרת נכנסו הרוסים. החזית עמדה במרוויץ בינואר 1944. המפקדה הרוסית הייתה אצל אונופרי. גם במפקדה שאלו אותי מי אני. השבתי: נערה יהודיה. היה במפקדה יהודי רוסי. כשראה אותי היהודי, שמח כאב המוצא את בנו. דבר ראשון, הביא לי בגד ללבוש וזוג נעליים.

בעיות לאחר השחרור

חלפו שבועות אחדים. המלחמה נסתיימה. עתה היה עלינו לחשוב על עצמנו, על מזון, על השׂתכרות. היה אחרי שבועות. נזכרתי בנדר שנדרתי להחזיר את בתו של יוסל, הנמצאת בקיוֶרֶץ, סמוך ללוצק; לא ידעתי היכן בדיוק.

הייתה לי במרוויץ שכנה טובה, פולנייה, שידעה היכן הילדה. היא אמרה שתיסע אתי. השיקסה שלה השאילה לי שמלה וזוג נעליים

ונסענו לקיוורץ. הפולנייה הצביעה על מקום שהותה של הילדה. שם הילדה היה אביבה. היא הכירה אותי היטב. כשהייתה באה לביתנו, הייתה בת שנתיים ומחצה. עכשיו בבואי, כבר הייתה בת חמש.

נכנסתי אל הבית בו נמצאה הילדה ושאלתי עליה. הגויה קראה לה. שאלתי אותה: "אביבה את מכירה אותי?" "לא קוראים לי אביבה אלא ווישיה". הילדה לא זיהתה אותי. היה אתי מעילון שלה, שאמה קנתה, מעילון יפה מאוד. אחי זיהה אותו אצל גוי ולקח אותו ממנו. הראיתי לילדה את המעילון. הילדה זיהתה אותו וקראה: "אוי, זה המעילון שלי!"

היא באה אליי בריצה. חיבקתי אותה ופרצתי בבכי מר. הפולנייה בכתה בהתבוננה בי. אמרתי לפולנייה לשם מה באתי. אני ממשפחתה של הילדה ובאתי לקחתה. על כך השיבה הפולנייה שאילו באה האם, הייתה מחזירה אותה. אך כיוון שאני זרה, לא תיתן לי את הילדה; אך אם אתן לה חמש מאות מטבעות זהב, תמסור לי אותה.

"מאין אקח? – אמרתי – אני עצמי עירומה ויחפה. אם אינך מאמינה לי, תשאלי את השכנה שלי. גם השמלה שאני לובשת אינה שלי".

היא הסיתה את הילדה. הילדה קראה לי "פארשיווה ז'ידובקה" – יהודיה בזויה, וירקה עליי.

במאמצים ובקשיים רבים הצלחתי להציל את הילדה והבאתי אותה לישראל.

מתוך הפרק חורבן וכיליון, עמ' 387 – 402

יעקב מוהל, חולון **איכה שלי**

ביום השנה לאבדנכם הדלקנו נר לזכרכם הקדוש. אני מתבונן בלהבה המהבהבת ויגון כבד מעיק על לבי בכאב עמוק.

אני רואה בנר המהבהב השתקפות רחוקה של ימיכם ושעותיכם האחרונות, בציפייה אומללה ונפחדת לעתיד לבוא, לסוף הבלתי נמנע. הנכם ניצבים לנגד עיניי, כולכם, כפי שעמדתם במרתף שבו קיוויתם למצוא מחסה, בזיק תקווה קלוש של נידון. קרביים קרועים מרעב, עיניים מלאות אימה ופחד, חלשים, גלמודים, נטושים על ידי כל: אלוהים שבו האמנתם כל חייכם, והאנושות "המתורבתת" כולה.

אני רואה את המרצח פוסע בביתכם, שומע את צחוקו הלגלגני בעודו שולף אתכם מתוך הבור. אני רואה אותו מאלץ אתכם להתפשט, שומע, ואוזניי צוללות, את מילות הפרידה האחרונות שלכם המעורבות תחינה ובכי. אני רואה את פרפוריכם האחרונים, שומע את חרחורי גסיסתכם האחרונים. אני גם שומע את הזעקה הגדולה לנקמה, זעקה קורעת רקיעים, זועקת ודורשת, זועקת ותובעת: "לא לשכוח! לעולם לא לשכוח!"

אימא, האוכל לשכוח אותך?! פרידתנו האחרונה ומילותיך: "לך, אך כבר לא נתראה", מהדהדות באוזניי כהטלת אשמה גדולה; הרי היה עליי לשאתך על כפיים מתוך האש! אימא, מדוע לא אירע נס?! וכי לא הרווחת את הצלתך? וכי לא הקדשת את חייך לבני האדם? וכי לא היית סמל לאנושיות ולמוסר עילאי? אני רואה אותך עתה ברגעי האימה האחרונים, פורשת את ידיך האימהיות ומבקשת בייאושך העמוק להגן על ילדיך מן השונא. את האם הנצחית, למסירותך לא היה גבול. רגש הרחמים שלך עלה על כל מידה אנושית.

אימא, אני רואה אותך לעתים כה קרובות לובשת ופושטת צורה, ותמיד בהבעה של פליאה ותמיהה. יודע אני, לא היית מסוגלת להשיג ולהבין את גזר הדין הנורא שנגזר עליך ועל עמך. כאבה לך ודאי יותר השאלה: "למה?" מאשר הכדור בלב.

אבא, אני רואה אותך עתה בימים שבין אבדנך ואבדן אשתך וילדיך. הלכת לחפש פת לחם למענם; ובשובך הם כבר היו מתים. אני רואה

אותך כפוף ומכווץ, שבור, ליד הגופות המתות של משפחתך, מבלי שתהיה לך אפשרות להביאם לקבר ישראל. אני רואה אותך נרדף כחיה בידי כנופיות משתוללות, אבוד ונואש.

כל אימת שאני חושב על ימיך האחרונים, מתגלגל בגרוני פתיל כבד. אוחז בי רצון, לא לבכות אלא לצרוח בכאב החונק. אבא, היכן טלית-ותפילין שלך? היכן הקיטל שלך שבו הסתרת מדי שנה בשנה את דמעותיך ותחינותיך בימי הדין והסליחה? זו תורה וזה שכרה? הזהו שכרך על ימים ולילות ששמת את מבטחך באל?! הזהו שכרך על חייך שהיו קודש לאידאלים אנושיים נעלים, ליושר אנושי ויופי עליון?!

אבא, אני מרכין ראשי לפני קברך הנעלם ופוכר ידיים בצער עמוק. אנשים מזוהמים, סוחרים בטלית ובקיטל שלך בשווקים וברחובות; אלה שהרימו את הגרזן עליך. הם מבזים ולועגים לקודשיך ואתה מוטל באדמה קרה וזרה ועודך מצפה למישהו שיריב את ריבך. העוול כלפיך כה גדול, זועק לשמים, שאיש לא יוכל להצדיקו, איש לא יוכל לשכך; זה גם העוול כלפי עמך.

אני מזכיר את שמך ברעד קדוש ונשבע לא לשכוח את מות הקדושים שלך. לנצח יישאר זכרך בלבותינו. כמגדלור יאירו מידותיך הטובות, דוגמה לדורות הבאים. באותיות אש ייחרת שמך בפנתאון הקדושים והטהורים שמסרו נפשם על קידוש השם.

נכתב ביום השנה החמישי.

מתוך הפרק: יד ושם; זיכרון ויגון עמ' 408 – 409

יעקב מוהל משפחה שנספתה

עוד בנדודינו, באוזבקיסטן, חודשים אחדים לאחר שחרור מחוזותינו מצבאות היטלר, קיבלנו מבחורה ממרוויץ, שרה נייטר, מכתב שזעזע אותנו. המכתב אבד למרבה הצער במהלך הנדודים הרבים, אך כל מילה שלו נחרתה בזיכרון, ודאי לא אסלף דבר אם אשוב ואספר את תוכנו.

"אין לתאר את המצוקה הקשה, העינוי והצרות, שסבלנו מידי הגרמנים והאוקראינים מאז בואם למלינוב. אני רוצה לכתוב לך איך נספתה המשפחה שלך; הייתי עדה. זמן-מה קודם לכן אילצו אותנו, נערות יהודיות, לעבוד בשדות הגרף של סמורדוב. בסתיו ובחורף הקשים האיצו בנו עירומות למחצה, עוד בחשכה, לעבודה הקשה. כשחצינו את הנהר איקווה, הכריחו נערות רבות להיכנס למים הקרים כקרח ולגלגו עלינו. העבודה הייתה מפרכת, הכו אותנו בפרגול כשביקשנו להסדיר את נשימתנו.

עבדתי בקבוצה בה עבדה אחותך בוזלה. זכור לי שבוזלה שלך הפרישה מעט ממנת הלחם של 100 גרם שכל אחת מאתנו קיבלה על 12-13 שעות עבודת עונשין, והביאה הביתה לאחיותיה ולהוריה שאפילו 100 גרם לא קיבלו. זכור לי שהיינו נפגשות לעתים בלילה, נזהרות מעין זרה, ובוזלה קראה שירים שכתבה. אין להבין מאין שאבה כוח ואומץ רבים כל כך, בתנאים לא אנושיים שכאלה, לכתוב שירים. שיריה היו מלאי זעם, כעס ושנאה לתליינים הגרמנים ולעוזריהם האוקראינים.

כך נתמשכו שבועות וחודשים כבדים כעופרת והגענו לחיסול הסופי של השורדים היהודים המעטים. כל אחד חיפש אפשרויות להסתתר אך הסיכויים היו אפסיים. אביך הכין מחבוא במטבח. הוא חתך והפריד מתוך הרצפה שני לוחות עץ והתאימם כך שלא ניכר יהיה דבר, ומתחתיהם הוריד את כל המשפחה. הוא ביקש שגם אני אכנס למרתף החפור, אך המחבוא לא מצא חן בעיניי. אני החלטתי להסתתר בארובה למעלה; הנחתי קרש בין הלבנים והחלקתי מטה.

שהיתי בארובה שלושה ימים ושלושה לילות, ללא אוכל ומשקה בכותונת אחת. חודש אוקטובר, נשבו רוחות קרות, ירד גשם. לעתים איבדתי את הכרתי מתשישות; חשתי שהסוף קרב. ביום השלישי התעוררתי מעלפוני ושמעתי את הרוצחים שפרצו לדירתכם ברעש. הם

חיפשו בכל מקום, חיפשו גם במטבח, ושמעתי אותם חושפים את המחבוא! שמעתי שהוציאו אותם אחד-אחד, העמידו אותם אל הקיר ורצחו את כולם. עד עתה מהדהדות באוזניי מילותיה של בוזלה שאמרה להם: 'אתם יכולים לרצוח אותנו, אך אחיי ינקמו בכם; דמנו השפוך, דם חפים מפשע, לא יסולח, סופכם קרוב!' נשמע מטח יריות, והשתרר שקט נורא סביב. אינני יודעת באילו כוחות נשארתי עד הערב. ואז יצאתי מן הארובה ובחסות אפלת הלילה הקר והגשום, הצלחתי לצאת אל השדות. כחיה נרדפת התרוצצתי בשדות ויערות עד לשחרור".

זה סיפור המעשה הקצר של אבדן משפחה. אבי לא היה בבית בשעה שנספו. הוא יצא לחפש מזון למשפחה ובשובו היו כולם מתים. הוא עוד התרוצץ כמטורף עד למחרת. ואז הרגו אותו הגרמנים לא רחוק מבית המטבחיים בו עבד שנים רבות.

זה היה סופה המר של משפחת ר' לייזר שוחט ממלינוב, אשתו חנה-לאה, הבת בתיה, הבת ברכה (בוזלה) וינטלה הקטנה בת העשר.

מתוך הפרק: יד ושם; זיכרון ויגון עמ' 410 – 412

שרה שיכמן-וינוקור (בת חייקה של יוסל גרובר) רציחות נאציות באזור ווהלין

במאי 1942 בחרו הגרמנים בסמטה הקטנה והמזוהמת ביותר והקיפו אותה גדר תיל, ושם כוננו את הגטו היהודי. הנאצים הרשו לנו לקחת עמנו לגטו חלק מחפצינו, אך לא התירו לקחת מזון. מיד פרץ רעב. הפעוטות הרעבים ניצבים עד היום לנגד עיניי.

אותה שנה, לפני יום כיפור, נודע ליהודים שאוקראינים חופרים בורות בקרבת מלינוב, ואת הבורות מכינים ליהודי הגטו. כל אחד רצה להציל עצמו. אבל איך? סביב הגטו מוצבים שוטרים אוקראינים. התושבים האוקראינים מרוצים למדי שעומדים להרוג יהודים. הרי גם הם יזכו בנתח מרכוש היהודים. במשפחתנו, משפחת שיכמן היו תשעה אנשים: שתי בנות, אב ואם וחמישה בנים. החלטנו שאני, שרה, אצא לעבוד כמשרתת אצל איכר; אולי אצליח להוציא את המשפחה מן הגטו.

בתמורה למרבית הרכוש הצלחתי להסתדר כמשרתת, בעיירה אחרת, אצל ראש העיר ביאלקובסקי. בעזרתו הצלחנו להוציא מן הגטו, בעגלת קש, לא רק את כל המשפחה שיכמן אלא גם דוד, נוטע גרובר עם אשתו ושני ילדיהם. תמורת תשלום, נדברנו עם איכר אוקראיני, ריטוק, מן הכפר קוּצה, שיסתיר את כולם עד לשחרור. האיכר חפר בור גדול ברפת, זה היה קברם החי.

במשך היום לא יצאנו מן הבור, שלא יראו חלילה. בלילה יצאנו אל האיכר לבשל משהו שיהיה מה לאכול ביום המחר. מדי יום ירד האוקראיני לבור וביקש דבר-מה: שמלה, נעליים, שמיכה, כסף. נתנו, הרי רצינו לחיות. במיוחד שהיו גם ילדים קטנים כבני חמש. כעבור שבועיים בשבת בערב, חשה אימא שיכמן ברע והייתה קרובה להתעלף. היא הכריזה שיש לה תחושה שיקרה אסון. הילדים ניחמו את האם אך היא בכתה כל הלילה חרש (ליהודים אסור היה לבכות, מישהו עלול לשמוע). למחרת, יום ראשון, לא היה מה לאכול; ירדה בת האוקראיני וביקשה ממני לחלוץ את נעליי ואת מעילי, היא רוצה ללכת לכנסייה. קשה היה לי להסיר מרגליי את זוג הנעליים היחיד, בחורף בכפור, ולתת את מעילי היחיד, אך לסרב הרי חששתי, בכך תלויים חיינו; מסרתי את הנעליים ואת המעיל לשיקסה.

השיקסה הלכה, האח בן החמש פרץ לפתע בבכי. הוא מירר בבכי ולא ניתן בשום אופן להרגיעו. לבסוף התעייף הפעוט. לפתע שמענו מישהו צועד מעל למקלט שלנו. אני ישבתי במקרה ליד פתח הבונקר ומבעד לסדק ראיתי שזו המשטרה האוקראינית. קפאתי, נשמעה צעקה, שכל היהודים יֵצאו מן הבונקר ובו-בזמן ירייה לתוך הבור שגרמה לעלפוני. כשהתאוששתי, לא היה איש בבונקר. שמעתי המולה בחוץ, דיבורים: "הרגו את כל היהודים". הבנתי שלא הבחינו בי. מוחי פעלו בחדות. התכסיתי בקש והחלטתי להמתין ללילה ואז לברוח אל מכרים פולנים או צ'כים. לא הספקתי להתכסות בקש ושמעתי אוקראינים יורדים לבור ואומרים שכל עוד לא נכנסה אליו המשטרה ייקחו הם את החפצים הטובים. הבת שלקחה ממני את הנעליים ואת המעיל סיפרה לאחות איך הלשינה למשטרה.

השיקסעס, נכון לומר רוצחות היהודים, לקחו את החפצים היותר טובים ויצאו מן הבור. ברור היה לי שעליי לצאת משם. אך לאן הולכים? יחפה, ללא מעיל, בבגדי קיץ. המאבק לחיים חזק, יצאתי. ברפת דרכתי על גופת אבי. בסמוך הייתה מוטלת גופת אחי. דימיתי שאולי הם מעולפים. אחזתי באחי, אך הוא נשמט מידיי, כבר היה קר, נוקשה. שברתי שני קרשים בצד אחר של הרפת ויצאתי. התחלתי לרוץ יחפה בשלג העמוק, השוטרים הבחינו בי והחלו לירות עליי. רצתי לאורך השדות דרך בורות ונהרות, השוטרים לא הצליחו להשיג אותי. ראיתי בקתה, הבנתי שאם אכנס מיד, אשאיר עקבות של רגליי היחפות; רצתי סביב הבית מספר פעמים ואז נכנסתי.

בבקתה גרה מכרה פולניה ענייה. היא זיהתה אותי והצטלבה: "אלוהים, את חיה?" ראתה את רגליי וידיי הנפוחות, הגישה לי דלי מים ואמרה להכניס את הרגליים למים. ואז ראיתי שהמשטרה הגיעה. הייתי אדישה. האיכרה הייתה לבנה כסיד. אך השוטרים לא נכנסו לבקתה, שאלו מבעד לחלון אם לא נכנסה לבית "ז'ידובקה". וכאילו הגן עליי מלאך. האיכרה אמרה: "לא". בינתיים ניצלתי.

עד ערב נשארתי אצל האיכרה. היא נתנה לי סמרטוט לראש וסמרטוטים לרגליים ושוב יצאתי לדרך. הכפור היה חזק, מהר מאוד נשמטו מרגליי הסמרטוטים, ואני הולכת בשדות השלג ולאסוני הלילה בהיר ובא מולי אדם וצועק: "האלט! וָלא אני יורה!" אני עומדת. ניגש אליי ראש הכפר דוברוטין, הוא מזהה אותי מיד ואומר שאף שלפי

החוק עליו להסגיר אותי לגרמנים, איננו רוצה לעשות זאת, מוטב לי להסתתר. הוא מניח לי ללכת. נעשה לי רע על הלב משום שהפולני שאצלו ביקשתי להסתתר הוא שכן של וארצ'וק, ראש הכפר; אך לא הייתה לי בררה אחרת.

בדרכי עקיפין הגעתי אל הפולני זבודסקי. אני ניגשת לחלון ורואה שלפולני יש אורח. משמע אל הבית אין להיכנס, נכנסתי לדיר. עמד משהו חם אך החזירים החלו לצעוק, צריך אפוא לצאת מן הדיר החוצה. בחוץ הייתה ערמת קש גדולה, חפרתי בה בור וזחלתי פנימה, והחזרתי את מראה לקדמותו ומיד נרדמתי.

כשהתעוררתי היה עוד חושך. זחלתי מתוך הבור, ניגשתי לחלון וראיתי שהפולנייה מסיקה את התנור. דפקתי ונכנסתי. הפולנייה ספקה כפיים: "את חיה?! אוי איזה רגליים יש לך, שבי". מיד נתנה לי אוכל ומים לרחוץ עצמי.

נודע לי שישנתי בתוך הקש שלושה ימים ושלושה לילות. משפחת זבודסקי גילתה אהדה לסבלי, החלו לרפא את רגליי ואת ידיי הקפואות, במשך כל הזמן ישבתי על הקמין מוסתרת בערבת הבצק.

כעבור שבועות אחדים נכנס אל זבודסקי אותו ראש כפר, וארצ'וק, וקרא לו לחדר המבוא. כעבור זמן-מה חזר זבודסקי וראיתי מבעד לסדק שפניו שונו. הוא קרא לאשתו ושמעתיו מספר לה שראש הכפר יודע שאני מסתתרת אצלם והוא אף הבטיח לו לעזור: רחמנות על היהודייה. אך הם חוששים מראש הכפר, הוא הרי אוקראיני! ואני, ברגליי החולות, כמעט עירומה, חייבת לנדוד שוב. השנה הייתה 1943, נשמעו כבר הדי הרקטות, "הקטיושות" הרוסיות. הצלחתי להגיע אל דודתי ודודי, סוניה ומנדל טייטלמן שהסתתרו בבונקר ושהיתי שם עד 1944, עת נכנס הצבא הרוסי.

אין לתאר כמה סבלתי ורעבתי. כל רגע מרגעי היום הייתי נתונה לסכנה. אף בשעות שישנו היינו מתעוררים מחלומות בלהה. אך האדם חזק מברזל, הוא שורד הכול, וכל זמן שהוא חי הריהו מקווה. ואני ודודתי ודודי שרדנו, וניצלנו בידי הצבא האדום.

נספח עמ' 449 – 452

סילביה גולדברג ספר הזיכרון למלינוב-מרוויץ

זוהי מצבה לנספים הקדושים בני שתי העיירות שחרבו: אבדו היהודים הנאים: למדנים, משכילים, סופרים ידועים, חזנים.

מרחף לנגד עיניי עולם האנשים המפורסמים שהעיירה הקטנה מלינוב הוציאה מקרבה: ד"ר שלמה מנדלקורן שהנציח עצמו בקונקורדנציה לתנ"ך – "היכל הקודש" וביצירתו בשירה העברית; יצחק למדן המשורר העברי שנודע ב"מסדה"; אלף כץ, המשורר המוכר; ברלה של הנפח, זמר ידוע בבית הכנסת טלומצקה בוורשה; משה אהרלס, אמן.

והנה אני שומעת את קול סבי, איצי סטרוסטה. הוא אומר לי: "ילדתי, רשמי למען הדודות הבאים, למען ידעו כי מלינוב-מרוויץ הייתה קהילה קדושה בוהלין היפה והעשירה". ואותה מלינוב-מרוויץ איננה עוד. אך תיכנס לפנתאון הנצח תחת כנפי השכינה הקדושה.

אנו, ניצוצות שורדים מן הבערה הגדולה, לא נשכח לעולם את הקדושים היקרים. נמשיך את שלשלת הזהב של מלינוב-מרוויץ בעבר. נגשים את האידאל שלהם למען קיום עמנו בארץ ישראל הקדושה. אנו מכבדים את זכרם ביראת כבוד רבה ובדרך ארץ.

מתוך הפרק: מעבר לים ע' 494 – 495

איטה פישמן, בולטימור **יהודי בולטימור למען עיירתם מלינוב**

לאחר מלחמת העולם הראשונה באו רבים מעיירתנו מלינוב, לאמריקה. לרוב היו אלה הנשים והילדים האומללים שגוועו ברעב במזרח אירופה בזמן המלחמה, בשעה שהבעלים והאבות עבדו עבודת פרך בבתי החרושת האמריקאים ולא יכלו לשלוח למשפחותיהם כסף. כשהגיע השלום המיוחל, היו משפחות אלה הראשונות לעזוב את בתיהם הישנים.

הבאים זה מקרוב, עבדו קשה מאוד בשנים הראשונות; עמדו בבתי מסחר קטנים (יום העבודה שלהם נמשך 17-18 שעות) ובבתי חרושת (10 שעות), עם זאת לא שכחו את הנותרים מאחור: אחיות, אחים וקרובים. חסכו מעמלם הקשה ככל שיכלו, כדי לשלוח משהו הביתה.

ב-1925 נוסד איגוד מלינוב במטרה להתכנס מדי חודש ולעשות למען הכלל במלינוב.

כשבאנו אני ובעלי האהוב דוד פישמן המנוח, לבולטימור בשנת 1927, אמרה לנו אחותי המנוחה חיה: "יש לנו ביום ראשון כינוס של איגוד מלינוב, בואו אתי, אני בטוחה שתוכלו לעזור". לא אכזבנו אותה. לאחר זמן קצר בבולטימור, קיבלתי עליי את העבודה כמזכירת האיגוד והחזקתי בה עד הסוף. כתבתי מכתבים לוועד של מלינוב; נחום טייטלמן היה בוועד, הוא ניצל. אנחנו כאן, היינו מתכנסים מדי חודש, שילמנו תשלום חודשי, וגם גייסנו כספים ממקורות זרים.

בשנת 1929 היו זמנים קשים באמריקה; גם אנשי מלינוב שלנו טולטלו בגלי השפל, כמו כולם. אך על פעילות האיגוד לא ויתר איש. כולם כאחד עשו את חובתם לעזור לבני עירם במלינוב.

היינו שולחים סכומי כסף ניכרים, כי מספר הנזקקים גדל; הגביר של אתמול הפך קבצן היום. שלחנו גם לצרכים קהילתיים כגדר לבית העלמין, מקווה, שהיו חשובים לכולם. שלחנו מכונה לאפיית מצות וגם מצות. היינו שולחים לוועד כסף והם שלחו לנו את רשימת המקבלים.

בעיניים דומעות כאבנו את המצב בעיירתנו מלינוב. איש לא תיאר לעצמו שעבים כבדים מנשוא מאיימים על היהודים המסכנים שלנו, שישמידו אותם לחלוטין (אבדני האישי: שלוש אחיות ומשפחותיהן,

פרל, ביילה, צ'רנה וכמעט כל משפחת גולצהקר הגדולה). ב-1939 נותקה מאתנו יהדות אירופה עד 1944. ואז נודעה לנו האמת המרה על הטרגדיה היהודית בכללה ועל השורדים הספורים מיהודי מלינוב-מרוויץ.

אז חודשה עבודת הסיוע שלנו במשלוח מעט כסף במישרין לכל אחד במחנות [העקורים]. גם חבילות לאנשים ששהו בפולין ובאיטליה. באותו זמן תרמנו, איגוד מלינוב, גם סכומים ניכרים לארץ ישראל.

בזה סיימתי את פרק איגוד מלינוב, מרבית יוצאי מלינוב הזקנים כבר הלכו לעולמם; נותרו מעטים. הילדים והנכדים כבר אינם בני מלינוב...

מתוך הפרק: מעבר לים ע' 495 – 497

תוכן העניינים

סוניה ומנדל טייטלמן מלינוב – קהילה בין-עיירתית 7

סילביה בארדיטש-גולדברג חתונה במלינוב 13

סוניה ומנדל טייטלמן חסל קהילת מלינוב-מרוויץ 15

ישראל (סול) ברגר העיירה מלינוב 17

דוד פישמן הי׳ה הייתה עיירה מלינוב 19

סילביה בארדיטש-גולדברג חסידות סטולין במלינוב 20

סוניה ומנדל טייטלמן אנשים בעיירה 22

ס׳ מ׳ ט׳ [סוניה ומנדל טייטלמן] תקופות בעיירה 29

ס׳ מ׳ ט׳ [סוניה ומנדל טייטלמן] מקור קיומנו 32

ס׳ מ׳ ט׳ [סוניה ומנדל טייטלמן] מבני קהילה במרוויץ 36

הלן לדרר בסבלות מלחמת העולם הראשונה 39

ברוך מרן מצווה 41

ג׳ גולדברג על אורח החיים במלינוב בעבר 44

סוניה ומנדל טייטלמן ימי חג העיירה 46

ברוך מרן אירוע בעיירה 51

סוניה ומנדל טייטלמן לחם ועצים להסקה 57

שירלי ג׳ייקובס אירוע אמתי במלינוב מימים עברו 58

דוד פישמן בעיירה 59

ברוך מרן הגרמופון של חייקל שניידר 60

ברוך מרן העולה הראשון בעיירה 62

יעקב הולצהקר [גולצהקר] עיירתי מלינוב 66

ברוך מרן הגולצהקרים [הולצהקרים] 68

סילביה בארדיטש-גולדברג להתארח בבית סבא-סבתא 70

ברוך מרן האוצר שהתנדף 75

נחום טייטלמן בגיהינום הגדול 79

מנדל וסוניה טייטלמן סיפורים על האסון 86

ליזה ברגר נדודים בסבל ורעב 100
שאוליק הלפרן חורבן 103
איציק קזיק שרדתי ממשפחה 105
מנדל (אנשלס) שטיינברג באימת האבדון 108
מרים בארבר (בלינדר) לאן הולכים? 117
בתיה קופצ'יק (בלינדר) ילדה בסער 120
רחל טייטלמן מן הימים ההם 125
לאה וינר-ליכטר במורא וסבל 127
פרידה קופרברג אבדן הפליטים מסוקוליקי 128
בוניה אפשטיין להיות נע ונד באסון הגדול 130
יעקב מוהל איכה שלי 142
יעקב מוהל משפחה שנספתה 144
שרה שיכמן-וינוקור רציחות נאציות באזור ווהלין 146
סילביה גולדברג ספר הזיכרון למלינוב-מרוויץ 149
איטה פישמן יהודי בולטימור למען עיירתם מלינוב 150

טרוביץ

טרוביץ

פרקי יידיש מתורגמים לעברית

מתוך: ספר טרוביץ

2013

פרקי התרגום בספר זה נכתבו ביידיש ונדפסו בספר טרוביץ
חיפה: יוצאי טרוביץ בישראל, תשכ"ז 1967.

פורמט דיגיטלי

תרגום ועריכה: אסתר וינשלבוים

בשער : העיירה, מראה כללי

ספר
טרוביץ

ערך יצחק זיגלמן

הוצא על־ידי יוצאי טרוביץ בישראל
ארויסגעגעבן דורך די טראוויצער לאנדסלייט אין ישראל

תשכ"ז – חיפה – 1967

לזכר הנספים בני קהילות ווהלין

יעקב ריז, ניו יורק **געגועיי לעיירתי טרוביץ**

רעד קדוש בלבי, אצבעותיי רוטטות, ואני נוטל עתה עט בידי ומפליג במחשבותיי אלפי מילין מניו יורק הסואנת ושוקקת החיים, בחזרה אל עיירה קטנה ונידחת בפולין, ששמה טרוביץ. העיירה הזעירה טבועה עמוק בלבי, זו הייתה מכורתי, "הֶיים שְׁטֶעטל" שלי; שם ביליתי את שנות ילדותי הטובות והשמחות ביותר.

היכן אתם עתה הוריי היקרים האהובים, אחיות, אחים, מחנכים וחברים? אין איש, כולם נספו בידי הרוצחים הנאצים והאוקראינים. על מה ולמה? משום שהייתם יהודים! משום שהייתם העם הנבחר בעיני האל. האם זו התשובה? כשנפטר אצלנו יהודי, היו מבכים ומספידים אותו, משפחתו, מכריו וסתם יהודים בעיירה. החנויות נסגרו וכל העיירה ליוותה אותו לבית העלמין. כך הספידו בעיירתנו וחלקו כבוד לכל מת. ומי ספד וביכה את אמי, אחיי ואחיותיי ואת כל בני העיירה כשהובילו אותם אל מחוץ לעיירה, לאוסטרוז'ץ, ואנשי אס-אס שיכורים ואוקראינים ירו בכולם? רבים מהם הושלכו, בעודם פצועים, יחד עם המתים לקבר אחים וכוסו בעפר!

כמו חיה ניצבת לנגד עיניי עיירתי הקטנטנה והיקרה טרוביץ, ששבילי הבוץ שלה – הבְּלוטֶס, היו יקרים לי ממדרכות האספלט של העיר ניו יורק, מן הגדולות בערי תבל, שרחוב אחד שלה, גדול מעשרים עיירות כמו טרוביץ. הנהר הקטן איקְווה היה אהוב עליי יותר מימהּ הגדול של קוני איילנד, שרוחצים בו מדי יום למעלה ממיליון בני אדם.

לבי מלא געגועים אליך עיירתי הנלבבת טרוביץ, מקום בו לא אחת שכבתי לישון רעב, והתרוצצתי יחף בסמטאות החוליות על מנת לחסוך בנעליים. מה לא הייתי נותן לחיות שנית את שנות ילדותי שלא רופדו בזרי דפנה; לחוש שוב את טעם החגורה של אבי על תעלוליי ולשמוע את דברי הניחומים המתוקים של אמי. לשבת במטבח הקטן המלוכלך ששימש חדר הלימודים אצל שמעון המלמד ברחוב וול, רחוב הבִּיצה; אפילו לעמוד ב-"פֶּקֶל" או לחטוף הצלפות פרגול על אחוריים חשופים. לשמוע שוב את הולם לבי המהיר כשחשתי שנחים עליי מבטיה החמים של בתיה, בתו של שמעון המלמד, שאהבתיה בסתר בלהט ילדי; לקרוא לפניה את הפואמות הילדותיות הנאיביות שלי, שכתבתי למענה. יש בי

גם געגוע אל העז הלבנה של הרבי שלא פעם אחז בי חשק לרכוב עליה, אך קרניה החדות הרתיעו אותי.

מה רב הגעגוע אל הערבים השקטים מלאי הסוד והרומנטיקה של העיירה, שנשמעה בהם מנגינת צפרדעים מקרקרות, ואנחנו עקבנו במבטי קנאה אחר זוגות אוהבים, שהתגנבו דרך הגשר ונעלמו בכרי הדשא הירוקים, מגודלי העצים; וביתו של שוע הנפח נמצא שם כארמון מבודד מכושף, שתכופות נישא ממנו השיר: "בנפחיה סמוך לאש, עומד נפח ומחשל ברזל..." שיר זה הצית אצלנו הילדים אש מהפכה בלב.

הבה ונמשוך הלאה את חוט זיכרונותיי ונצייר במילים תמונה אומנותית של עיירה קטנה שהטתה כתף קטנה במעגל הגדול של תולדות העולם, ולפתע נטחנה עד דק בגלגלי האש האדירים של הנאציזם הגרמני יימח שמו וזכרו. אחוז קטן בלבד מן התושבים ניצל, והם מפוזרים ונפוצים בעולם הגדול שבלעם כתהום עמוקה; הם הנם עדות חיה שהייתה עיירה כזו, לא בדמיון אלא במציאות העגומה.

מתוך הפרק: חיים והווי עמ' 46 – 48

מבט על העיירה

יעקב בן ישראל דניוק, קליוולנד **חיים יהודיים בעיירתנו טרוביץ**

לזכר אמי פייגה דניוק (קרסנר), נספתה בגטו רדזיוויל בכ"ה בתשרי 1942, ולזכר אחותי פאליה וגיסי שלום ביברמן ובניהם סיומה ובוזיה, נספו בגטו לוצק בתשרי 1942.

נס הקיום היהודי

טרוביץ, מן העיירות העתיקות באוקראינה, נוסדה במאה ה-13. לאחר מלחמת העולם הראשונה נמצאה בבית העלמין הישן בטרוביץ מצבה בת שש מאות שנה בערך.

אנשים החיים כיום, יתקשו לתאר לעצמם כיצד נתקיימה עיירה קטנה כל כך ללא הצדקה כלכלית, ללא תעשיה, מפעלים, מרכז מסחר וקשרי מסחר ואף לא שימשה מקום מעבר.

בין הנהרות סטיר ואיקווה, בים של גויים, חיו כ-600 יהודים בעוני כלכלי אך בעושר רוחני, גאווה יהודית, תוך שמירת צלם אלוהים בהתגלמותו הרוחנית היהודית העשירה, במסורת יהודית בכל עת.

מוסדות חינוך יהודים

ניצבות לנגד עיניי האוניברסיטאות של טרוביץ – קודם כל החדר של שמעון המלמד מרחוב וול, עולים שתי מדרגות, חדר רחב ידיים, שכונה בצדק "חדר". בחדר 80-100 ילדים בגילים חמש עד תשע; רובם ללא שני החלב וגרדת בראשיהם הקטנים.

יושבים אל השולחן כ-40 ילדים ולומדים חומש בהתמדה ובניגון יפה. הרבי שמעון ליכטר, יהודי מצומק בעל זקן ארוך צהוב, ארבע כנפות מתחת לאפודתו, יושב ומקשיב במאומץ לכל ילד בנפרד; מבחין שאחד הילדים אומר: "כי בתוא" במקום "כי תבוא", הוא מורה לו לחזור פעם ועוד פעם עד שהוא בטוח שהתלמיד אומר נכון: כי תבוא.

החדר של ר' שמעון הוא לא רק חדר לימוד לילדים, בחדר זה, סמוך למדרגות יש קמין גדול, מתחתיו חלל גדול שכונה ה"קוטש". כאן בקוטש יש 80-100 עופות (כמעט כמספר ילדי החדר), הם ניזונים משאריות הלחם שהילדים, מסכנים שכמותם, אינם מסוגלים ללעוס

בשיניהם החלשות. הרבי חותך את פיסות הלחם בסכין חד, משרה אותן במים והרי מאכל טוב לעופות. כך אינו עובר על "בל תשחית" ויש לו הכנסה נוספת בצורת ביצים טריות למען ילדיו העדינים: רוחלה, דודל ובתיהלה.

וכשם שהילדים התרגלו לניגון הלימוד, כך התרגלו גם לקרקור התרנגולות ולריחן, לא היו מוחים. הרבנית רייזה מרחה מדי יום עם שחר את האדמה הקרויה רצפה וגג, בחומר מהול במים, בתנאים אלה שמרה ככל האפשר על ניקיון החדר.

לאחר מכן הלכו לחדר של קופל, אל משה של יוסי, אל יצחק-משה של וולף, מלמדי גמרא. חלק מן הילדים למדו אצל משה שרייבר נוסף ללימודים יהודיים גם קצת רוסית (כדי שיוכלו לכתוב כתובת) וחשבון.

עד לאחר מלחמת העולם הראשונה לא היו בטרוביץ בתי ספר, עם זאת צמחו כמה לומדים ומשכילים גדולים, מדקדקים ומשכילים בלימודי חול.

חוג החובבים ותנועות

לאחר מלחמת העולם הראשונה נוסד בטרוביץ חוג חובבים שהציג מפעם לפעם תאטרון ביידיש; מן ההכנסות ייסדו ספרייה ביידיש. תמורת תשלום זעום יכול כל מנוי לקרוא ספרים ביידיש. בלי גוזמה, מרבית בני הנוער לא פסחו על שום ספר וקראו את כולם בהתמדה רבה; הם לא פיגרו אחרי אחרים שזכו להשכלה מסודרת.

בתקופה זו חדרה לטרוביץ גם התנועה הציונית בצורות שונות. נוסדו החלוץ והחלוץ הצעיר שמקצת חבריו נסעו להכשרה ומאוחר יותר עלו לישראל.

היהודי של טרוביץ

כמו ברוב העיירות באוקראינה היו היהודים חנוונים, רוכלים, בעלי מלאכה ששאבו את פרנסתם מן האיכרים בכפרי הסביבה. במה נבדל יהודי מטרוביץ מן הגוי? בזקנו הפטריארכלי, בבגדיו הארוכים (קפוטה); בזמזום תמידי של ניגון תפילות החג בשעת עבודה, בעת שנשא את סל הביצים או שׂער החזיר שקנה אצל האיכר. ברצוני לציין שיהודי טרוביץ

חיו בו-זמנית בשני עולמות – עולם הרוח, הנשמה היתרה, עולם של אידאל אנושי-יהודי נעלה, ומנגד – במציאות כלכלית קשה.

והרי תמונה: עורכים קניות לשבת; הכול לכבוד שבת. החלה, הדגים, העוף – במשך כל השבוע עובדים, כל מה שעושים מיועד להשתכר לשבת. בצהרי יום שישי: ממהרים לבית המרחץ, לובשים בגדים פטריארכלים והולכים לבית המדרש או לבית הכנסת לקבל שבת. ולכל היהודים שעמלו קשה כל השבוע – בחנויות, בכפרים, בעלי המלאכה בעבודותיהם – יש עתה מראה מיוחד ששורה עליו רוח הקודש, כשהם שרים "לכה דודי" או בצאתם בחבורה מבית הכנסת. הנה אבי, הדוד פסח, יוסל ליקבורניק, דודי מישונצ'ניק, משה בריק, משה-יהודה סטוליאר – כולם הולכים להם בנחת וידיהם שלובות לאחור, המטפחות על הצוואר, זקניהם סרוקים, בקפוטות ארוכות. אינם מדברים חלילה דברי חול, מדברים על הרבי מטריסק, מאוליקה. משה-דוד מספר מדרש, מזכירים חלילה אסון שקרה בעיירה או דווקא אירוע משמח – אין מדברים על מסחר ועבודה.

באים הביתה מבית הכנסת ביום שישי לעת ערב: נרות השבת על המפה הלבנה, כל פינה בבית מציצה חגיגית. אבא אומר "שבת שלום" בקול עליז, אימא במטפחת משי לראשה משיבה בנועם ומלווה במבט אוהב את אבא, המסתכל בחלון בעיניים בורקות ומקבל את המלאכים הטובים באמירה: "שלום עליכם מלאכי השרת..." הוא עושה קידוש (תכופות על חלה, לא תמיד היה יין) בניגון מסורתי "כי בנו בחרת ואותנו קידשת..." בתחושה אמתית שהוא הנבחר, ורק הוא, היהודי מטרוביץ, הוא היורש הראוי, הנושא והמבצע של תר"ג מצוות. הוא שוכח את דאגות החולין, את מאבק הקיום הקשה, את צער גידול בנים, הפרנסה, האפליה מצד הגויים. הוא שרוי בהתרוממות נפש עם שבת המלכה. מקבל נשמה יתרה, שוכח את כל דברי החולין ומתמלא צלם אלוהים.

הנוער, בדרכו, היה שרוי גם הוא ברוח מרוממת. כאשר נפתחה האוניברסיטה העברית בירושלים, עשו בני הנוער בטרוביץ, ביזמת יחיאל ומשה יוניצ'מן, נשף שנטלו בו חלק כמעט כל בני הנוער של טרוביץ. יחיאל יוניצ'מן, אברהמצ'יק אקרמן וחיים רוזנפלד נשאו נאומים נמלצים. יהודית בר (לימים יקירביטש) המוכשרת והיפה ומשה

רוזנפלד שעשעו את הקהל בריקודיהם היפים ובשירתם. כל הנוכחים התלהבו מאוד.

מי לא יזכור איך היינו מלווים את העולים לארץ ישראל. הנאומים חוצבי הלהבות והקריאות, במיוחד כשעלו צבייה הורוביץ ויצחק מלמן. ביום חורף קר בִיְרוסלוביטש שעל הדרך ללוצק, מול המועצה המקומית, יצאו כשלושים חברים וחברות בריקוד הורה. הפקידים והגויים הכפריים עמדו סביב והתבוננו בנו כבמחזה מופלא. לא יכלו להבין את ההתלהבות של צעירי טרוביץ.

חברות ומוסדות

לא היו בטרוביץ מוסדות וחברות לרוב. חברה תהילים, חברה משניות, זכורני שאלה היו פעילות מאוד. קופת גמילות חסדים, כמו בעיירות אחרות, לא הייתה בטרוביץ. לפיכך עזרו איש לרעהו ככל שיכלו. במיוחד הצטיינו בזה אפרים מרנץ וויטייה רברמן.

גם רופא לא היה בטרוביץ (היה חובש); נראה שלא כדאי היה לרופא להתיישב בטרוביץ. נאלצנו לנסוע ללוצק או למלינוב. אך היה לטרוביץ נשק אחר כנגד מלאך המוות. ראשית, חברה תהילים. ואם תהילים לא הועילו, רצו לבית הכנסת לבקש רחמים אצל ריבונו של עולם, לפני ארון הקודש הפתוח. בשבת עשו עיכוב קריאה ומי שברך. הערכאה האחרונה והעליונה – לרוץ לבית העלמין "לבקוע קברים" של בני משפחה וקרובים ושל סתם יהודים טובים. מי צריך רופא, אם יש שוכן מרומים?

מתפזרים קצת ברחבי בעולם

בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה ולפני המלחמה השנייה, נסעו מקצת הצעירים מטורביץ: חלקם לארץ ישראל, חלקם לארגנטינה. נסעו גם לעיירות גדולות יותר בסביבה.

לעולם לא אשכח כשעברה משפחתנו ב-1933, מטרוביץ לעיירה גדולה יותר, רדזיוויל. כל העיירה באה להיפרד, דמעות בעיניהם, איחלו לנו הצלחה מכל הלב. למעלה ממחצית בני העיירה ליוו אותנו עד ליחָצֶ'וִוקה. יהודים מזוקנים התנשקו כשדמעות בעיניהם, כנפרדים לנצח. אגב, בעיירות גדולות יותר, היו תנאי החיים משופרים במקצת.

היו יותר יהודים, יותר בתי כנסת, עם זאת התגעגענו לטרוביץ. בכל הזדמנות היו אבא-אימא משוחחים ביניהם: "דבר לא ישווה לטרוביץ".

בטרוביץ עם פרוץ המלחמה

ביקורי האחרון בטרוביץ היה בספטמבר 1939, בימים הראשונים לפרוץ מלחמת פולין-גרמניה; ברחנו מן הפצצות שהטילו הגרמנים על רדזיוויל.

בטרוביץ שקט כתמיד, ובכל זאת היו היהודים חסרי מנוח ומבוהלים. הבתים ישנים ומוזנחים עוד יותר. יהודים בגיל העמידה נראים כזקנים: דודי, יצחק של פייוויש, הפך יהודי זקן; הדודה פרומה, אישה תמירה הייתה, קומתה קָטנה; גם דודי פסח (קרסנר) זקן מאוד, איננו שומע. בן דודי ישראל של פסח שוכב במיטה, חולה, גם הוא הזדקן מאוד. הילדים לעומת זאת גדלו, יפו והפכו חסונים יותר. נעלמה הגרדת מן הראשים. היה לי הרושם שילדי טרוביץ יפים וחכמים מאחרים.

כן, תענוג לשהות בין אנשי טרוביץ, אפילו במצב מלחמה. אנו מבינים זה את זה היטב. הלך המחשבה שלנו זהה, מבינים זה את זה בקריצת עין ובלי מילים.

הכיבוש הרוסי

במקום הגרמנים, הצבא האדום הרוסי הוא שכובש אותנו. הפחד נעלם לזמן-מה; חלק מאתנו מלאים תקווה לזמנים חדשים. אחדים מן הצעירים היהודים והאוקראינים מקבלים לידיהם את השליטה מן המשטרה הפולנית. מופיעים חיילי הצבא האדום, נישאים נאומים נלהבים מעל גגות המשאיות, מבטיחים לפועלים ולאיכרים נסים ונפלאות. יש מעט קנאה אצל יהודים אחדים – לנו לא מבטיחים שום דבר מיוחד? חלק מפרשים שהכוונה לכולם; אחרים אומרים: נו אם כך נהיה גם אנחנו איכרים.

השחיטה הגרמנית הגדולה

ביוני 1941 פרצה מלחמת רוסיה-גרמניה; טרוביץ נכבשה בידי הגרמנים. בתשעה באב 1941 אספו הגרמנים בעזרת אוקראינים מקומיים את מרבית הגברים בטרוביץ, הובילו אותם אל רומַנְסובה גורקה וירו בהם

שם; את הקברים חפרו הקרבנות בעצמם. אין מילים לתאר את הטרגדיה, של הנספים ושל הניצולים. את שאר יהודי טרוביץ, בעיקר נשים וילדים, גירשו לגטו אוסטרוז'ץ.

בסוכות 1942 הרגו את כל היהודים באוסטרוז'ץ.

יהודי טרוביץ שלי, אבדו בדרך אכזרית נוראה ביותר; חלקו את הגורל של כל יהודי מזרח אירופה. חוליה בשרשרת היגון של שישה מילון קדושים. עמכם, רחמנים בני רחמנים, אבדה גם האמונה באנושיות.

מתוך הפרק: חיים והווי עמ' 49 – 55

כיכר השוק

מוניה שרייבר חתונה בעיירה

זכור את הזוגות שנספו ולא זכו להגיע לחופה

כל העיירה – מחותנים

כשהייתה חתונה בטרוביץ היו אושר ושמחה שורים בעיירה כולה. כל אנשי העיירה הלכו לאירוע המשמח, מוזמנים ולא מוזמנים. בדרך כלל לא היו לא-מוזמנים, העיירה הייתה כמעט כמשפחה אחת.

הבית שבו התקיימה החתונה טבל באור ובשמחה, ולא היה מי שישווה למחותנים. סקרנים צבאו על פתחי החלונות והדלתות; והיה שם ממש שישו-ושמחו.

לא ראו את החתן-כלה ברחוב; הם צמו כל היום עד לחופה. אם החתן היה מעיר אחרת הייתה החדווה רבה עוד יותר.

נוסעים לקראת החתן

במשך כל היום ציפו בסקרנות, סמוך לגשר או לטחנת הקמח, לראות את החתן. שאלו: "מתי יבוא החתן?" "האם יצאו כבר לקראתו?" והייתה המולה רבה בטרוביץ. משקרב מועד בואו של החתן כבר עמדה מוכנה עגלה יפה, רתומה לסוסים משובחים ביותר, עם פעמונים ומושבים רכים מכוסים בארג צבעוני יפה. אך נראתה מרחוק עגלה, מיד צעקו: "החתן! החתן!" ויצאו לקראתו להעבירו אל העגלה המקושטת בעלת הפעמונים. המחותנים שהצטרפו לנסיעה, היו מתיישבים ליד החתן; היה זה כבוד גדול, ולא היה מי שישווה להם.

וכשהגיע החתן לאכסנייתו, הקיפו כולם, מגדול עד קטון, את הבית. הכול היו סקרנים: "החתן! החתן!"

הולכים לחופה!

בטרוביץ נערכו החתונות בימי שישי בדרך כלל. כשהוליכו חתן-כלה לחופה, נסגרו החנויות בעיירה וכולם הלכו לרחבת בית הכנסת, שם נערכו החופות.

על גזוזטרת בית הכנסת התגודדו "הצופים" והשקיפו בסקרנות על החופה. יצחק השמש הכין מבעוד מועד ארבעה מוטות וילדים אחזו בהם; הם התקשו להחזיקם בשל הלחץ הגדול סביב החתן-כלה. השמש נזקק לעזרה, בכוחות עצמו לא הצליח; היה עליו להחזיק את היין והכוסיות, ואת הכוס לניפוץ ועוד חפצים. שמואל קרנדל בא לעזרתו והייתה לו חזקה בעניין זה.

לאחר החופה הוליכו את הזוג הביתה בניגון. הקהל הלך בעקבותיהם בשמחה גדולה.

מפטיר בבית כנסת

בשבת בבוקר הוליכו את החתן לבית הכנסת. קראו לו לעלות לתורה והעניקו לו מפטיר. המחותנים נהנו גם הם מעליות מכובדות.

ואז קיבל זכות דיבור מיכל ה"סוטניק" ["שר המאה"]. עם סיום התפילה היה מכריז שפלוני אלמוני מזמין את הקהל לקידוש. ההכרזה הייתה חזקה בידיו.

ואז התחילו לשלוח לחתן-כלה מיני כיבודים: משקאות משובחים, מרקחת פרות טובה, בירה, קוגל ומעיים ממולאים וסתם צ'ולנט. הילדים היו השליחים. היה עליהם לזכור את כל האיחולים, אך בדרך היו המסכנים שוכחים והופכים. אך זכרו להמתין לפרוסת עוגת לֶקאח [עוגה ספוגית] על טרחתם.

שמחת חתונה אמתית

במוצאי שבת החלה השמחה האמתית. החלונות והדלתות נגדשו אנשים שהיו סקרנים לדעת מי רוקד עם הכלה ומי עם החתן. אורה ושמחה. המחותנים שתו "לחיים" עם כולם. חיה-פרומה המלצרית, אישה נאה ועליזה, הגישה לשולחן מאכלים טובים והוסיפה: "איכלו אורחים חביבים, הכינו די והותר. התענגו, שתזכו לשמחות אצל ילדיכם!" ומנתה תוך כך את שמות האנשים אליהם התכוונה.

וברחוב, במרחק-מה, עמדו מעגלי נשים, האזינו למוזיקה ובשעת מעשה העבירו ביקורת על הכול ועל כולם. הן גם דאגו לזוג הצעיר והחליטו היכן יגורו, איך יחיו ובמה יתפרנסו.

שמואל קרנדל שוב הופיע, מעשה בעל בית, הפעם עם פרוסות גדולות של עוגות לקאח ושטרודל לחלק לקהל שבחוץ.

וכשנוגנה המוזיקה והאורחים רקדו בפנים, היה ר' ישראל, לץ גדול, ניגש אל העומדים. מיד הקיפה אותו חבורה ולא הניחו לו. ור' ישראל החל שופע בדיחות, עד שפקעה בטנם מצחוק.

כן, שמחה שררה בטרוביץ; חתונה בעיירה.

מתוך הפרק: חיים והווי עמ' 63 – 65

מרדכי שטיינקרוין (דאן) טרוביץ – גבעות ובוץ

כשתם הקיץ היפה והחלו גשמי החורף, שקעה העיירה שלנו בבוץ – בּלוֹטֶס. כמה נעים היה ללכת לחדר אל שמואל המלמד עם עששית ביד! ובשמחת תורה בערב, בתקופת הבוץ, כשיהודים שיכורים בקפוטות ארוכות הובילו את הגבאי חיים חירגה לבית הכנסת. הילדים עם הדגלים והנרות הדולקים בראשם. בדרך מן הבית אל בית הכנסת – ריקד הכול.

ואם עזר האל ובעל עגלה שקע בבוץ עם סוסיו ועגלתו, באו צעירי טרוביץ לדחוף את העגלה ותוך כך הוסיפו את אמרותיהם השנונות – והייתה השמחה גדולה.

והגבעות – לכל גבעה היה שם והייתה משמעות.

גבעת המבצר. סמוך לגבעה נמצאה משרפת הלבנים של זליג. בימי שישי הלכו נשים לחפור חומר צהוב למרוח בו את הרצפות, והסתתרו פן יתפוס אותן זליג גונבות את הגבעה.

רחוב וול – משני צדיו גבעות ומרתפים. הייתה לגבעות חשיבות רבה. לפי סיפורי הורינו, שימשו מרתפי הגבעות מקומות מסתור ליהודים בכל המלחמות; ומן הגבעות עצמן הוטלו הפגזים.

גבעת הכנסייה הירוקה היפה. על גבעה זו טיפסו לעתים זוגות צעירים לטיול ערבית, נזהרים שהכומר לא יגרש אותם. ולעתים, ביום, היינו אנחנו החברה הצעירים מטפסים לשחק כדור עף, פוחדים גם כן מפני הכומר.

הגבעה ליד חנויות השוק. מי אינו זוכר, בבוא החורף הייתה הגבעה מלאה בילדי טרוביץ – מי במזחלות קטנות ומי במחליקיים ומה רבים היו העונג והשמחה של הילדים היקרים!

היו עוד גבעות רבות בטרוביץ; קשה לכתוב על כולן. אך הייתה גבעה אחת, גבעת כל הגבעות – גבעת האהבה .

בשבתות קיציות בשעות אחר הצהריים הלכו לשם צעירים וזקנים, לבלות. מבוגרים, סתם טיילו להנאתם ושאפו אוויר רענן, וזוגות

צעירים נהנו בחיק הטבע. ילדים קטנים באו לצוד ציפורים ולקטוף אגוזים. ארגוני הנוער – השומר הצעיר, החלוץ ואחרים – קיימו שם את מפגשיהם ושיחקו. גם חגיגות ל"ג בעומר נעשו שם על הגבעה.

וגבעה זו שהסבה לכל העיירה עונג רב כל כך, הפכה במועד מאוחר יותר לבית עלמין איום; כאן נקברו חיים יקירינו ואהובינו בידי החיות הנאציות ועוזריהם המקומיים.

כשעלינו לגבעה לאחר השחרור – אני, הרשל דניוק ועוד אחדים מיהודי טרוביץ – מצאנו בור שוקע שהתגוללו עליו עצמות. בכוחותינו שלנו שפכנו מעל עוד אדמה והקמנו מצבה. יהי זכרם ברוך.

מתוך הפרק: חיים והווי עמ' 117 – 118

שיינה פרסמן-גלין, ארצות הברית **ביקור בטרוביץ בשנת 1937**

לאחר היעדרות של ארבע עשרה שנה, ושנתיים לפני מלחמת העולם והמבול שהציף את אירופה ומחה את כל הערים והעיירות היהודיות – ביקרתי ב-1937 בעיירת הולדתי טרוביץ.

מצאתי בטרוביץ דלות חומרית גדולה; זו הייתה תוצאת המדיניות העוינת של הממשלה ושל העם הפולני. אך פגשתי שם נוער יהודי מלא מרץ ואינטליגנציה מולדת. הנוער ששפע רוח יהודית, היה התקווה לעתיד. נוער כזה הוא ברכה לכלל בארצות תרבות – וכאן הוא חש מיותר בעולם.

הנוער היהודי בטרוביץ היה שרוי בלא תכלית חיים ולבו מלא ספקנות חששנית. ניתן היה לקרוא בפניהם את המבע הנואש: "מאין יבוא עזרנו?"

הסתכלו בעיניים מלאות געגועים אל עבר העולם הגדול, במיוחד אל העולם שמעבר לאוקיינוס האטלנטי. אך העולם הגדול היה נעול בפניהם. נעולה בפניהם הייתה גם הארץ המובטחת; שלטונות המנדט דאגו לכך שיוכלו לבוא לשם רק עשירים ובעלי סרטיפיקטים – והיכן מקבלים זאת?

נוער זה, למעט יוצאים מן הכלל מעטים, נספה במבול; הלב דואב ואין לו נחמה.

בבוא יום חשבון – יש דין ויש דיין, הוא חייב לבוא – יוגש גם החשבון על עיירתי טרוביץ!

מתוך הפרק: חיים והווי עמ' 124

יעקב דניוק, בולטימור **מלמדים ושנות ילדות בטרוביץ**

אצל שמעון מלמד

ראשית לימודיי היו בחדר אצל שמעון מלמד. הדירה בעמק, לא רחוק מביצה עמוקה. חדר קטן שיכול להכיל 10-15 תלמידים. למדתי אצלו אל"ף-בי"ת. למדתי וגרתי בשכירות: אכלתי וישנתי שם; גרנו אז בקרסנה.

המלמדות לא העניקה די פרנסה. היה לו עיסוק נלווה: מעין משק תרנגולות; הוא גידל עופות ומכר אותם. "זמרת" העופות נמהלה בזמרת התלמידים.

אצל משה שרייבר

בית ספרי השני היה אצל משה שרייבר. בחדר גדול יותר, ולימודים שהיו מתוקנים יותר. למדנו גם חשבון והיסטוריה.

החדר של יצחק-משה של וולף

מבית ספר זה עברתי לחדר של איצי-משה של וולף. בית קטן בראש הר גבוה, ממש סכנת נפשות. המלמד היה קפדן מאוד; כל הזמן צעקות ופרגול. הוא היה צועק אל התלמידים: "גויים, אל תסתכלו בחלונות, אל הציפורים העפות, לימדו!"

אני נזכר באפיזודה שאירעה בחדר הזה: הייתה הפסקה. הרבי איצי-משה של וולף, יצא אל השוק לקנות דבר-מה. החלטנו לגשת אל האיקווה, שזרם לא רחוק משם, ולהתרחץ קצת בנהר. כשחזר הרבי לחדר, לא מצא בו אף אחד. מיד הבין שאנחנו ליד המים, לקח את הפרגול ביד ויצא אלינו. עוד מרחוק צעק: "גויים, אתם כבר תחטפו ממני!" מיד יצאנו כולנו מן המים והתלבשנו תוך כדי ריצה. לא אחד מאתנו קיבל מלקות בדרך. העונש האמתי ניתן בחדר. וכתוספת חל עלינו איסור לרחוץ בנהר שבועיים. אך האמת היא שפסק הדין לא בוצע בשלמות.

מתוך הפרק: דמויות ונופים עמ' 154 – 155

יצחק-לייב פלדמן, בולטימור **נופי טרוביץ**

אני זוכר את טרוביץ ואת היהודים שלה, מלפני מלחמת העולם הראשונה עד 1935, כשעזבתי את העיירה ועברתי עם אשתי ובני לרדזיוויל.

עד 1914, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הייתה בטרוביץ טחנת קמח גדולה שמשפחות רבות התפרנסו ממנה; שכירים, סוחרי תבואה גדולים כמוטל יוניצ'מן, פסח דניוק, יוסף ליקבורניק וגם בחורים רבים עבדו והשתכרו שם; נערות עניות הטליאו שקים. בעל הטחנה, רכטר מלוצק, איש נלבב בעל לב יהודי, תמיד עזר, לא רק לעניים, גם לסוחרים גדולים; אלה האחרונים, קודם קיבלו כסף ורק מאוחר יותר סיפקו סחורה. אני גם זוכר שבתקופת הבוץ הגדול, כשהיה קשה להשיג עגלה להובלת הקמח ללוצק, הובילו שלושה בעלי בתים מטרוביץ, שלוש אוניות קמח גדולות. בנו של אחד מהם משה פלדמן, השתקע בישראל; הוא ידיד טוב שלי.

היו בטרוביץ סוחרי יערות. אבי ושותפו ברוך שוחט שגר ברובנה. היו לנו יערות במקומות רבים: ליסובה, סדילקוב, סמוך לשֶׁפֶטוּבְקה וגם בסביבת טרוביץ עצמה. רבים מיהודי טרוביץ עבדו בענף. בחורף סיפק אבי עצי הסקה לעניים; אחי הבכור היה מביא אותם למקומות הראויים.

היו כמה חנווני סדקית, הלל-וולף בריק, בן-ציון גלר ואחרים; כל זה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. אני זוכר גם את בעלי המלאכה שלנו, בנאים, נגרים, נפחים, קצבים. אבוי, העיירה כולה מנתה 100 משפחות, 500-600 נפש.

בעיירה קטנה זו היו שלושה בתי מדרש. בית מדרש שבו התפללו כל השנה; בית כנסת שבו התפללו רק בשבת; ועוד בית כנסת – גם בו רק בשבת.

עד 1914, לא היו בתי כנסת; כולם למדו רק אצל מלמדים. שמעון-פיסי מלמד, מלמד דרדקים. היו גם מלמדי גמרא, יחיאל-משה, איצי-משה של וולף, משה של יוסי. בטרוביץ היו יהודים רבים שידעו ללמוד, והיטב. משה של חנא, יהושע-נטע קורוטקה, דוד מיסאנז'ניק, שכחתי את

שמות המשפחה, ועוד אחרים. בשבת היינו מקשיבים אצלם לשיעור השבועי.

מעטים עזבו את טרוביץ ועברו לערים אחרות, אלה היו נתן רוזנפלד וישראל יוניצ'מן.

בכפרים סביב טרוביץ, חיו מעט יהודים. כמעט בכל כפר היו משפחה יהודית אחת או שתיים. בחגים ופעמים רבות בשבתות באו יהודים אלה להתפלל בטרוביץ.

כל זה עד מלחמת העולם הראשונה. בזמן המלחמה התרוששו הסוחרים הגדולים. כשחלפו הפורענויות והייתה ממשלה יציבה, פולנית, השתפר המצב קמעה.

החיים חזרו לתקנם לאחר המלחמה; נוסד בית ספר; הציבור למד עברית, פולנית וכן הלאה; נפתחה ספרייה.

חל גם שיפור כלכלי. נבנו שתי טחנות קמח, אחת מהן בידי האחים סאדה, האחרת בידי ישראל דניוק. התרבו החנוונים, חנויות הסדקית גדלות, אלתר רברמן, אפרים מרנץ, יעקב-יוסי ברנשטיין, כולם נספו באסון הגדול.

החלה תנועה לציון. נסעו, תחילה להכשרה ולאחר מכן לארץ ישראל. הפעילים המרכזיים היו יחיאל ומשה יוניצ'מן, בני אליהו יוניצ'מן. משפחה גדולה, כולם ציונים מסורים, כולם נספו בידי המרצחים. אבוי, אבוי, מה קרה לעיירתי הנלבבת הקטנה.

*

הרב שלנו ר' מרדכי-נטע אקרמן זצ"ל, היה מטבעו יהודי טוב, ביתו בית ועד ללומדים; נכנס אדם רעב, יצא שבע ועם צידה לדרך. הרבנית ניהלה את העסק, חנות המכולת, והרב שלנו למד. בנו היחיד אברהם היה הטוב בחבריי. למדתי אתו בלידה, בישיבה של הרב ריינס. מעולם לא שמעתי מן הרב הטפות מוסר, מעולם לא ראיתיו כועס – איש בעל מזג נוח. הוא נפטר בדמידובקה, אני גרתי כבר אז ברדזיוויל.

פרצה מחלוקת – היכן לקבור אותו. אנשי דמידובקה רצו לקבר אותו אצלם, אנשי טרוביץ מנגד, רצו את ההפך. הגיעו להסכם: יישאו אותו מדמידובקה לטרוביץ, מרחק 18 ק"מ. זקן ונער הצטרפו ללוויה וקברו אותו בטרוביץ.

מתוך הפרק: דמויות ונופים עמ' 156 – 158

בית הכנסת הגדול (שיל) וביתו של הרב מרדכי נסע.

יעקב ריז חולין בבית המדרש

בית המדרש היה הפינה הטובה בעיירה, הוא שימש לכל מטרה: התפללו שם, אמרו פרק תהילים, סחרו, שיחקו בקלפים.

בשבת אחר הצהריים כשאיציק השמש, המכונה קריש, שכב לנוח בביתן הקטן שלו, בו גרו יחד חמש נפשות, הופיע שמיליק, המשוגע של העיירה (וכי יש עיירה ללא משוגע), שרק, וכמו מתחת לפני האדמה צצה חבורת פרחחים ונכנסה לבית המדרש מבעד לחלון. שמיליק היה חוסם את דלתו של איציק בבול עץ, והחלו הימורים במשחק קלפים. כשהפסיד המשוגע היה מתחיל לצעוק שיחזירו לו את כספו, מן הרעש התעורר השמש וצעק: "משוגע, שוב אתה כאן". ושמיליק היה מטיח בראשו מגבת מבעד לאשנב.

שם בבית המדרש נעשו עסקאות למיניהן: בין מנחה למעריב נמכרו טונות תבואה. ב"אשרי" הגיעו להסכמה על מחירים, וכשהכו "על חטא" נשבעו שהעסקה עסקת הפסד היא.

בפינות התקיימו אספות סוציאליסטיות חשאיות של בני הנוער. מי היה מאמין על הבחורים היושבים בצוותא ומתנועעים בהתלהבות מעל הסידור, שהם בכלל משוחחים על התיאוריה של מרקס, ורצונם לשחרר את העולם מעבדות.

מתוך הפרק: דמויות ונופים עמ' 188

ברכה בר (יוניצ'מן), הרצליה **משפחה גדולה**

יחידה נותרתי ממשפחתם ומביתם הגדול של אליהו ואסתר יוניצ'מן, שהיו להם אחד עשר ילדים; כולם נספו באורח טרגי.

אנשי העיירה, זקן ונער, לא חשו מעולם שמשפחתנו גרמה להם עוול; ככל האפשר, התייחסו לכולם בהגינות.

בזמן מלחמת העולם הראשונה החל הבית הגדול היפה והשמח להתחסל. המשפחה הגדולה נסעה לרובנה על גבי עגלה רתומה לצמד סוסים, היינו שם כולנו בצרות גדולות. משם הגענו לעיירה הקטנה דמידובקה – שם היה קצת יותר טוב; השמחה חזרה לשכון במשפחה.

ב-1926, חזרנו אל עיירתנו היקרה טרוביץ. הסתדרנו בהדרגה, אבא השתכר למחייתנו והחיים שבו למסלולם הטוב. כל זה כל עוד חי אבא. כשמת עלינו אבינו החל הכול להתמוטט ולהתפרק. וכשבא האסון הגדול על העם היהודי בזמן מלחמת העולם השנייה – הלכו כולם, עם הילדים, הנכדים, הכלות והחתנים אל הבורות הגדולים סמוך ללוצק.

מתוך הפרק: מבית ומקרוב עמ' 197

פישל בודניק, ראשון לציון **הוריי**

מי בעיירתנו טרוביץ לא הכיר את משפחת שלמה ופייגה בודניק היקרה; היו אהובים על הנוער ועל המבוגרים. הם הרוויחו אהבה זו ביושר. אנשים אלה חיו למען הזולת יותר מאשר למען עצמם.

בקיץ היה אבי עסוק בענייני פרנסה ולא היה לו פנאי לעסוק בפעילות קהילתית; אימא מילאה את מקומו. אך עם בוא החורף, הייתה כל העיירה על ראשו. כאן משפחה חסרת לחם – הוא דאג להם ללחם; במקום אחר חסרו עצי הסקה לחמם את הילדים – אבי דאג לעצי הסקה; שם שוכב חולה ואין במה לשלם לרופא – אבי השיג כסף לרופא ולתרופות. תכופות היה צורך ללון בבית חולה – לא עלתה כלל שאלה אצל אבי מה יש לעשות. זכור לי מקרה בחולה, איש עני מאוד, אמי הייתה נושאת לשם חבילות ולא סיפרה לאבא; אבי נשא אליו חבילות ולא סיפר לאימא – עד שפעם נתקלו זה בזה והסוד נחשף.

מי לא יזכור את שמחת תורה. אחר הצהריים היו מתכנסים בבית הכנסת זקן ונער, עני ועשיר – ומחכים שיבוא שלמה בודניק וישליך מעזרת הנשים תפוחי עץ. וכשבא ר' שלמה, היה הרחוב מלא בו. כול אחד צועק: "ר' שלמה לכאן, זרוק לכאן". אבי בחיוכו הנעים ביקש לרצות את כולם. לאחר חזיון התפוחים היו אנשים מהלכים עמו בעיירה ומשוחחים. בחורף התקבצנו הצעירים בביתנו לערבי קריאה. הוריי לא הלכו לישון ונטלו חלק בקריאה יחד עם כולם.

כל זה עד 1939. כשנכנסו הרוסים לעיירה שלנו, נבחר אבי לנציג האוכלוסייה והיו לו קשיים מרובים. המצב היה חמור. לא היה היכן להשתכר, אף לא פרוטה. החלטנו לעבור ללוצק. שלושתנו: אני, אבא ואחי מוניה, התחלנו לעבוד. במשפחתנו השתפר המצב, אך בעיירה היה קשה. מאוחר יותר חזרו הדברים למסלולם גם בטרוביץ ואנשים הצליחו איכשהו לחיות ולהתפרנס.

לימים גויסנו אני ואחי לצבא האדום. אימא שפכה דמעות על האסון הגדול. ושוב נתגלה אבא באצילותו, אף שהבין היטב את הסכנות, הוכיח את אימא.

מתוך הפרק: מבית ומקרוב עמ' 253 – 254

פישל בודניק, ראשון לציון **עזבתי את טרוביץ**

כותב שורות אלה וגם אחי מוניה בודניק, נפתלי גולדברג, דוד ליכטר (בנו של שמעון מלמד), אלחנן אויסְטַייטְשֶר (מדובנה, בעלה של בת-שבע קורוטקי) – כולנו היינו בצבא הרוסי ושירתנו במשימה מיוחדת בטרוביץ על הגבעה היקרה המוכרת לנו כל כך.

ב-1941, כשהחלה המלחמה חיפשו הבנדרובצים וכנופיות אוקראיניות לאומניות אחרות, דרך לחסל אותנו ולשדוד את נשקנו; כשנשק בידם יוכלו לעשות בעיירה כאוות נפשם. הדבר לא עלה בידם הודות לאבי.

לאבי נודע מגוי, שהתפאר שבקרוב יהרגו אותנו וייקחו את נשקנו; מובן שאבא מיהר לבוא אלינו להודיע. נקטנו אמצעים שונים וחיכינו להתנפלות.

מהר מאוד החלו לבוא אלינו ביקורות צבאיות שונות ולהתעניין בנו – לא אפשרנו להם להתקרב אלינו יותר מדי! אפילו מן המועצה שלמטה, קיבלנו טלפון לרדת להשליט סדר בעיירה – ואנחנו סירבנו להם: לא יכולנו להתפצל וגם לא לעזוב את משמרתנו. אנו עצמנו היינו מוקפים כנופיות שונות, שלא הסירו מאתנו עין.

באותו הלילה לא ישנו. לפנות ערב נתקבלה פקודה מן היחידה שלנו לארוז ולהמתין לפקודת עזיבה. פקודה זו כבר לא הגיעה משום שהכנופיות ניתקו את קווי הטלפון.

עם שחר, באור ראשון, שוב בא אבי וסיפר לנו שהכנופיות משתוללות בעיירה ופקידי הממשל כבר עזבו; בכל מקום שורר תוהו ובוהו. הוא יעץ לנו לעזוב את טרוביץ מהר ככל האפשר. ואומנם הלכנו בדרך לדובנה, שם שהתה היחידה שלנו.

בדרך – נסענו בין שדות ויערות – ראינו שצעירי טרוביץ הולכים בדרך לאוסטרוז'ץ; מרחוק הכרנו ביניהם את דוד ליקבורניק ואת מנדל קרנדל. רצינו להתקרב אליהם – אך הם, בראותם אנשי צבא ונשק בידם מנסים להשיגם, ברחו. הם לא זיהו אותנו.

במאמצים רבים הגענו לדוברוטין על הדרך לדובנה. הייתה שם מחלקה של יחידתנו, שהמתינה לפקודה לנסוע לדובנה; התאחדנו עמם. אך

במחלקה היו אוקראינים בלבד, למעט המפקד שהיה רוסי. חיילים אוקראינים אלה בשומעם שהמחלקה מתפנה לדובנה – ברחו אל השדות וירו עלינו. מובן שהשבנו אש אל "חברינו היקרים".

לאורך הדרך לדובנה ירו עלינו תכופות מן השדות ומן היערות; אפילו מתוך בתים ירו עלינו. בדרך ניגש אלינו לויטננט רוסי ולקח את כולנו, גם את אחי מוניה, לפעולת חיסול של נחת גרמני; נשארנו רק אני ונפתלי גולדברג. מאז הפרידו בינינו ולא התראינו במשך כל זמן המלחמה.

מתוך הפרק: שואה ע' 300 – 301

מרדכי (מוטיה) קישקה בעִתות כיליון

הרוצחים ההיטלריסטים וידידיהם האנטישמים האוקראינים, ציפו שנים ארוכות להזדמנות לשפוך דם יהודי – וציפייתם התגשמה. לא נוכל לשכוח זאת אף לא לשעה קלה. גם אם אחיה לנצח, אזכור לנצח.

סבלנו היה נורא. כולם רצו לחיות לא רצו למות, מות חפים מפשע, קודם זמנם.

אני נזכר שהאוקראינים מן הכפר קֶרסנה גירשו את יהודי טרוביץ לנהר כדי להטביעם. היהודים, מסכנים שכמותם, סירבו לטבוע ושחו כל פעם מתוך המים, ושוב הדפו אותם, וחזרו על המעשה מספר פעמים עד אשר הניחו להם.

איימו על הנוצרים במוות אם מי מהם ימכור ליהודי פת לחם.

אני עצמי הסתתרתי במרתף עם יודל לופטה וגברת קסלר. גברת קסלר הראתה לנו את גופה החבול ממוטות ברזל. היא לא בכתה על ייסוריה רק שאלה במרירות: "מאין הרצחנות חסרת הרחמים כלפי יהודים?"

ביער בורמץ נתקלו המרצחים בבתו של אפרים מרנץ, בתיה, היא נשאה עמה לחם מן הכפר. הם רצו לדעת מי מן האוקראינים העז למכור לחם ליהודים. היא לא סיפרה מי נתן לה לחם ושילמה בחייה.

מעיירתנו טרוביץ גירשו אותנו לגטו אוסטרוז'ץ, לקחו מאתנו כל מה שהיה לנו. מצצו מאתנו את טיפת הדם האחרונה בעבודה הקשה שהטילו עלינו ללא מזון כמעט. כשמת אדם קינאו בו כולם. הוא נפדה. וזה היה אמנם המוצא היחיד.

לפתע נודע לנו שהאוקראינים חפרו בור גדול למעננו. החלה בריחה מן הגטו ליער בורמץ; התקבצו שם כ-200 יהודים. בהתקפה הראשונה עלינו ביער, נהרגו 12 יהודים. את האחרים גירשו חזרה לגטו.

בקבר אחד כיסו מאוחר יותר בעפר 900 יהודים. הובילו את היהודים בקבוצות וחיסלו אותם. הנוצרים נחפזו לחזות בפלא של השמדת יהודים. גם ביער נשמעו מדי ערב יריות, היו אלה האוקראינים שגילו יהודים תועים, שעוד נשארו ביער, וירו בהם.

ביער נפגשנו עם משפחות אלתר רברמן ומשה פרלוק; להם היה בונקר. המקום היה צר עבורם והם חפרו בונקר אחר, ואנחנו נשארנו בבונקר הישן. לפתע הקיפו הפורעים את הבונקר החדש וירו בארבעה מהם; הנותרים נמלטו לכל עבר. אלינו לבונקר באו ראובן ומֶכל רברמן ויצחק פרלוק. עם שחר חיפשו הפורעים אחר הנמלטים, למזלנו ירד בלילה שלג כבד וכיסה על עקבות הנמלטים.

מיהודי טרוביץ ניצלו אז שבעה אנשים: שני האחים רברמן ושני בני סאדה, אני ואשתי שרה יגרמן ובוניה קויבר. זמן ממושך הייתה עמנו גם ברכה גלר, פעם יצאה לחפש לחם ולא שבה עוד.

בלכתי פעם לדובנה, לאחר השחרור, הבחנתי באחד הרוצחים, פַוולושה. לא יכולתי להירגע, נזכרתי בבכיו של ראובן רברמן כשסיפר איך הרג מרצח זה, מכר טוב, את אחיו הקטן צאליק. הסגרתי אותו יחד עם הרוצח דובצ'אק לשלטונות והם נידונו ל-25 שנות מאסר; אך לימים זכו לחנינה והשתחררו מן הכלא בהבטחה שבפעם הבאה כבר לא יישאר יהודי שיוכל להעיד.

מתוך הפרק: שואה ע' 357 – 359

שרה קישקה, קריית חיים **במאבק הישרדות**

זמן קצר לאחר שנכנסו המרצחים לעיירתנו טרוביץ, העבירו אותנו לגטו אוסטרוז'ץ. שהינו שם בצפיפות נוראה: עשרים וכמה איש בחדר! קשה לתאר את סבלנו. הלכנו, ארבעים נשים, לעבודה ביער בורמֶץ. לא היה מה לאכול. רעבנו. פעם עברו גויים וסיפרו שחופרים בורות בגטו, להרוג את קומץ היהודים. הבהלה הייתה רבה וניסינו להעביר את משפחותינו ליער.

בעלי בא אליי ליער והביא עמו את אסתרקה בתה של דודנית שלי; כל משפחתי עוד הייתה בעיירה. עוד לא היה ביטחון מלא שהגויים דיברו אמת.

יחד עמנו היו בוניה קויבר, ברכה גלר, סרל ליקבורניק ואסתר ליכטר. פעם אמרו סרל ואסתרקה שרצונן לגשת לקולוניה, להיוודע על המתרחש ובהזדמנות זו להביא קצת מים. הן לא חזרו, הקיפו את הקולוניה ולקחו את כולם לגטו.

כשנודע לנו על המתרחש, נמלטנו עמוק אל מעבה היער, תחת מטר כדורים שלא פגעו באיש. שוטטנו שבוע ימים לא היה מה לאכול. מזוננו היה אגוזי בר.

ביער נפגשנו במקרה עם משפחות אלתר רברמן ומשה פרלוק. בבונקר שלהם היה צפוף מאוד, ובכל זאת נכנסנו לשם. כעבור כמה שבועות חיפשו לעצמם "הדיירים" הקודמים של הבונקר מקום חדש, ואנו נשארנו בבונקר הישן. פעמים אחדות גילו אותנו האוקראינים והצלחנו להימלט.

התגנבנו, בעלי ואני, מן היער לקולוניה ושהינו שם שלושה שבועות; בעלת הבית כלל לא ידעה עלינו. כשכבר לא יכולנו להישאר שם, הלכנו אל גוי לא מוכר והוא הוביל אותנו אל גוי אחר שהיה לו צורך לתפור משהו. גוי זה השגיח עלינו כמו אב וסיכן בכך את חייו.

בינתיים התקרב אלינו הצבא האדום. הלכנו אל גוי אחר ומשם אל צ'כי, וניצלנו.

מתוך הפרק: שואה ע' 360 – 361

הקרבות בחזית היו קשים מאוד; אנשים נפלו כזבובים. המרצחים ההיטלריסטים שלחו לחזית את כוחותיהם האחרונים: צעירים בני 16 וזקנים בני 65.

זה לא הועיל להם. התקדמנו בכל החזיתות ושחררנו ערים וכפרים. גם האזור שלנו שוחרר, גם העיירה היקרה שלנו שוחררה!

ביום בו קיבלתי את הבשורה שלחתי מכתב. לא המתנתי לתשובה ושלחתי שני ושלישי לכתובות שונות; למרבה הצער לא באה כל תשובה. לא חדלתי והמשכתי לכתוב. עתה כתבתי לאחת הַנְקָה סְטָרוך מבורמֶץ; ממנה קיבלתי תשובה מעציבה מאוד. היא כתבה את האמת המרה, שכל יקירינו נספו בידי הרוצחים. היא שמעה שיהודי אחד ניצל – שמו רברמן.

המכתב בלבל עליי את דעתי לחלוטין. זעקותיי היו נוראות. החיילים ביחידה ניסו להרגיע אותי קצת. נודע לי שמצויים אצל הגנרל שלנו שלושה גרמנים לחקירה. לא חשבתי הרבה, ונכנסתי אל הגנרל. בלי מילים הגשתי לו את המכתב. בראותו אותי נבהל הגנרל משום שמעולם לא ראה אותו במצב כזה של טירוף. לאחר קריאת המכתב הבין הכול. הבחנתי בדמעות זולגות מעיניו – גם הוא היה יהודי והיה נשוי לאישה יהודיה.

לשאלתו, מה רצוני, ביקשתי שימסור לידיי את הגרמנים כדי לנקום בהם. הוא הסכים. הוצאתי אותם מתוך הבונקר והכיתי אותם בחֹזקה; נתחים תלשתי מהם. ראש המפקדה בא בריצה: "בודניק, מה אתה עושה, השתגעת?" שוב הכיתי אותם ויריתי בהם כבכלבים.

למחרת כתבתי לרברמנים, בלי לדעת אל מי מהם. קיבלה את המכתב בוניה קויבר שבאה במקרה לטרוביץ. במקרה נתקבל ביום זה בטרוביץ מכתב מאחי מוניה; גם מכתב זה קיבלה בוניה. היא העבירה אליי את המכתב! את שמחתי לא ניתן לתאר במילים!

מאז קיבלתי ממנו מכתבים רבים. מחלקתנו התקדמה בינתיים. פעם קיבלתי ממנו הודעה שהוא נוסע לטרוביץ. הגנרל נתן לי עשרה ימי

חופשה וליווי של איש צבא על מנת שאוכל לנסוע הביתה ולהיפגש עמו.

הדרך הייתה קשה ומרובת סכנות. במאמצים רבים הגעתי לאוסטרוז'ץ. שם פגשתי את מוניה ואשר גלר – הם עבדו שם. אחר כך פגשתי את אחי מוניה. נפלנו זה בזרועות זה וזמן ממושך היינו כאילמים, לא יכולנו להוציא הגה. כשנרגענו מעט התיישבנו וסיפרנו זה לזה את קורותינו העקובים מדם.

למחרת נסענו שנינו לטרוביץ. הלכנו מבית לבית, מרחוב לרחוב, ובחנו את החורבן הגדול. העיירה הייתה לבית קברות גדול. דומה היה שהאבנים בוכות אתנו. ניגשנו אל הגבעה, בה מונחות גופות קדושינו – לא ניכר כלל שטמון שם אוצר יקר כל כך, שאבד לנו לנצח.

בלבבות שבורים, בראשים מורכנים, בלי להוציא הגה, הלכנו מקבר האחים. מיד עזבנו את העיירה וחזרנו לאוסטרוז'ץ. משם התייצבתי שוב אל שורות הצבא.

מתוך הפרק: בטרוביץ אין עוד יהודים עמ' 371 – 372

יעקב דניוק, בולטימור **עיירת הולדתי לאחר החורבן**

שנתיים לפני המלחמה גרתי כבר בדמידובקה, היה לי בית עסק לחומרי בניין. כשפרצה המלחמה ברחתי לרוסיה ונדדתי שם ברחבי הארץ. עברו עליי זמנים קשים. שירתי גם בצבא הרוסי, לחמתי בסטלינגרד וקיוויתי להגיע בדרך כלשהי דרך אירן לארץ ישראל.

אך חלומי לא התגשם. התגלגלתי לכלא רוסי בחשד לריגול משום שניסיתי לחצות את הגבול האירני באורח לא חוקי. מזלי שיחק לי וישבתי רק ארבעה חודשים.

ב-1942, התפרסמה ברוסיה הודעה בדבר ייסוד הצבא הפולני על שם וַנְדָה וסילבסקה. מי שהיו חיילים פולנים בעבר, נקראו להתגייס לצבא. הרהרתי בדבר והתייצבתי מיד. הייתי בין שישים החיילים הראשונים בדיוויזיה הראשונה שלהם.

בטרוביץ ובדמידובקה

זמנים ומצבים שונים עברו עלינו בצבא. נטלנו חלק במתקפה ובמשימות אחרות עד שבאנו לאזור לוצק. ואז פניתי אל הפולקובניק [אל"מ] שלי: אני במרחק לא רב מעיירת הולדתי טרוביץ, ואני מבקש שירשו לי לנסוע לראותה במו עיניי; בקשתי אושרה. הוא שחרר אותי ליומיים והעמיד לרשותי רכב. הצטרף אליי קפיטן. חצינו את כל לוצק, עצרנו במקומות רבים בהם גרו בני משפחה – לא פגשתי איש.

מלוצק היישר לטרוביץ. אין לתאר את הרושם המזעזע שהותירה בי העיירה. העיירה ההררית נמחקה מעל פני האדמה. בשוק לא נותר אף לא בית אחד על תלו. לא הייתי מסוגל להישאר בטרוביץ יותר מכמה שעות.

אחיי חיים

מטרוביץ לדמידובקה. לא מצאתי איש ממשפחתי או מידידיי הרבים שרכשתי לי בשתי שנות מגוריי במקום. לבי נשבר; חלחלה אחזה אותי.

חזרנו לקיוֶוֶרְצֶה אל מחלקתי. התכוננו אז למתקפה על קובל.

השתתפתי במתקפות רבות ובנס נשארתי בחיים. לאחר שוך הקרבות נודע לי במקרה שיעקב, פרומה ויצחק-לייב שלי – חיים; הם נמצאים בקרקוב. החלטתי לערוק מן הצבא ולנסוע יחד עמם לגרמניה, ומשם לעזוב את הברבריזם האירופי הארור.

באזכרה בארץ

תמיד חלמתי להיות בארץ ישראל אך המציאות הביאה אותי לאמריקה. לאחר שמונה עשרה שנה זכיתי לראות את ארץ החלומות, בבואי לביקור בישראל. המפגש עם בני משפחה וידידים בארצנו, ההשתתפות באזכרה לקדושינו – לעולם לא יימחו מראשי.

מתוך הפרק: בטרוביץ אין עוד יהודים עמ' 373 – 374

פרץ שדה (בן איצי), ארצות הברית **יקירינו**

אבי יצחק שדה (סאדה) היה יהודי ישר. עיסוקו, בניית טחנות קמח. הוא נתפס בידי הרוצחים הנאצים בטרוביץ בזמן השחיטה הראשונה שבה נורו גם שני אחיו ובנם איציק.

אמי לאה גולדברג, מוצאה מדמידובקה. אמי היקרה ואחותי חנה ואחיי יעקב ומוטל – גורשו ברגל לגטו אוסטרוז'ץ.

שבועות אחדים לפני השחיטה האחרונה נמלטו אמי ואחותי מן הגטו למָלוּבָנה (קולוניה צ'כית) והסתתרו אצל צ'כי. בחוץ הסתובב יהודי מרופט, משוגע למחצה. אמי ביקשה מן הצ'כי שייתן לו דבר-מה לאכול ובגד ללבוש. הצ'כי מילא את בקשתה. כעבור זמן-מה נתפס היהודי ולאחר שהוכה גילה את מחבואה של אמי. מצאו וחיסלו אותן.

סוף דומה היה לאחיי יעקב ומוטל כשעזבו את הגטו כדי למצוא אותי.

עברתי את המלחמה ביערות יחד עם דודן שלי פרץ וכמה חברים. נתפסנו ונגררנו באכזריות לגטו אוסטרוז'ץ. בו בערב שוב התגנבנו מן הגטו – לילה אחד לפני חיסולו – והיינו בחזית עד לכניעה.

מתוך הפרק: פינת יזכור לנפטרים בארץ עמ' 401

איציק זזולו, נצרת **משפחתי**

נולדתי בטרוביץ. שם אבי שמואל-בר זזולו, הוא היה בעל עגלה כל השנים. שם אמי חיה-פרומה המלצרית. היינו ארבעה אחים (יוסקה, אלי, משה-מרדכי ואני) ושתי אחיות (בתיה-ברכה ושרה-לאה).

חיינו חיי דלות, אך מתוך שמחה. כולנו נישאנו, היו לנו נשים וילדים – עד בוא האסון הגדול אל חיינו.

נותרתי לבד, בודד וגלמוד לחלוטין. לחמתי ברוצחים בכל כוחותיי. הייתי גם בצבא הרוסי. יש לי עתה משפחה שנייה.

מתוך הפרק: פינת יזכור לנפטרים בארץ עמ' 402

מאיר ליכטר, קריית חיים **משפחתי בעת כיליון**

הוריי: מוטל וברנדל ליכטר. אבי היה חייט וגר תמיד בטרוביץ. ילדיהם: יצחק (נספה), עזרא, אסתר (נספו) ואני מאיר.

איציק (יצחק) נהרג בצבא במלחמה. אבי בלכתו הביתה מאחד הכפרים נתפס בידי אוקראינים, נלקח אל רומנסובה גורה ונורה עם מאה ושלושים קדושים.

אחותי אסתר הייתה בגטו אוסטרוז'ץ. כאשר החלו לחפור בורות, הצליחה להימלט ליער בורמץ יחד עם דודנים שלי: שרה ומרדכי קישקה. היא הלכה אל שוחטת שהייתה גם היא ביער ונספתה שם עם כולם.

אני ובני טרוביץ נוספים ברחנו מן העיירה דרך אוסטרוז'ץ; ביניהם גם אברהם גלר. בדרך ברח בעל העגלה וחזר, ואנחנו המשכנו עד ז'יטומיר וקייב. שם מכרנו את הסוס והעגלה משום שאי אפשר היה להמשיך הלאה עם הסוסים.

בקייב החלטנו ללכת לצבא. גייסו אותנו ושלחו לעבודה; זמנית לא היה רע. היינו שם בני טרוביץ: יצחק זזולה, מרים ודוד פלדמן, מנדל קרנדל, מרדכי שטיינקרוין, מרים יוניק, יעקב ריז, דוד ליקבורניק, דוד שולמן ואני מאיר ליכטר.

עבדנו בעבודות שונות. ב-1943 נשלחתי לאורל. שם פגשתי את איטה דניוק ובעלה. ב-1944 התגייסתי לצבא האדום ולחמתי בחזית עד לשחרור המחוז שלנו.

מתוך הפרק: פינת יזכור לנפטרים בארץ עמ' 403

מוטקה שטיינקרוין (דון) על אודות ביתי

הוריי: אבי – מיכל (שטיינקרוין), אמי – רחל. שתי אחיות צעירות – פסיה ודבורהלה. בית יהודי מהוגן.

אבי איש עמל. אהב להעניק נדבה בעין יפה, להזמין אורח עני מבית הכנסת לשבת. וגמילות חסדים – סוחרים עניים רבים היו לווים גמילות חסד אצל הוריי.

בביתנו התאכסנו רבנים רבים שבאו לעיירה לשבת – הרבי מאוליקה, הרבי מקרמניץ. באירוע כזה הייתה כל העיירה על רגליה. ראשית יצאו לקבל את פניהם ואז הביאום אלינו. ולנו נגרמה קורת רוח רבה.

אבי נספה עם כל הגברים של טרוביץ בח' באב 1941; הוא מת קודם שהובא אל הבור להיירות.

אמי ושתי אחיותיי הצעירות הסתתרו ביער בורמץ, קרוב לסיום נתגלו בידי רוצחים אוקראינים וירו בהן יחד עם יהודים טרוביץ נוספים. הן נקברו ביער.

אחיו של אבא: ברל ובטיה ואחיותיו: טויבה וחנה, הם ומשפחותיהם נקטלו בידיים רצחניות.

מילים אחדות על דודי שמואליק של דאבריש. יהודי שעסק כל השנים בלימוד תורה לילדי עניים בחדר ובבית הספר. השיג למענם את שכר הלימוד, לעתים גם זוג נעליים. כשמת ליוו אותו כל ילדי העיירה בדרכו האחרונה. זליג ויינר קיבל עליו את שליחותו והמשיך במלאכה.

נשארתי יחיד מדור. הקמתי משפחה משלי בארצנו.

מתוך הפרק: פינת יזכור לנפטרים בארץ עמ' 404

פישל בודניק לזכר יקיריי

אבי שלמה ואמי פייגה (בודניק) ואחי מוניה ואשתו רבקה וילדם שנולד בגטו אוסטרוז'ץ, ואינני יודע את שמו.

דודי אברהם כץ ודודתי ביילה וארבעת ילדיהם שנספו: לייביש, זליג, חנינא ושרה.

דודי משה איינגלמן ודודתי חנה וחמשת ילדיהם שנספו: נֶעכה, בתיה, דובה, אסתר ושמואל.

דודי שויל כץ ודודתי בתיה ושתי בנותיהם שנספו: שרה ונחמה.

זכרם ינון לעד.

מתוך הפרק: פינת יזכור לנפטרים בארץ עמ' 409

תוכן העניינים

יעקב ריז געגועיי לעיירתי טרוביץ 159

יעקב בן ישראל דניוק חיים יהודיים בעיירתנו טרוביץ 161

מוניה שרייבר חתונה בעיירה 167

מרדכי שטיינקרוין (דאן) טרוביץ – גבעות ובוץ 170

שיינה פרסמן-גלין ביקור בטרוביץ בשנת 1937 172

יעקב דניוק, בולטימור מלמדים ושנות ילדות בטרוביץ 173

יצחק-לייב פלדמן נופי טרוביץ 174

יעקב ריז חולין בבית המדרש 177

ברכה בר (יוניצ'מן) משפחה גדולה. 178

פישל בודניק הוריי 179

פישל בודניק עזבתי את טרוביץ 180

מרדכי (מוטיה) קישקה בעִתות כיליון 182

שרה קישקה במאבק הישרדות 184

פישל בודניק עם אחי בעיירה החרבה 185

יעקב דניוק עיירת הולדתי לאחר החורבן 187

פרץ שדה (בן איצי) יקירינו 189

איציק זזולו משפחתי 189

מאיר ליכטר משפחתי בכיליון 190

מוטקה שטיינקרוין (דון) על אודות ביתי 191

פישל בודניק לזכר יקיריי 192